

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almenyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her:
<https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

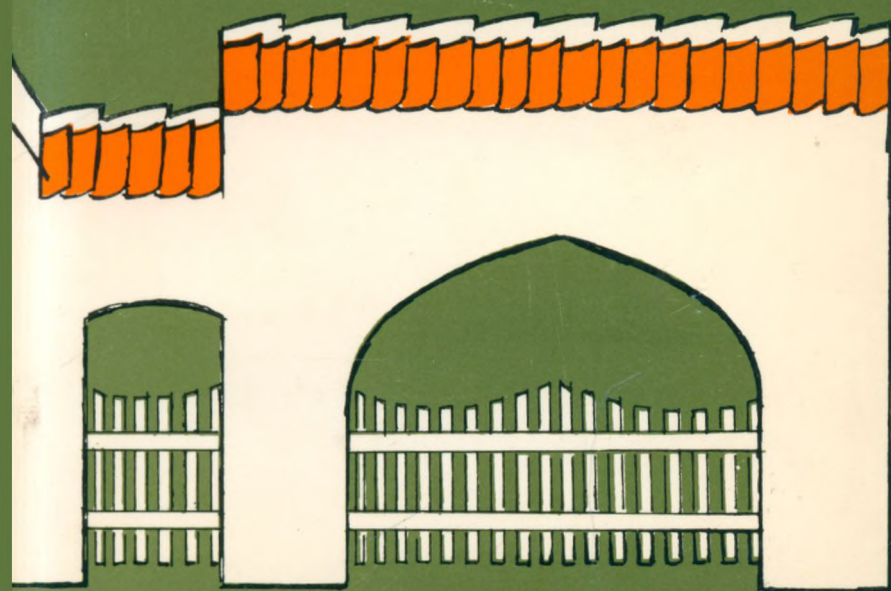
Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>
Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

De stærke Jyder

Tekst og tegninger af Hans Borup Jakobsen

I 1776, for 200 år siden,
vendte Peder Frandsen hjem
fra sin tjeneste som dragon.
Den omvendelse, han oplevede
i sin soldatertid,
blev spiren til De stærke Jyders
vækkelse.

Forside:

Portalen ved Øster Snede kirke.

Bagside:

Samson, kalkmaleri i Øster Snede kirke.

Hans Borup Jakobsen

De stærke Jyder

De stærke Jyder

© 1976 Hans Borup Jakobsen
Skolegade 5 . 8766 Nr. Snede

Trykt i Jelling Bogtrykkeri
ISBN 87 980 4910 0

Indholdsfortegnelse

Forord	9
EN VÆKKELSE FØDES	
Kimen til vækkelsen	12
Den første spire	19
DE STÆRKE JYDERS KRISTENDOM	
Kristendomssyn	24
Kirketroskab	38
Sakramenterne	41
Ordet	44
Det almindelige præstedømme	51
Peder Laursens kristendom	53
De stærke Jyders arv	62
KAMPENS TID	
Salmebøger og lærebøger	67
Den første ydre strid	85
Indre strid	95
Hans Nielsen Smed	105
SENERE UDVIKLING	
Forbundsdokumentet	115
De stærke Jyder i Øster-Snede sogn	120
De stærke Jyders skoler	130
VÆKKELSENS FRUGT	142
Noter med tidstavle og kort	147
Litteraturliste	159

In memoriam

Den 29. august 1976 døde min far, Marinus Jakobsen.

En kortere periode som præst i Ølsted-Thorsted blev efterfulgt af fireogtyve år i Øster-Snede sogn. Også her havde far et særdeles godt forhold til befolkningen, der har et meget tydeligt islæt af De stærke Jydere vækkelse. Denne har i tidens løb skabt en yderst positiv holdning til kirkeligt arbejde på egnen, hvilket blev en stor udfordring for far, og ikke mindst prædiken og en omhyggelig forberedelse deraf lå ham stærkt på sinde. I ydmyghed ønskede han at være den tjenende, der skulle formidle Guds ord rent og klart.

Når jeg har ment at kunne skrive om De stærke Jyder, skyldes det først og fremmest fars lange præstegerning i Øster-Snede og den hjælp, han har givet mig. Med stor glæde nåede han at mærke den interesse, der har været for bogen.

Fars indstilling til livet var åben, og han havde altid øje for det positive hos sine medmennesker. Min bror og jeg oplevede en tryk og rolig barndom, der gav os rige minder om en højt elsket mor og far.

Æret være deres minde.

Forord

Det er i år netop 200 år siden, Peder Frandsen i 1776 vendte tilbage til Uldum-Langskov efter at have af-tjent sin værnepligt som dragon. Den omvendelse, han oplevede i sin soldatertid, blev spiren til De stærke jydere vækkelse.

Min far Marinus Jakobsen, der i 24 år var præst i Øster-Sned (1945-69), er ofte blevet opfordret til at skrive om De stærke Jyder, som han satte stor pris på, men han har ikke haft tid eller helbred dertil.

I min seminarietid skrev jeg en afhandling om De stærke Jyder, og jeg har nu omarbejdet og udvidet denne.

Med nærværende fremstilling håber jeg på en tilfredsstillende måde at opfylde ønsket fra mange om en bog om De stærke Jyder. Der er tidligere blevet skrevet om denne vækkelse. Emnet er blevet udførligst behandlet af pastor Herluf Hegnsvad med »Hans Nielsen Smed og hans slægt« 1956 og med afsnittet om De stærke Jyder i »Vækkelsernes frembrud i Danmark i første halvdel af det nittende århundrede« 1967. Begge steder drejer det sig især om slægtshistorie. Hvad man hidtil har savnet, er en redegørelse for De stærke Jydere kristendomssyn og en overskuelig gennemgang af deres historie, for denne enestående vækkelse fortjener at blive husket.

Noterne bag i bogen er ikke nødvendige for læsningen. De er tænkt som en hjælp til den, der ønsker yderligere oplysninger.

Jeg benytter herved anledningen til at takke pastor Harald Nielsen, Viby, og overlærer Karen Madsen, Nr.-Sned, for deres hjælp ved korrekturlæsningen, samt de mange, der på forskellig vis har hjulpet mig under arbejdet med bogen.

Det er i stor taknemmelighed til og beundring for De stærke Jyder, jeg har skrevet denne bog. Hos den, som har tilbragt sin ungdom i Øster-Sned præstegård, er indtrykket af den stærke religiøse tro og den flittige kirkegang i sognet fæstnet uudsletteligt i sindet.

I venlig erindring om min ungdomstid i Øster-Sned.

Hans Borup Jakobsen.

Vi befinder os på egnen mellem Horsens og Vejle i det attende århundredes sidste årtier. På det åndelige område fandt der her en kamp sted, som på mange måder er enestående i dansk kulturhistorie. Det var en kamp mellem to ulige modstandere. På den ene side stod en lille flok uanselige, men meget gudsfrygtige almuefolk, og på den anden side hele den kirkelige og verdslige øvrighed.

Mange mennesker, især i Jylland, kender De stærke Jyder — de fleste dog kun af navn, og formålet med denne bog er at gøre Danmarks første lægmandsvækkelse, dens væsen, særkende og historie mere kendt, end det hidtil har været tilfældet.

Trosfrihed og dermed muligheden for at leve i overensstemmelse med sit kristendomssyn er ikke en selvfølge. Her kan vi blot tænke på kirkens vilkår bag jerntæppet. I 1849 gav grundloven os denne ret i Danmark, og vi står derfor i gæld til dem, der var med til at bane vejen.

For at forstå De stærke Jyder vil vi først se på betingelserne for vækkelsens opståen, dens frembrud og de vaktens kristendomssyn. På denne måde vil det være lettere at sætte sig ind i det historiske forløb og at værdsætte den betydning, De stærke Jyder har haft.

Mattrup. Hovedbygningen er opført i 1765.

En vækkelse fødes

Kimen til vækkelsen

Jeppe Aakjær synger: »Jyden han er stærk og sej. . .«. Det ville naturligvis være for overfladisk en betragtning kun at begrunde De stærke Jyders vækkelse ud fra denne linie, men en kendsgerning er det i hvert tilfælde, at vækkelserne har haft størst udbredelse i Jylland, og at udholdenhed i modgang har været meget

karakteristisk for De stærke Jyder, hvis førerskikkelser alle viste mod og vilje til at kæmpe for det, de anså for deres ret.

Landalmuens afsondrethed har helt op til vor tid været årsagen til, at den langt senere kom i berøring med tidens nye åndelige strømninger end folk i byerne og de toneangivende kredse. Bondens møde med sådanne retninger havde tilmed oftest karakter af tvang fra det enevældige statsapparats side. Men han følte også påbud og undertrykkelse komme fra en anden kant. Stavnsbåndet eksisterede stadig, og bønderne var en yderst ringagtet stand, der af ridefogdens pisk fik anvist sin plads nederst på den sociale rangstige.

Det er derfor ikke så mærkeligt, at bønderne søgte sammen i landsbyfællesskabet og lukkede sig inde der. I den lavloftede stue levede de videre efter forfædrenes kulturmønster, både på det materielle og det åndelige plan, uden megen forbindelse med den verden, der lå hinsides overdrevet. Alt udefrakommende blev betragtet med den største skepsis, især hvis det ikke i et og alt var i overensstemmelse med den fædrende arv. Heri lå der vel en hel del protest mod magthaverne, men almuens angst for at miste det, den trods alt havde, har også skabt mistillid. Hvis nye åndelige strømninger truede med at rokke ved den fædrende tro, følte almuen i særlig høj grad, at der var »uller« i mosen«, og stillede sig i forsvarsposition. Som vi i det følgende skal se, var De stærke Jydere skepsis over for det nye særdeles velbegrundet.

Denne modstand mod en udvandet kristendom kom ikke blot fra De stærke Jyders egn, men deltes af mange i landet, omend det andre steder ikke satte sig så dybe spor.

Kirkehistorien viser, hvorledes troslivet stadig ændrer form, så den ene åndelige retning afløser den anden, men som nævnt sker dette ikke lige hurtigt i alle samfundslag.

Omkring år 1700 vågnede det kirkelige liv på ny efter ortodoksien. Spener ¹⁾ og Francke ²⁾ i Tyskland blev lederne af den gudelige retning pietismen, der kom til at blomstre her i landet i et halvt århundrede. Mange ledende inden for kirken havde haft begrundet håb om, at peitismen skulle blive en virkelig folkelig vækkelse. Da almuen nemlig blev holdt nede i usselhed og fattigdom, måtte det være naturligt, at den tilsluttede sig en retning som den hallensiske pietisme, der så tydeligt bagatelliserede denne verdens tilskikkelser og i stedet betonedede omvendelse og helliggørelse. Ikke mindst med fornyelsen af Luthers tanker om det almindelige præstedømme syntes pietismen at skulle få gode muligheder. Men selv om præsternes forkyndelse fremkaldte røre hist og her blandt almuen, vendte denne dog i det store og hele bevægelsen ryggen. En medvirkende årsag hertil var, at de fleste præster ikke forstod at tale til almuen i dens eget jævne sprog, og fra statskirkens side var man desuden ængstelige for, at lægfolket skulle få for stor indflydelse. Kirkens øverste repræsentant var den

enevældige Kristian den Sjette, der så med mistro på kirkeligt røre og først og fremmest ønskede kirkens hjælp til at fastholde sin egen og hele statsmagtens autoritet.

Som enhver anden side af kulturlivet afspejler kirkens historie en udvikling under stadige modsætninger. Da pietismen omkring 1760 mistede sin slagkraft, kom rationalismen i højsædet hos kirkens toneangivende kredse. Oplysningstiden havde allerede tidligt gjort sig gældende herhjemme i den periode, der på det åndelige område kaldes humanismen. Troen på mennesket og dets iboende gode egenskaber kom i centrum, og fornuften skulle være vejviser i tilværelsen. Mange mente at se en »yndig overenstemmelse« mellem fornuften og åbenbaringen. Men når man ud fra fornuften for eksempel søgte at forklare Jesu undergørelser, udvandedes trosindholdet mere og mere, så der ikke blev stort andet tilbage end en almindelig menneskelig morallære. Religionen skulle gøre mennesker til gode, lykkelige og oplyste borgere og derfor også bekæmpe overtro, hvortil det meste af den tidligere kristendom blev henregnet.

Biskop Nicolai Edinger Balle ³⁾ så faren ved det moderne »fritænkeri«, og trods modstandernes spot udgav han bladet »Biblen forsvarer sig selv«, forpurrede, at yderligtgående kræfter ændrede liturgien i tidens smag, og skrev sin lærebog, der i mere end 50 år blev benyttet over hele landet. Når vækkelsesbevægelserne angreb denne lærebog for dens afsvækkelse af det

centralt kristelige, må man heller ikke glemme, hvor alvorligt resultatet ville være blevet, hvis Balle ikke havde søgt at sætte Bibelen op som bolværk mod den yderligtgående rationalisme.

Først omkring år 1800 begyndte slægtledet af rationalistiske præster at gøre sig gældende ude omkring i sognene ved at tale om dyd og gode gerninger og ud fra deres nyttemoral nu og da lægge et godt ord ind for blandt andet hensigtsmæssig kløverdyrking eller staldfodring. Kirkerne tømtes efterhånden mange steder, for almuen krævede en levende kristendom og var uimodtagelig for denne aldeles fantasiløse forstandsretning.

Reaktionen udeblev heller ikke. Omkring 1800 kom det til lægmandsrejsninger rundt om i landet, hvoraf De stærke Jyders vækkelse var den første hurtigt efterfulgt af den fynske, hvor en af tidens betydeligste lægmandsprædikanter, Peter Larsen Skræppenborg ¹⁾, virkede. Fra de samtidige lægmandsvækkelser på Sjælland fører der tråde frem til stiftelsen af Indre Mission i 1853.

Når lægfolket på denne tid vover at sætte sig op mod kirken og dens mænd, kan det ses som et udtryk for bondestandens vågnende selvfølelse. Efter stavnsbåndets løsning 1788 var bondereformerne med jordudskiftninger og udflytninger så småt ved at komme i gang. Hele denne proces har været med til at øge bondestandens selvagtelse. Udflytningen befordrede dens selvstændiggørelse på alle områder, også det

religiøse, hvor man vågnede op til religiøs bevidsthed i kampen mod rationalismen. Bønderne ville hverken regeres af herremand eller præst, men var blevet frigjorte folk, hvem fremtiden tilhører.

Traditionen vil vide, at det var Peter Larsen Skræppenborg, der i 1840'erne gav vækkelsen på Vejleegnen betegnelsen De stærke Jyder, der senere blev betragtet som et hædersnavn.

At det var første gang i danmarkshistorien overhovedet, at lægfolk dristede sig til at trodse den gejstelige øvrighed, er ikke det eneste, der fremhæver De stærke Jyder blandt de øvrige vækkelser, men også, at den altid er blevet ved med at være en lægmandsvækkelse ⁵).

Da De stærke Jyder havde en særlig nær forbindelse med den etablerede kirke, og da de rationalistiske præster samtidig var de vaktes største modstandere, blev kampen også heftigere for denne vækkelse end for andre. De stærke Jyder blev banebrydere for en ny tid i den danske kirke, og netop fordi de måtte kæmpe alene, blev de stærke kristne, der ikke gik på akkord.

Ved deres store engagement i kampen for bevarelsen af de gamle lærebøger adskiller De stærke Jyder sig fra den øvrige gudelige forsamlingsbevægelse, der i langt højere grad lagde vægten på forsamlingsretten. De vakte på Vejleegnen blev således meget sjældent dømt for overtrædelse af konventikelplakaten af 1741 ⁶), medens stridigheder herom var hyppige inden for de øvrige vækkelser.

Flere af disse lægmandsbevægelser havde oftest rester af tidligere vækkelser som baggrund, mens der ikke synes at have været en sådan forudsætning til stede mellem Horsens og Vejle, bortset fra pietistiske skrifter.

De stærke Jyders tilhørsforhold til Østjylland er imidlertid også interessant set ud fra en anden synsvinkel.

Medens især Vestjylland har været og stadig er præget af stor kirkelig aktivitet, der blandt andet giver sig udslag i vækkelser, har disse ikke på samme måde haft tag i den østjyske befolkning. Man skal nok være forsigtig med at danne sig teorier herom, men der synes at være en sammenhæng mellem menneskers levevilkår og deres åndelige liv. Således er den midt- og vestjyske befolkning præget af den stride blæst, den karrige jordbund og de fejlslagne forventninger om god afgrøde. Lige som vesterhavsfiskerne i deres kamp for at fravriste naturen et økonomisk livsgrundlag er bønderne i Vestjylland mere i pagt med naturen og med Gud. De stærke Jyder danner en undtagelse her, for på deres egn finder vi god, dyb muldjord, og selv i tørre somre er høsten god.

De stærke Jyder har ikke glemt disse gavers giver, og området er den dag i dag præget af stærkt religiøst liv til trods for, at bevægelsen på flere måder har stået isoleret, eller måske netop derfor. Foruden Peter Larsen Skræppenborg har emissærer fra Brødremenigheden i Christiansfeldt og repræsentanter for den norske haugianisme gæstet egnen, men disse og andre

vækkelsesretninger er gledet De stærke Jyder næsten upåagtet forbi.

Den kendsgerning, at man kun drev familiemission, da stillingen på egnen var konsolideret og det ønskede resultat opnået, har også medvirket til isolationen. Når vækkelsen alligevel voksede sig talstærk, skyldes det ikke mindst, at De stærke Jyder gennem deres kamp vandt andre menneskers beundring og interesse, så disse i stort tal sluttede sig til.

Værum kirke ved Randers.

Den første spire

De stærke Jydernes vækkelse har sit udgangspunkt fra to sogne, der ligger med en indbyrdes afstand af ca.

30 kilometer. I Uldum-Langskov og Rårup sogne opstår der vækkelser med hver sit særpræg. Det er interessant at følge, hvorledes de udvikler sig for til sidst at smelte sammen. Mod øst blev Peder Laursen den største personlighed blandt De stærke Jyder, og mod vest var Peder Frandsens omvendelse spiren til vækkelsen.

Peder Frandsen er født den 30. november 1737 i Tyrsting sogn som søn af Anne Sørensdatter og Frantz Sørensen, der var fæstebonde under Mattrup hovedgård. Som ung blev Peder karl på godset, men han kunne godt finde på at mukke, når ladefogden hersede med folkene på hovmarken. En sådan dristighed tillod han sig også i 1763 ved kornladens brand på hovedgården. Der var kørt korn ind, men også hundrede stude var i fare. Herremanden Emanuel Thygesen ⁷⁾ stod i fløjlskjole og silkebukser uden selv at røre en finger og jog på karlene, der hentede vand i spande. Peder Frandsen kastede da en spandfuld muddervand i hovedet på herremanden. Denne havde allerede tidligere fået indtryk af, at karlen var en vild krabat, og lod ham nu udskrive til soldatertjeneste.

Peder Frandsen var dragon i mange år, og det er i denne periode, spiren til en vækkelse bryder frem. Hele eskadronen blev en dag kommanderet til gudstjeneste i Værum kirke ved Randers. Prædikanten var provst Niels Sørensen Wedel ⁸⁾, der var udpræget pietist, og hvis forkyndelse havde stor indflydelse på egnens befolkning. Hans prædiken må have gjort et overvældende indtryk på den fyrrårigte Peder Frand-

sen, for denne fortæller selv: »Jeg vaagnede som i Helvedes Ild med megen Vaande og Ængstelse, men derefter voxede Gienfødselen daglig i mig under Graad og modige Taarer«⁹⁾).

Per Rytter, som han blev kaldt efter sin tid som dragon, vender hjem fra den lange militærtjeneste i 1776¹⁰⁾ og finder alt forandret. Forældrene er begge døde og fæstegården overdraget til andre, men da Peder Frandsen, som det var den stavnsbundnes pligt, melder sin hjemkomst til den nye herremand Thyge Jesper de Thygeson, giver denne ham det enestående tilbud, at han enten kan vente på, at en gård bliver ledig, eller han kan få et fripas, der ophæver stavnsbåndet. Peder Frandsen vælger det sidste, og vi genfinder ham derefter som karl på forskellige af egnens gårde. Således har han blandt andet tjent i Ølholm, Hornstrup og i Vrøding ved Tamdrup.

Allerede i 1790'erne er der vakte i Uldum-Langskov sogn, der ligger et par mil nord for Vejle, for på hjemegnen benyttede denne frygtesløse Peder Frandsen enhver lejlighed til at fortælle andre mennesker om sin sjælekamp for derved at drage dem fra syndens vej. Den voldsomhed, der havde præget hans optræden i de yngre år, gav sig nu udslag i en stærk og afgjort forkyndelse, der ret hurtigt har samlet en kreds omkring denne ledertype.

I begyndelsen var de vakte især unge og yngre mennesker, vel nok på grund af unges relativt større modtagelighed over for nye strømninger. Man samledes i hjemmene til møder, de såkaldte konventikler, for

her at tage de religiøse forhold i egne hænder, omend kampen mod de rationalistiske præster skulle blive aldrig så hård.

De heftige udtalelser, der lyder under stridighederne, skyldes sikkert i nogen grad, at de vakte var trængt op i en krog og måtte bide fra sig med næb og kløer.

Modstanderne, de rationalistiske præster, som Peder Frandsen kaldte »Guds fjender næst Djævelen« var således indirekte årsag til vækkelsens opståen, og den er ikke blevet til blot som protest mod nye lærebøger, som det undertiden fremføres. Når P. G. Lindhardt skriver, at De stærke Jyders kamp skyldes stædighed og bondekonservatisme, er dette derfor en ensidig betragtning ¹¹). Påstanden bliver da også imødegået af Niels Thomsen, der nævner, at det, de vakte fører frem, er klart formulerede dogmatiske forskelle ¹²).

Det blev kampen for at beholde Kingos salmebog og Pontoppidans forklaring til Luthers katekismus, der senere skulle blive hovedtemaet i De stærke Jyders historie og gøre vækkelsen kendt, men som nævnt må man søge dybere og se vækkelsen som en reaktion mod den rationalistiske forkyndelse, som den jævne mand følte som en trussel. Når lærebogsstriden senere kom til at spille en meget fremtrædende rolle, er årsagen dertil, at man i disse bøger, først og fremmest i biskop Balles lærebog, fandt den vrang lærdom sort på hvidt. Endvidere kan anføres, at røret opstod længe inden de omstridte bøger overhovedet blev indført.

Til minde om
Tjenestekarl
Peder Frandsen
(Rytter)

† i Tyrsting 30-11-1737

† i Uldum 1-4-1810

.... du skal tænke
paa evigheden....

Mindeplade i Uldum kirke.

De stærke Jyders kristendom

Kristendomssyn

For bedre at forstå De stærke Jyder og deres historie må vi først lære deres kristendomssyn at kende. Dette er imidlertid langt vanskeligere at klarlægge end at gengive det historiske forløb, fordi så få af de vakte var skrivende, og fordi ingen andre skriftlige kilder behandler emnet. Dog giver akterne fra forhørene i de retsager, stridighederne efterhånden førte med sig, glimtvis indblik i de vakes trosliv. Jeg er desuden i stand til at sammenholde disse kilder med, hvad jeg selv har hørt og oplevet i min ungdomstid i Øster-Snede sogn, som senere blev centrum for »de stærke«.

De stærke Jyder har hævdet, at de var de eneste ægte lutheranere. Dette er naturligvis en overdrivelse, men da man altid har påberåbt sig Luther som den store læremester, må vi se de vakes trosliv i lyset af Luthers teologi. Som det vil fremgå, finder jeg det forkert, når man ensidigt kalder vækkelsen for pietisme, selv om der er mange lighedspunkter.

Når »Den gamle Adam«, Kristi forsoningsdød, kirketroskab, sakramenterne og Ordet er nogle af temaerne i redegørelsen for De stærke Jyders troslære, er det netop for at understrege, at disse for Luther centrale begreber også er de brændepunkter, hvorom De stærke Jyders kristenliv kredser.

Den gamle Adam

Menneskets fuldkomne afmagt i forsøget på at blive frelst og komme til troen er et stadigt tilbagevendende tema. Vi kan på ingen måde gøre os fortjent til eller være delagtige i genfødslen. De stærke Jyder er her helt på linie med Luther og går imod ortodoksiens krav om en »mindstepræstation«. Men rationalismens tale om dyd og gode gerninger er den store anstødssten. Præsterne prædikede om, at vi ved egen fornuft kan komme til tro, og i deres forkyndelse lod de den almindelige, menneskelige morallære tage pladsen op for vigtige begreber som synd, forsoning og frelse.

At det lutherske syn på genfødslen har været usvækket hos De stærke Jyder indtil vore dage, viser den kendsgerning, at mange af vækkelsens folk ikke har brudt sig om disse verselinier, der da heller ikke findes i Kingos salmebog:

Lad os da bruge den kostbare tid,
tjene vor Herre med al vor flid,
så skal vi nok komme hjem.

(Uforsagt, vær på vagt. H. Agerbæk).

Endog denne linie i en Luther-salme angribes:

Guds ord, det er vort arvegods.

Det er uforeneligt med talen om vor egen afmagt, mener De stærke Jyder. Vi kan intet gøre selv, heller ikke lade troen gå i arv ¹³).

Først med moderne tidehverv finder vi en teologisk retning, der i lige så høj grad som de vakte under-

streger menneskets totale afmagt. Selv om tankegangen er rigtig, kan denne så kraftige understregning dog være en farlig tendens, idet indstillingen kan føre til ladhed i troen og blive et skalkeskjul for dovenskab, hvilket dog sjældent skete blandt De stærke Jyder.

Mennesket er ondt, og det betones meget stærkt, hvordan »Den gamle Adam« stadigvæk er på spil. Brorsons og Kingos salmer taler således meget om menneskets synd og skyld:

Fra Brorsons salmebog under afsnittet Omvendelse nr. 111

Hvor kand du dog i Synden lee,
Du Lystbetændte Øye?
Kand det, som føder evig Vee,
Din Siel endnu fornøye?
Er al din Frygt da uden Lands
Al eftertanke, Viid og Sands
Om Syndens Straf og Plage?

Kristi forsoningsdød

I sin afmagt ønskede Luther at høre Guds ja til sig, og han hørte det i Kristus. De vakte søgte som Luther i sin retfærdiggørelseslære tilbage til Paulus, der siger, at mennesket tilsiges syndernes forladelse for Kristi retfærdigheds skyld. Retfærdiggørelsen er altså ikke noget, der ligger til mennesket, noget det selv kan tilkæmpe sig, men det retfærdiggøres ved tro alene. Denne kan mennesket heller ikke selv tilegne sig, men troen opstår, når Gud i Kristus tager herredømmet over et menneske. Lyset skinner ikke fra noget i os selv,

Den lidende og opstandne Kristus. Kalkmaleri i Sindbjerg kirke.

men udelukkende fra evangeliet om den korsfæstede Kristus. Kristi forsoningsdød er derfor det helt centrale hos Luther.

Her har Kingo med sine salmer om Jesu lidelse og død for menneskenes skyld sunget lys og trøst ind i de anfægtede sind. I en af Kingos lange langfredagssalmer på ialt 29 vers hedder det:

Nr. 157, v. 11

Saa kasted' de over hans blodige Krop
Et gammelt Purpurklæde,
Med Spe og Spot reiste de hannem op,
Pilatus lod hannem udlede.
Da stod tilsammen den jødiske Hob,
De faldt hannem over med Skrig og Raab:
Lad hannem korsfæstes til Døde.

Vers 28:

Jeg veed, jeg skal igjen opstaae,
Endog de mig begrave,
Og uforkrænkelig her fremgaae,
Ingen Tvivl derpaa kan have;
Det er af Guds besynderlig' Kraft,
At alle de Mennesker, som han haver skabt,
Skulde vist opstaae af Døde.

Boden

Guds kraft er det afgørende, mens vore egne gerninger intet betyder, når det drejer sig om at gøre bod og blive omvendt.

Luther talte meget om boden, og han var lige ved at ville fastholde den som sakramente, hvad den stadig er i den katolske kirke. Skriftemål med tale og håndspåbyggelse inden gudstjenesten blev praktiseret i Øster-Snede kirke indtil efteråret 1969, hvor man gik over til et kortere, fælles skriftemål lige inden altergangen. Indtil 1966 blev Kingos salmebog brugt hveranden søndag i Øster-Snede, og nr. 223 blev sunget ved skriftemålet:

Jeg, Jesu! maa Begræde, at jeg tidt
Har ej past paa fra Jorden vild at gaae,
Men mig fra dit Følge slidt;
Men, Jesu, du har jo hent Og omvendt
Mig fra den vilde Sti Og gik mig ei forbi,
Du har frelst dit tabte Faar;
Vær du med mig, hvor jeg gaaer,
Indtil Evighedens Aar!

Denne omvendelse ved Kristi Forsoningsdød var for de vakte som for Luther kun begyndelsen, og de betonedede stærkt den daglige anger og bod.

Pontoppidans forklaring siger herom: (§508 Afs: Om Helliggørelsen)

»Fornyelsen er ikke som Retfærdiggjørelsen strax fuldkommen, men maa ved daglig Øvelse fortsættes alle vore Livs-Dage, da Guds Billede, Sind og Art jo mere og mere kjendes hos hans igjenfødte Børn ¹⁴).

De vakte lagde megen vægt på, at man skulle drukne den gamle Adam i daglig anger og bod, i stadig ængstelse over synden. Ud fra denne sætning i Luthers katekismus bestred man ivrigt nødvendigheden af en omvendelse »en gang for alle« for døbte mennesker og hævdede, at Luther her har lært, at daglig anger og bod for disse var »tilstrækkeligt«. Da Indre Mission senere brød frem, mente man, »at det var galt med al denne indremissionske tale om, at der skulle en særlig omvendelse til«. Selv om Indre Mission blev en fornyelse for mange af de vakte senere hen, var afstanden

Martin Luther.

i begyndelsen meget stor, ja, en af »de stærke« citeres undertiden for en udtalelse om, at han hellere så sin datter til et bal end til et møde i missionshuset.

Lov og evangelium

Da Luther var kommet til erkendelse af retfærdiggørelsen ved Guds nåde alene i Kristi forsoningsdød, var han ikke længere under lovens tvang eller frygt for dommen, men kunne hvile med stille glæde i fortrøstning om, at Jesus havde åbnet vejen til Gud, hvilket gjorde ham jublende glad. De stærke Jyder synes undertiden så at sige at være blevet siddende i Luthers celle med dens fortvivelse. Igennem den pietistiske dvælen ved Kristi fysiske lidelser for vor skyld og den stærke betoning af det i bund og grund fordærvede menneske, som også lange passager i Brorsons og Kingos salmer beskriver, har en del ofte haft svært ved at se helt igennem til nåden og troen på, at også de kunne få Guds tilgivelse. Salmedigterne synger ofte om, at den kristne må få sin sag med Gud bragt i orden, og det er ligesom blevet en forudsætning, at mennesket måtte være i stor sjæleangst og indse, hvordan det helt var i syndens magt, for at kunne få del i frelsen. Anfægtelser af djævlens blev der talt meget om. Denne angst for og »ruelse« over synden har ofte, især ved sygelejer, fremkaldt mange alvorlige tilstande, hvor det kunne være svært for en præst at bringe den nødvendige sjælesorg.

Når et menneske i fortvivelse og den yderste sjælelige anspændelse tragter efter at blive ren, kommer

det til at kredse om sig selv, hvilket Luther betragtede som synd. Der opstår ligesom et krav hos den enkelte om en egen sjælelig præstation. Luther var stærkt optaget af boden, men at gøre bod måtte ikke forlede nogen til at mene, at man selv kunne stille noget op for sin sjæls frelse.

Der var således mange af de vakte, der i frygten for, om »en synder som mig« kunne blive frelst, mere havde Det gamle Testaments strenge og dømmende Gud for øje end Nåden i Den nye Pagt. Vi træffer ofte denne sammenblanding af lov og evangelium, for selv om mange også kunne være barnlig glade og frimodige i deres tro, var der over de fleste et stærkt drag af den frygt og bæven, som også Paulus taler om.

Kristendomssynets virkning på de vakte

Når De stærke Jyders tro undertiden er blevet kaldt forbenet kristendom, tyder det blot på manglende kendskab til og forståelse for de vakte. Disse var tværtimod dybt interesserede i deres kristendom og tog den meget alvorligt. Her er vi nu ved noget, der ofte førte til de svære anfægtelser og ubevidst til et krav om en vis egen indsats, som de vakte ikke følte, de kunne leve op til. Den megen tale om synd og skyld gav dem ofte et tungt præg. Det er let at finde grunde til denne triste holdning. For det første står vi over for det lutherske krav om daglig anger og bod, der ellers sjældent forekommer blandt de forskellige pietistiske retninger. Dette i forbindelse med pietistisk selvfordybelse kan bringe mennesket i en fortvivlet situation. For det andet har

der ikke været teologer blandt de vakte, og ingen hjælp kunne de få hos rationalisterne, der forkyndte Jesu milde lære og i det store og hele undlod at tale om synd, forsoning og dommens dag. Det kan derfor ikke undre, at en lægsmandsvækkelse på denne tid går til den stik modsatte yderlighed. Fejlen hos begge parter var, at evangeliet blev ensidigt belyst. Medens de vakte ofte blev stående ved synden og dommen, var disse for rationalismen egentlig ikke noget problem. Det er denne betydelige kløft mellem de vaktens og deres modstanderes grundsyn, der er den egentlige årsag til stridighederne.

Der er mange vidnesbyrd om den store forskel i kristendomsforståelse mellem De stærke Jyder og deres præster i den rationalistiske tid. Uldum-præsten Steenstrup¹⁵⁾ skriver for eksempel i et klagebrev til biskop Middelboe i Ribe: ¹⁶⁾

»De ivrigste gaar stedse med nedslagne Øjne og hældende Hoved og drager idelig de mest affekterede og unaturlige Sukke«. ¹⁷⁾

Man mærker tydeligt, det er en modstander, der udtaler sig, og man må huske på, at der givetvis ikke har hersket den bedste stemning, når de vakte har mødt deres sognepræst.

Der er ingen tvivl om, at der for langt de fleste har været tale om en oprigtig og alvorligt ment kristendom. I modsat fald ville vækkelsen ikke have haft kraft nok til at virke op gennem 200 år. Men når dette er sagt, skal det retfærdigvis ikke skjules, at den store fordybelse og det indre livs kampe især i begyndelsen førte

en del sværmeri med sig. Vejen gik ofte fra egne indre oplevelser til Gud og ikke omvendt. Peder Frandsen fortæller således, at »han har set sit navn skrevet i livets bog, og at han har det lige så lyst hos sig om natten som ved højlys dag«. ¹⁸⁾ Senere hører vi også om sværmeri blandt nogle kvinder i Korning, for hvem syner og åbenbaringer har spillet en vis rolle, uden at dette dog i længden fik større betydning.

Medens daglig omvendelse var et fremtrædende moment, har en del af De stærke Jyder alligevel ment at kunne datere deres omvendelse, og her kan Peder Frandsen nævnes igen. Når det blev en fælles indre oplevelse af omvendelse, der knyttede de vakte sammen, blev overgangen til det nye liv ubevidst en indre præstation, og i forvisningen om nu at være anderledes lå hykleriet snublende nær. Pontoppidan siger om omvendelse:

Den Igenfødte kjendes på hans Hjertes alvorlige Forandring og de nye Naadegaver, som gjør ham til et kjendeligt nyt og andet Menneske. ¹⁹⁾

Afsnittet i Pontoppidans forklaring, hvor der tales om, at de vakte må sørge for mindst mulig omgang med de uomvendte, hvis de vil undgå synden, kan have været medvirkende årsag til denne skelnen mellem omvendte og uomvendte:

Spørgsmaal: Maa de sande Christne have samfund med Hyklere? (Her forstået som uomvendte).

Svar: Ei udi deres Ondskab, thi Lyset haver ei

Samfund med Mørket eller Christus med Belial, men i Kjøbmandsskab, Arbeide eller anden fornøden Omgang kan de ei undslaae sig, thi ellers maatte de gaae ud af Verden.

(§ 526 Afsnittet Om Helliggørelse).

For at undgå synden måtte man holde sig borte fra, hvad der hørte denne verden til, og her er de vakte ikke på luthersk grund, men påvirket fra pietismen. Hildet i lovtrældom havde man især forset sig på de såkaldte »adiafora« (mellemting), et begreb, der også kendes fra andre vækkelser af pietistisk herkomst. For De stærke Jyders vedkommende var der tale om en udpræget kulturangst, der har præget vækkelsen helt op til vor tid. Under forklaringen til det sjette bud nævnes blandt andet romaner, viser og skuespil, samt dansen og springen.

»Ei alene i sig selv ere de Christne meget uanstændige, men ogsaa drage de farlige Virkninger med sig, og tjene til ydermere at opvække den onde Lyst, indtil samme frembyder i Gjerningen«.

Her skelnes der ikke. Sange er sange, og dermed er sagen afgjort. Karakteristisk er det, at leg, sang og gymnastik har været så godt som ukendte elementer i de »stærkes« skoler helt op til nyere dato. Ligeledes var det for de fleste forældre længe vanskeligt at acceptere fag som geografi og historie, da undervisning heri blev påbudt, og dansk, regning og kristendoms-kundskab ikke måtte være friskolernes eneste fag. Man

mente, at vejen til Himlen var den eneste geografi, børnene behøvede at kende. For at undgå alt, hvad der kunne høre ind under betegnelsen »løgn og digt«, hvilket stod for litteratur og lignende, foregik læseundervisningen længe for eksempel efter Christian den Tredies bibeloversættelse. Litteraturaftener har aldrig været nogen succes på egnen, og det er i det hele taget ejendommeligt for disse folk, at de egentlig ikke havde andre åndelige interesser end kirkelige og kristelige. Disse overskyggede ganske alle andre nærliggende jordiske interesser, som de dog ingenlunde var ligegyldige overfor, flittige og dygtige som de var til deres arbejde.

Vi ser her en tydeligt inkonsekvent holdning, idet nogle især understreger menneskets afmagt, medens andre giver udtryk for en frelsesvished, hvis man gør bestemte ting og undlader at gøre dette eller hint. Man kunne tro, at den sidstnævnte indstilling førte til et brud med sognets øvrige befolkning, og der har også eksisteret et skel mellem »Guds børn« og »verdens børn« i visse perioder.

De vakte fik stadig flere tilhængere, og især i de første årtier spores en ikke ringe missionsiver. Missionen var uorganiseret, og de vakte forkyndte, hvor de nu kom hen: når tjenestefolk skiftede plads, gennem personelige samtaler eller gennem vidnesbyrd for små grupper af mennesker, som også kom til af nysgerrighed. Peder Frandsen var selv en af de ivrigste til at forkynde. Det fortælles, at da det ikke lod sig gøre at holde sammenkomster i hjemmene, talte han med sig

selv om død og djævel for åbne vinduer, hvilket naturligvis bevirkede, at folk stimlede sammen ude på vejen, men denne snedige fremgangsmåde kunne hans modstandere intet stille op imod.

Det er derfor ikke rigtigt, når P. G. Lindhardt skriver, at De stærke Jyder helt savnede missionssind ²⁰⁾. Niels Thomsen nævner da også, at Peder Laursen blev anklaget og dømt for udslag af sin missionsiver. ²¹⁾

Efterhånden blev missionsvirksomheden ganske vist indskrænket til familieforkyndelse, hvad der i længden medførte stagnation. De vaktens tal øgedes dog stadigvæk kraftigt, blandt andet fordi deres kamp mod øvrigheden vakte opsigt og skabte beundring og interesse fra egnens befolkning. Denne var jo direkte tilskuere til, ja undertiden deltager i den samme kamp, jævnfør sangerkrigene, der senere bliver behandlet. Efter gudstjenesten blev folk også vidner til denne strid ude på kirkegården, hvor de vakte gav udtryk for deres syn på præstens »djævleprædiken« og formanede de andre kirkegængere til omvendelse. Niels Thomsen nævner, at vækkelsen ødte sin kraft i disse kampe, ²²⁾ men jeg mener, at bevægelsen voksede sig talmæssig stærk netop gennem den opsigt, dens kamp vakte.

Hvad hedningemissionen angår, har De stærke Jyder derimod tidligere været skeptiske og mente også på dette område at kunne finde en begrundelse i Luthers skrifter. ²³⁾

Øster-Snede kirke.

Kirketroskab

Når der blev så rig lejlighed til at vidne over for de øvrige beboere i sognet, og når stridighederne med præsterne blev så bitre og langvarige, skyldtes det, at de to forskellige trossyn til stadighed blev konfronteret med hinanden ved gudstjenesten, idet de vakte var trofaste kirkegængere. Muligheden for det modsatte er nærliggende i betragtning af, at egnens rationalistiske præster var vækkelsens værste fjender. De angreb, som disse fra prædikestolen rettede mod »sværmerne«, blev ikke mildere, som årene gik, og modsætningerne tilspidsedes. Det var da heller ikke prædikanternes forkyndelse, de vakte kom for at høre, men derimod drog sakramenterne De stærke Jyder til kirken.

Den ivrige kirkegang viser, at de vakte ikke var svær-

mere i egentlig forstand, thi helt fra Luthers tid har sværmeriske bevægelser ofte virket kirkeopløsende, da de sætter åndens tale over ordet og sakramenterne og foretrækker forsamlinger i lukkede kredse frem for gudstjenesten. Luther var meget på vagt over for de sværmeriske tendenser, ligesom han i det hele taget understregede både de verdslige og gejstlige myndigheds autoritet.²⁴⁾

Respekten og ærbødigheden for denne Guds ordning viser De stærke Jyders skriftlige henvendelser til kongen ved den store underdandighed, hvormed man bønfuldt majestæten²⁵⁾. Det falder derfor godt i tråd hemed, at man slet ikke et øjeblik spekulerede på at søge noget ændret, hvad kirkerne og deres ydre funktioner angår.

Søster Sara, Danmarks første kvindelige missionær, fortæller i sine barndomserindringer om kirkegangen²⁶⁾ i Øster-Snede omkring midten af forrige århundrede:

»Som skik og Brug var i Sognet, skulde alle gaa til Kirke Søndag Formiddag, og kun det allernødvendigste Arbejde maatte udføres paa Helligdage«.

»En Søndag strømmede som sædvanlig Skarer af Mennesker ud af Kirken, bort over Vejene mod deres Hjem«.

Det samme kunne siges i dag mere end hundrede år efter Søster Saras barndom, men det er vigtigt at bemærke, at denne kirketroskab også var til stede helt fra begyndelsen, hvor gejsteligheden ivrigt bekæmpede vækkelsen.

De stærke Jyder kom på en måde til at udgøre en »*eclesiola in ecclesia*« (en lille kirke i kirken), især da lærebogskampene satte ind, men de blev netop i kirken, for som lutheranere tænkte de aldrig på at danne egne menigheder, sådan som mange andre vækkelsesbevægelser har gjort. ²⁷⁾

Den ivrige kirkegang betød, at man ikke negativt vendte kirken ryggen og lod den sejle sin egen sø, men positivt forsøgte at forbedre og påvirke den indefra. Trods det skarpe skel, de vakte på ikke-luthersk vis undertiden satte mellem Guds børn og verdens børn, holdt de forbindelsen med den øvrige del af menigheden ved lige. Troen »smittede« også lettere af på de »ugudelige«, når de ikke lukkede sig ude fra kirken. Dette betød, at vækkelsen bibeholdt sin missionerende karakter, også senere, da den ikke længere direkte missionerede udadtil. Der bredte sig efterhånden i sognene en ualmindelig positiv indstilling til kirke og kristenliv, endog blandt dem, der langt fra ville dele de vakes synspunkter, og denne holdning på egnen er mærkbar den dag i dag.

I forbindelse med de vakes indflydelse på den øvrige befolkning skriver Søster Sara ²⁸⁾:

»Far indrettede vort daglige Liv ganske som Naboernes, og hele deres religiøse Syn og Foreteelser blev ogsaa til Dels bestemmende for os«.

Andre steder i bogen skildres De stærke Jyder som selvretfærdige og dømmende naboer, og det indtryk har mange af dem sikkert også giver, især i stridens år.

Mange mennesker på egnen, der ikke har hørt til De stærke Jyder, fortæller, at de vakte især om søndagen isolerede sig fra anderledes troende og ikke selv foretog sig noget arbejde denne dag udover det allernødvendigste. Det er imidlertid endnu vigtigere, at den dømmende indstilling slet ikke omtales i nyere tid. Man har accepteret, at man var af forskellig opfattelse, og har derfor naturligt haft størst samkvem med ligesindede. Fremmede, der er kommet i De stærke Jyders hjem, har i almindelighed mødt en ualmindelig stor gæstfrihed og en varme og hjertelighed, der er enestående.

Sakramenterne

Kirken var bindeleddet mellem De stærke Jyder og den øvrige menighed, for her kom alle for at få del i nådemidlerne, dåb og nadver. Når en del senere gik over til grundtvigianismen, skyldes det måske, at begge vækkelsesretninger lægger meget stor vægt på sakramenterne. ²⁹⁾

Også her er De stærke Jyder helt på luthersk grund. Ånden virker ikke uformidlet i menneskene, men ved Guds ord og sakramenter i en menighedssammenhæng. Nådemidlerne er så at sige Guds instrumenter ved formidlingen af Helligånden ³⁰⁾. I kirken hørte de vakte Guds ord gennem Kingos salmer, men ikke gennem

prædiken. Derimod afgang sakramenternes forvaltning ikke som prædikens indhold af præstens person og hans meninger. De var uforanderlige og uafhængige af den skiftende teologi, der blev doceret fra prædikestolen.

Løvefont i Øster-Snede kirke.

Kravet i den lutherske bodslære om daglig omvendelse førte i begyndelsen til, at mange overså dåbens betydning. Nogle mente endog, at døbte småbørn ikke kunne blive frelst, hvis de ikke var omvendt. Denne indstilling veg dog ret tidligt til fordel for det dåbs-

syn, som Luther udtrykker således: »Kristne forældre gør ret i at lade deres børn døbe i en spæd alder, thi børnene er født syndige og har derfor genfødelse behov«. Denne påmindelse er i høj grad blevet fulgt af De stærke Jyder. Mange har været ængstelige ved at have udøbte småbørn hjemme og har selv ved vintertide bragt dem i kirke allerførste søndag efter fødselen.

Katekismusstridighederne er et tydeligt vidnesbyrd om, at det var magtpåliggende for De stærke Jyder at oplære børnene i Guds ord. Vi kommer senere ind på disse kampe, men her skal gives et eksempel på, hvor alvorligt faddere ofte forstod de forpligtelser, de påtog sig ved en barnedåb.

Da nogle faddere ikke var klar over, under hvilke omstændigheder deres gudbarn levede, søgte de at opspore dets tilholdssted og fandt ud af, at det boede hos plejeforældre i Vendsyssel. De rejste derop, og da de ikke var trygge ved den konfirmationsforberedelse, barnet fik, tog de det med hjem, hvor det kom til at bo hos den ene af fadderene og blev konfirmeret af stedets præst.

Vi vil nu vende os til det andet sakramente, der drev de vakte i kirke. I de første heftige stridsår kaldte nadveren de hyppigt anfægtede og syndsbevidste mennesker til alterbordet langt oftere, end præsterne fandt det nødvendigt. Føromtalte pastor Steenstrup udtrykte sin fortvivlelse i et brev til biskoppen. Heri beklagede han, at de vakte ville gå til alters hver måned, om det var muligt, og at de til sidst ville møde

hver uge. Den flittige altergang og kirketroskaben i det hele taget er meget karakteristisk for denne vækkelse. Man lagde og lægger stadig stor vægt på forberedelsen til nadveren, og man har helt op til 1969 bibeholdt skriftemålet med tale og håndspålæggelse inden gudstjenesten.

I modsætning til den hyppige altergang gik de fleste en overgang kun til alters to gange årligt, men dette skyldes netop den omhyggelige forberedelse, inden de kom til Herrens bord. I bevidstheden om menneskets store synd har mange ment, at der burde en lang forberedelsestid til, og ventet af frygt for endnu ikke at være skikkede dertil. I denne forbindelse er Paulus' ord om at æde sig en dom til blevet misforstået. ³¹⁾

Ordet

Medens gejstligheden forvaltede sakramenterne for De stærke Jyder, blev ordet formidlet af husfaderen til hans husstand eller ved konventiklerne. I det følgende vil vi behandle de bøger, der her blev brugt. Disse afspejler naturligt nok arven dels fra Luther og ortodoksien, dels fra pietismen, ligesom vi så det i De stærke Jyders sakramentsyn og trosrære.

For en lægmandsvækkelse, der ikke i egentlig forstand havde prædikanter, måtte det trykte Guds ord nødvendigvis blive noget meget centralt. Luther havde ofte påpeget, at evangeliet om Kristus ikke skulle være

forbeholdt nogle enkelte, og det var pietismens store fortjeneste, at den forsøgte at gøre Bibelens ord til folkeeje. Da mange imidlertid ikke kunne læse, fordi skolevæsenet først i pietismens tid begyndte at blive sat nogenlunde i system, skete tilegnelsen af den hellige skrift ofte ved, at man hørte den blive læst op.

Bibellæsningen i »de stærkes« hjem stod i direkte modsætning til den, der foregik i de fleste præsters studerekamre som forberedelse til søndagens gudstjeneste ³²). Når fornuften har måttet forkaste eller give en fornuftig forklaring på Jesu undergerninger, ja, når endog hans opstandelse undertiden blev draget i tvivl, så måtte almuen sige fra.

Helt fra ortodoksiens tid har den brede befolkning ment, at Bibelen var Guds ord fra først til sidst, direkte dikteret af Gud. Dette fundamentalistiske bibelsyn blev også delt af De stærke Jyder, endda i så vid udstrækning, at de ikke kunne godtage nye bibeloversættelser, da mange ord og udtryk var blevet ændret ³³).

Denne næsten krampagtige fastholden ved bogstavet og ordet kan vel også skyldes, at rationalismen gik i den stik modsatte grøft, men i endnu højere grad, at der aldrig har stået præster inden for vækkelsen, der har kunnet bane nye veje. Det var altid bøgerne, man måtte slå sin lid til. Som ortodoksiens folk var mange af de vakte tilbøjelige til at betragte Bibelen som en lovbog, man kunne slå op i og finde gode, nyttige regler i også for andet end netop troslivet.

Det er imidlertid forkert, når Pontoppidan i for-

klaringen til Luthers lille katekismus tillægger den tyske reformator et fundamentalistisk bibelsyn. Luther sammenlignede Bibelen med Jesu krybbe, hvori der også var halm og strå. Jakobs brev kaldte han således »ein Strohbrieff«, et halmbrev, fordi det efter hans mening ikke har bragt evangeliet om Kristus til et så klart og rent udtryk som for eksempel Romerbrevet ³⁴). Luther spurgte hele tiden, »hvad der driver på Kristus«. Naturligvis har Helligånden inspireret Bibelens skribenter, men den hellige skrift er ikke en forskelsløs masse som for Pontoppidan, der fra §10 i »Indgangen til Forklaringen« skriver:

Spørgsmaal: Hvem har skreven Bibelen?

Svar: De hellige Propheter, Evangelister og Apostler

Spørgsmaal: Men vare disse ikke Mennesker?

Svar: Jo

Spørgsmaal: Hvorledes ere da deres Ord Guds Ord?

Svar: Fordi Guds Aand har givet dem i Sinde, hvad og med hvilke Ord de skulde skrive.

Vi har set, hvorledes De stærke Jyder delte Luthers syn på retfærdiggørelsen. Alligevel betød troen på, at de rigtige meninger var afgørende, at man mente selv at kunne gøre noget for at blive frelst. Vi møder her igen denne sammenblanding, der skyldes arven, dels fra Luther, og dels fra ortodoksi og pietisme.

Søster Sara fortæller i sine erindringer, at nogle af De stærke Jyders børn engang fordømte hende, fordi der i hendes bibel stod Dødsriget, medens der på det tilsvarende sted i deres bibel stod Helvede ³⁵). Her

Sandhed
Eil
Sudfrygtighed,

Udi
En eenfoldig og efter Muelighed kort,
dog tilstrekkelig

Forklaring

Over
Sal. Doct. Mort. Luthers
Liden Catechismo,

Indeholdende alt det, som den, der vil bli:
ve salig, har behov, at vide og gjøre.

Paa
Kongel. allernaadigste Befaling.
Eil almindelig Brug.

~~~~~
Selges her uindbunden for 10. s. Danske.

R J Ø B E R G S U D T,
Udi det Kongel. Wåpsenhuses Bogtrykkerie,
og paa dets Forlaa,
Trykt af Gottmann Friderich Kisel,
Aar 1737.

skal det for det første bemærkes, at det drejer sig om børn, og for det andet, at mange mundtlige beretninger, der ikke kommer fra De stærke Jyders kreds, giver udtryk for, at der oftest herskede et godt og fordrage- ligt forhold mellem de vakte og deres naboer.

Hvis en af De stærke Jyder kunne sige til sin præst: »Det, vi hørte i søndags, stemmer med det, vi læste i Luthers prækenbog«, så havde prædikanten fået den størst tænkelige ros, men i den rationalistiske tid hørtes en sådan replik sjældent, for om søndagen var det ikke Guds ord, man havde hørt fra prædikestolen.

Derfor samledes man i hjemmene efter gudstjenesten. Der blev sjældent holdt tale, da lægfolk slet ingen øvelse havde deri, men man læste i stedet en prædiken i Luthers huspostil. Også andre prædikensamlinger blev anvendt, for eksempel Jesper Brockmann ³⁶⁾ eller Heinrich Müller ³⁷⁾. For gammellutheranerne var Martin Luther dog det store forbillede, og hans bøger gjaldt som rettesnor og målestok. Derfor lå Luthers katekismus og »Sandhed til Guds frygt«, Pontoppidans forklaring hertil, naturligvis på bordet, når der blev holdt sammenkomster i hjemmene. Ud over Bibelen var disse bøger ofte de eneste, man ejede, men i denne lutherske og pietiske læsning fandt de vakte så også opbyggelse for sjælen, og bøgernes indhold blev det faste fundament i tilværelsen og det solide våben i kampen mod præsterne.

Endnu en vigtig bog hører med, thi foruden læsning og bøn har der også lydt salmesang ved De stærke

Jyders sammenkomster. Sangbogen »Turtelduen« fandtes i mange hjem, men hvor er Brørsons ³⁸⁾ og navnlig Kingos ³⁹⁾ kraftfulde salmer blevet sunget på denne egn! Kingo har som ingen anden kunnet sige disse mennesker et ord fra Gud, også et trøstende ord ved en begravelse:

Af nr. 274 »Med Sorgen og Klagen hold Maade,
Lad Guds Ord dig trøste og raade,
Ikke af Utaalmodighed synde,
Ved Døden vi Livet begynde.

Kingos salmebog var for De stærke Jyder det gamle Guds ord, deres dyreste kirkelige eje, der under ingen omstændigheder måtte forsvinde fra kirken, og dette var ikke en udvendig ting. Som for Luther var ordet og sakramenterne også for de vakte salighedsmidlerne. I den rationalistiske tid kunne Ordet ikke høres fra prædikestolen, og de vakte satte sig ikke imod den rationalistiske salmebog for selve salmebogens skyld, men for prædikens skyld. I Kingos salmebog kunne de dog stadig synge Guds ord og i lovsangen være ét med den øvrige menighed, for der er ingen tvivl om, at det for mange har været vigtigt, at Guds ord gennem salmesangen skulle nå alle tilstedeværende ved gudstjenesten.

Luthers katekismus, Pontoppidans Forklaring og Kingos salmebog blev de vakes ufejlbarlige symbolske bøger, og frem for alt var Luther den store autoritet. »Luther har lært os«, var således et stående udtryk.

En
Ny
Psalme= Bog/
Efter
Kongl. Mayst. Allernaadigste
Befalning
Og
Kirke-Ritual indrettet/ og sam-
mendraget aff El. D. Morten Luthers/
og andre Gudstrugtige Lærde Mands San-
ge og gamle Kirke- Psalmer/ saa og
med en stor deel til Høyti-
derne/ Søndagene og
Fasten igiennem
Forbedret
aff
Thomas Kingo/ D.
Biskop udi Tjen.

Kingos salmebog 1699. Det kongelige Bibliotek.

Bortset fra Bibelen, Luthers katekismus og Jesper Brockmanns huspostil gælder det, at De stærke Jyders skrifter havde pietistiske forfattere. Det er derfor ikke så underligt, at denne dobbelte arv, lutherdom og pietisme, også spores i de vaktens trosliv.

Det almindelige præstedømme

Selv om De stærke Jyder fulgte den tyske reformator i mangt og meget, har vi konstateret divergerende synspunkter. Det står imidlertid fast, at her, hvor lægfolk for første gang i Danmark selv må kæmpe for deres fædrende tro, oplever den lutherske tanke om det almindelige præstedømme sin fødselstid herhjemme. Pietismen havde slået på de samme strenge, men med ringe held. Fra nu af er det klart for de vakte, at lægfolket ikke længere kan regne med præsterne som ordets formidlere mellem Gud og mennesker, men må tage sagen i egen hånd. Således blev hver husfar præst for sine husfolk.» Hvad der er krøbet ud af dåben, kan rose sig af, at det allerede er viet til præst, biskop og pave«, siger Luther og understreger dermed den enkelte kristnes umiddelbare adgang til Gud ved Kristus uden nogen anden som mellemmand. Man er så i sit trosliv bastet og bundet til Kristus, men ikke til nogen ydre lov. I den lutherske tale om menneskets frihed er der derfor intet af moderne tiders frihedsbegreber.

Det almindelige præstedømme praktiseret således, at husfaderen læste den hellige skrift og formidlede den til børnene, har været noget meget centralt for de vakte, som det også var det for Luther, men hvad konventiklerne angik, var Luther ikke positivt stemt, da han frygtede, at dannelsen af sådanne grupper let kunne føre til lovtrældom og sværmeri, hvilket De stærke Jyder heller ikke undgik.

Bjerre ved foden af Bjerrelide højdedraget. Her fandt nogle af forhørene sted.

Peder Laursens kristendomssyn

Vi forlader nu langskovfolkene og tager ud til Bjerre herred, den store halvø mellem Horsens og Vejle fjerde, nærmere betegnet til Rårup sogn. Omkring århundredskiftet, altså en halv snes år efter, at almuen samlede sig om Peder Frandsen Rytter, opstår der en vækkelse herude, som ikke kan føres tilbage til lægprædikanten fra Langskov, men som må betragtes som et selvstændigt røre.

Det er de forskellige opfattelser fra disse to kredse, der til sidst former De stærke Jydere kristendomssyn.

Peder Laursen er født i Klejs 1763. Han fik en meget dårlig skolegang, og det fortælleres, at læreren var så tynd i papirerne, at han ikke kunne sætte et brev sammen. Ved stavnsbåndets løsning var han en rask karl, der dansede så godt som nogen.

Året 1788 kom imidlertid ikke til at betyde frihed for Peder Laursen, fordi han blev klar over, at syndens lænker var tungere at bære end hoveriet. Omvendelsen skriver sig sandsyneligvis fra samme år, da Peder lå syg hjemme hos sin far. Under sygelejet fik han anfægtelser og blev bekymret for, hvordan han skulle blive salig. Efter denne oplevelse har han søgt til en husmand i Klejs for at blive styrket i troen, og her fik han at vide, at morskab og dans var af det onde.

I »sangoffer«⁴⁰), en bog med gudelige sange, som Peder Laursen selv har digtet, skriver han:

Et
ufuldkommen
Sang = Dffer
i nogle visse Tilfælde.

Publiceret
for de af Zions Pilgrime,
som maatte finde sig under lige aandelig Førelse.

Saa og
for andre, som maatte attraae,
at underkaste sig den tugtende, drivende og
ledsagende Guds Hands Vejledning.

Med Guds usfatteerlig Naade
forfattet af
en i sig selv ringe og foragtet Bønde;
ved Navn:
Peder Laurssen,
boendes
i Vejle Amt, Raarup Sogn, Fredensbjerg.

Haderslev, 1804.
Trykt hos J. J. Eneberg,
kongel. privil. Bogtrykker.

Det kongelige Bibliotek.

»Du da oprejste mig igjen
Af Sygdom, skjønt jeg som forhen
I Synden havde hjemme;
Da Svagheden svandt af mit Blod
Strax Verdens Lysters Ulmerod,
Udbrød af hver en Gjemme;
Alt var, Da rar,
Af stor højde, og fornøjde,
Når det ikke
Til mig selv og Gud vil skikke.

Men gode Gud, o Kjerlighed!
Dit Naades - Kald holdt daglig ved
Og ville ikke slippe,
Skjønt jeg var haard som Steen og staal,
At fylde Systemens Syndemaal,
Det ville jeg ej glippe.«

Peder Laursen giftede sig 1795 med Maren Jensdatter og overtog hendes fædrende gård, som han to år senere flyttede ud på Nøttrup Mark og gav navnet Fredensbjerg. Det var her, de vakte samledes til møder, og omkring 1800 var der især en del gårdmænd i Rårup og Nebsager sogne, der blev vakt af Peder Laursen, medens det i Uldum-Langskov navnlig var tjenestefolk, der sluttede op om Peder Frandsen. Denne var stejl og ubøjelig i modsætning til Peder Laursen, hvis væsen var venligt og imødekommende.

Det var naturligt, at Peder Laursen blev den ledende personlighed i Rårupkredsen, idet han havde stor

indsigt i åndelige ting og forstod at udtrykke sine meninger tydeligt og i en mere behersket form end Peder Frandsen, og det er interessant at bemærke, hvorledes kampene med myndighederne præges af denne kendsgerning. Peder Laursen forstod langt smidigere at føre sine synspunkter igennem til sejr. Herredsfogden undrede sig over Laursens dygtighed. Da han under katakismusstriden læste en ansøgning fra ham, fandt han, at ingen degn kunne have gjort ham det efter.

Ved læsning af geografi, historie, religiøse skrifter af Luther, Arndt ⁴¹⁾ og Francke samt Bunyans ⁴²⁾ »Pilgrimsvandring« havde han tilegnet sig et stort fond af viden, hvilket jo på den tid var ret ualmindeligt for en mand af Peder Laursens stand. Takket være denne lærdom og en klarhed og fasthed i sin kristendomsopfattelse, der i mange tilfælde overgik tidens teologers, er han i stand til at forme den kristendom i ord, som gennem tiderne har kendetegnet de bedste af De stærke Jyder.

Vi er her så heldige at have skriftlige kilder at ty til, og selv om Peder Laursen er meget vidtløftig, får man et udmærket kendskab til hans kristendomssyn ved studiet af Sangoffer, som blev sunget ved de vakes møder. Også Brevbogen skal nævnes her. Det er en samling kopier af breve, han skrev til meningsfæller, og som han tog afskrifter af i årene fra 1809 til 1816 ⁴³⁾. Brevene handler blandt andet om striden inden for kredsen, der vil blive omtalt senere.

Når vi har skriftlige kilder fra Peder Laursens egen hånd, er forklaringen også, at det har været nødven-

digt for ham at formulere sig klart og at nedskrive sine betragtninger, da han hele tiden måtte klare sin stilling, ikke blot i forholdet til øvrigheden, men også over for de angreb, fraktioner inden for hans egen kreds rettede mod ham.

Medens De vakte Ølholmere, som Peder Frandsens tilhængere ofte kaldes, yndede at betegne sig ægte lutherdisciple, men ofte lå under for pietistisk gerningsfromhed, repræsenterer Peder Laursen i langt højere grad den førpietistiske lutherdom.

I et brev opstiller han en saliggørelsens orden:

»En Heirtelig Overgang fra Naturen til Naaden i en bodfærdig Anger over vor medfødte og yttrede indvortes og udvortes dybe Fordervelse, en sand Omvendelse, en Hiertelig Troe en derafflydende ivrig Helliggjørelse, som viser sig i Had til al Synd, i Kierlighed til Gud, som kiendes bedst af Lydighed til Næsten som kiendes i Omsorg for al hans Lyksaligheds Fremme, Og i Almindelighed i Christo sande Efterfølgelse og hans Korsens villige Paa-tagelse for Sandheds og god Samvittigheds Skyld. Uden alt dette kan effter hiine vor Frælsers Ord Hværken Daab eller Christen Navn eller udvortes Gudsdyrkelse eller Skikkelighed slet intet gjøre. Thi Christus vil ikke ansee vort Herre, Herre;

men han vil, at vi skal gjøre, hvad han siger«.

Dette stykke viser Laursens stil, og i korthed ser vi her det centrale i hans kristendomssyn.

Med radikal syndsbevidsthed betragter han mennesket som armt og fortabt. Brevbogen bærer tydeligt vidnesbyrd om, at han er stærkt syndsbevidst og føler sig tynget af loven, Guds ord, som han ikke kan efterleve. Denne erkendelse kommer langt tydeligere til udtryk hos Peder Laursen end hos de øvrige vakte. Selv siger han, at han behøver tilgivelse »ej allene for mine mangfoldige Mangel og Bræk men endog for mine bedste Gierninger og uskyldigste Lidelser«⁴⁴). Loven overbeviser således om synd, men samtidig viser den hen til bod og omvendelse. Her fremhæves dåbens betydning: »Vor Pagt var brudt, vort ganske Jeg var Elendighed; vi vare baade Gud og os selv en Væmmelse. Men Trofastheden i dine indgaaede Pagt oprettede os, vi vare døbte på Cristum, og denne Christum var en Meglere mellem Gud og Menneskene«. Betingelsen for at komme ind i »nådestanden« er dog en alvorlig og begrundet omvendelse. Efter denne må kampen mod synden fortsættes i daglig anger og bod. Han er nu ikke længere under loven, men under Guds kærlighed.

Gjør jeg det gode, det er dit
Gjør jeg det onde, det er mit
Al Egenroes er ude,
Dog skynder Aanden flux afsted,

At følge dig i hvert et Fjed
Din Kjerlighed bebude
Lystig
Trøstig
Dig at følge
Og ej dølge
Hvad du haver
Skjenket mig af Aandens Gaver.

Din vældig Aand forklarer dig
Nu daglig meer og meer for mig
Han Loven og fremlægger
Som Hellighedens høie Spejl,
Hvorved jeg seer utalige Fejl
Som heftig mig bevæger
Saa at
Jeg plat
Maa beskue
Uformue
Og bekjende
Kristus, Du er Lovens Ende.

Mennesket frelses alene ved Guds nåde. Peder Laursen opponerer voldsomt mod en spiritualiserende nadveropfattelse. Man skal ikke gruble over, hvordan det går til, thi Guds ord står fast. »Gud som i Christo allene giver Naade« er hos Peder Laursen udtryk for et ægte luthersk kristendomssyn. De samme ord lød ved konventiklerne i Ølholm og Langskov, men her gled nåden ofte i skygge af lovens strenge bud. Det var

ofte den dømmende Gud, vi mødte der, og denne opfattelse er bonden på Nøtrup Mark ganske fremmed. Hos ham står den kærlige og nådige Gud og Kristi lidelser for vor skyld i centrum. Der tales således om den »fattige og foragtede, og til Jerusalem korsfæstede og idelig for Sandheds Vidnesbyrd og Omsorg for Sjælene forfulgte Frelser«.

Mennesket er nu inde under Guds kærlighed, og denne genfødsel forpligter. Herom siges i Sangoffer: »Thi Evangelii søde Pagt Befrier ham fra Lovens Magt, Dog ej fra den at lyde«. Peder Laursen har forstået Luthers ord »Gode gerninger gør ikke en god mand, men en god mand gør gode gerninger«. Her er Guds nåde kraftkilden.

Mange af de vakte, som ikke så klart kunne skelne mellem lov og evangelium, bebrejdede Laursen, at han lagde vægt på »menneskets egne gerninger«. I et brev redegør Laursen for, hvorledes han må kæmpe til mange sider, idet »en part siger, at han taler meget vel, men at hans tro skal vise sig i fornægtelsen, og en anden part, at hvad han foretager sig, kun er egenretfærdighed«.

Peder Laursen har en klar forståelse af Luthers ord om Kristi efterfølgelse. Han siger endog i Sangoffer: »Tro, Dyd og gode Gjæringer er ikkun eget og Naturens Arbeide, ja en sand Hinder i Selvkundskab og sand Troe«. Hans syndsbevidsthed og erkendelse af, at det er Helligånden, der bevirker de gode gerninger, er ægte nok. Når de andre vakte angriber ham, synes de at skyde med sten, medens de selv bor i et glashus.

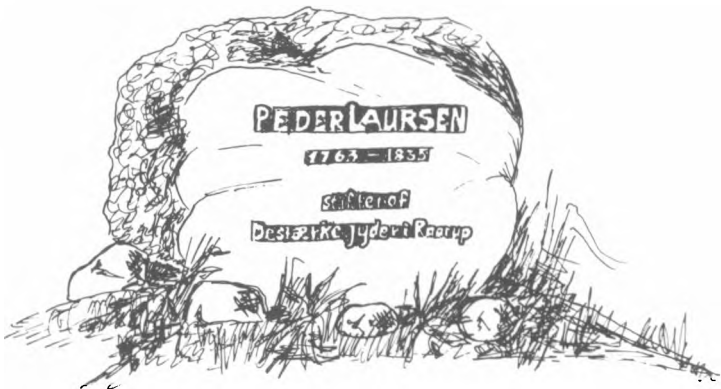
Troens frugter må vise sig som et resultat af Helligåndens virke. Det vil sige fornægtelse af verdslige ting som svir og dans, ikke for disse ting i sig selv, men fordi de er en hån mod Gud. Endvidere må den troende fornægte egen vilje og formåen. Også kærlighed til næsten er en vigtig frugt af troen. Overhovedet er tro og kærlighed nøgleord til forståelse af Peder Laursens kristendomssyn.

I oprigtig erkendelse af selv at være synder ser han ikke, som nogle af de vakte, fordømmende på anderedestroende, men han har endog haft et positivt syn på næstens timelige tarv. Det allerede citerede »Kærlighed til Gud kiendes bedst af Lydighed til Næsten, som kiendes i Omsorg for al hans Lyksaligheds fremme« viser, at Laursen som sin åndsbroder i Langskov var ivrig efter at vinde andre. Han bebrejder nogle af de vakte, at de med deres dømmende og negative indstilling til udenforstående let spærrer dem vejen til tillid og trøst.

Laursens lysere syn viser sig ligeledes i forholdet til de andre vakte. Når han under de senere stridigheder inden for kredsen bevarede en usvækket tillidsfuldhed og tryghed, skyldes det, at kirken er Guds kirke. Han betragter striden som uundgåelig for en sand kirke. Han synes, det »er sørgeligt, at Kristi Legeme saaledes sønderrives, men det er blot Djævelens sidste Nødpil for at bekæmpe Gud«.

Forskellen mellem Peder Laursens kristendomssyn og det, de fleste delte, skyldes, at bonden på Nøtrup Mark er kommet frem til en langt dybere luthersk

erkendelse. Guds billedet er forskelligt og dermed holdningen til næsten og vurderingen af egen fortjeneste i forholdet til Gud.

Mindesten på Rårup kirkegård.

De stærke Jyders arv

I redegørelsen for De stærke Jyders kristendomssyn er dette hele tiden blevet sammenlignet med Luthers teologi, og det er tydeligt, at arven fra den tyske reformator er stor. Et karakteristisk træk ved ortodoksien var, at den havde gjort Luthers skrifter normative. Foruden indholdet af disse bestod den rette lære naturligvis også af Bibelens ord, men i denne rettroens periode var man ligesom De stærke Jyder langt mere bogstavtro eller »rettroende« end Luther.

Den lutherske ortodoksi fik i høj grad næring gennem læsnings af Jesper Brockmanns prædikener og Kingos salmer ⁴⁵). I salmen »Nu rinder solen op af østerlide«, nr. 690 i Den danske salmebog, skriver Kingo:

»jeg i mit kald og stand
min Gud og Fader kan
tilbørlig dyrke«.

Her udtrykker han således tydeligt en ortodoks luthersk tankegang, medens hans senere digtning er ladet med pietistisk følelsesfuldhed. Det gælder i det hele taget for mange af forfatterne til De stærke Jyders skrifter, at de står på overgangen mellem ortodoksi og pietisme. Heinrich Müller og Johann Arnd, hvis skrifter blev læst meget af De stærke Jyder, levede ganske vist i ortodoksiens tid, men var samtidig banebrydere for pietismen i Tyskland.

Da arven fra luthersk ortodoksi er behandlet i foregående afsnit, vil jeg kort placere vækkelsen i forhold til de pietiske hovedstrømninger.

De tanker, den tyske præst Jakob Phillip Spener i 1670'erne gav udtryk for i sit skrift *Pia desideria* (Fromme ønsker) 1675, svarer på mange måder til de vaktens kristendomssyn. For eksempel understregede han stærkt lægmandens ansvar, og gennem konventiklerne realiseres tanken om det almindelige præstedømme i højere grad end hidtil. Et vigtigt punkt ved disse sammenkomster blev regelmæssig bibellæsning. Disse

træk fra den tidligste pietisme går igen hos De stærke Jyder. Med hensyn til omvendelsen er der imidlertid den store forskel på Vejleegnens gammellutheranere og pietismen som helhed, at det lutherske, førpietistiske krav om daglig anger og bod har en større plads i De stærke Jyders opfattelse end ellers hos pietismen. Denne havde desuden ofte en langt mere positiv og aktiv holdning over for verden.

Her kommer forskellen tydeligst frem i forholdet til Brødremenigheden. Herrenhuttiske emissærer besøgte Langskov-egnen i den tidlige vækkelses dage, og nogle af de vakte sluttede sig til Brødremenigheden, som også kammerherreinde Lüttichau på Store Grundet ^{1b)} sympatiserede med. Senere, i midten af 1800 tallet, høres også om herrenhuttisk indflydelse i Øster Snede sogn. Men selv om nogle foretrak et lysere livssyn på bekostning af »de stærkes« tungere kristendomsopfattelse, var de to retninger dog alt for forskellige til, at en varig forbindelse kunne etableres, så Brødremenighedens forbindelse med egnen skal ikke tillægges nogen særlig betydning. Som Zinzendorf, grundlæggeren af samfundet Herrnhut i Tyskland, repræsenterede søstermenigheden i Christiansfeld den glade kristendom, der afviste stadige bodskampe, og hvor man i stedet hvilede med stille glæde i troen på forsoning ved Jesu blod. Denne såkaldte »blodteologi« spillede for herrnhutterne en meget stor rolle. Med arven fra den første pietisme delte disse heller ikke De stærke Jyders syn på det verdslige liv; de var langt mere åbne over for tiden og startede blandt andet ydre

missionarbejde. De stærke Jyders kulturangst var dem fremmed, og man må sige, at både Spencer og Zinzendorf her står på mere luthersk grund. Det skal dog lige nævnes, at herrnhutterne ligesom vore vakte hævdede et strengt ortodokst bibelsyn, der ikke i samme grad deltes af alle pietistiske retninger. Med hensyn til glæden i troen synes Peder Laursens kristendom derimod at ligge på linie med Brødremenighedens.

To andre pietistiske retninger er også interessante, da de viser træk, vi sporer blandt den del af de vakte, der med rette benævnes sværmere; dette udtryk brugte præsterne nemlig i flæng om alle de vakte, eller opvakte, som de selv yndede at kalde sig.

August Hermann Francke førte videre, hvad Spener havde startet, og en kort tid lykkedes det for ham at gøre Halle i Tyskland til pietismens centrum. Den hallensiske pietisme delte Speners og Zinzendorfs positive syn på verden, men Francke ville gøre sin egen omvendelsesoplevelse til norm for alle mennesker. Som visse af De stærke Jyder krævede han bodskamp efterfulgt af pludselig omvendelse, og hans tilhængere var ikke fri for at være præget af gammeltestamentlig lovstrenghed og farisæisme.⁴⁷⁾

Også den radikale pietisme havde et særdeles subjektivistisk præg. Man lagde her stor vægt på konventionerne, på hellige, inspirerede menigheder, og det indre lys kom til at stå over det skrevne ord. Også følelser og oplevelser var vigtige faktorer og førte ofte til sværmeri.

Pietismen kom til det danske folk fra oven og stod

under kongens beskyttelse, hvorfor vi herhjemme oplever den såkaldte »statspietisme«, der ikke rigtig nåede ud til den brede befolkning. Derimod vandt pietistiske bøger stor udbredelse, for eksempel Brorsons salmebog og Pontoppidans forklaring til Luthers katekismus.

Af det foregående er det indlysende, at vækkelsens opståen ikke blot skyldtes stædig og konservativ fastholden ved nogle gamle bøger, men gik langt dybere. Striden med myndighederne begyndte først en halv snes år efter, at vækkelsen havde set dagens lys, men blev så også hovedtemaet for den videre udvikling. Vækkelsen undgik heller ikke indre splid, men foreløbig holdt de vakte sammen i deres modstand mod de rationalistiske præster og bøger.

Kampens tid

Salmebøger og lærebøger

Indførelsen af en ny salmebog og lærebog var som nævnt den vigtigste årsag til striden med myndighederne, og i det følgende vil vi se nærmere på disse og sammenligne dem med de vaktens tilsvarende bøger.

Selv om der efter Kingos salmebog to gange var indført en ny salmebog, var disse aldrig slået igennem på landet. Her var Kingo enerådende med 1699-salmebogen, der var beregnet på kirketjenesten, og en »Husandagts Psalmebog«, der fulgte i 1703.

På biskop Balles foranledning blev Evangelisk Kristelig Salmebog (EKS) indført 1798. Den var i første række tænkt som landalmuens nye salmebog, men brugen af den blev ikke obligatorisk. De fleste steder fik præsten dog indført den ved gudstjenesterne uden protester fra menighedens side, men i mange sogne rejste befolkningen sig imod den, og voldsomst kom denne modstand til udtryk på De stærke Jydernes egn.

Bortset fra, at salmesangen er det indslag i gudstjenesten, der umiddelbart kalder på størst aktivitet og medleven fra menigheden, og at folk var fortrolige med de gamle salmer, som de var vokset op med og kunne udenad, var der tilstrækkelig grund til at forholde sig afvisende over for den nye salmebog. Dens modstandere mente, at de hos Kingo havde det

gamle Guds ord, medens den nye salmebog alene i sin titel var en tredobbelt løgn, da den hverken var evangelisk, kristelig eller nogen salmebog. Kan denne dom forsvares? Der skal i hvert tilfælde ikke et længere studium til, før forskellene på Kingos salmebog og EKS viser sig klart.

Den nye salmebog savnede helt kingos robuste og pompøse stil, og alene som litteratur må man sætte et stort spørgsmålstejn ved værdien af EKS, idet mange ord og udtryk er blevet stærkt forfladigede. Et meget vigtigt og ofte fremdraget eksempel i denne forbindelse er, at hvor Kingo har Helvede og Satan, står der nu Dødsriget. ⁴⁸⁾

Følgende eksempel viser tydeligt de afdæmpede udtryk i EKS:

EKS nr. 247 ⁴⁹⁾

Nu bør ei Synden mere
I Trældom holde mig.
Gud! du skal mig regiere,
Thi jeg tilhører dig.
Ved Daaben jeg jo er
I Pagt med dig optaget,
Og der har jeg forsaget
De onde Gierninger.

Kingo nr. 233

Nu bør ei Synden mere
Med *Magt* og *Herredom*
Udi mit *Kjød* regjere,
Men daglig *kastes om*;
Thi jeg i Daaben er
Af *Gud* i *Naade* taget,
Har i den Pagt forsaget
Slet *Satans* Gjæringer.

Det, der talte mest, var naturligvis, at den rationalistiske lære var afspejlet i den nye salmebog. Medens Kingo havde inddelt salmerne i afsnit efter kirkeårets

Evangelisk-Christelig
Psalmebog

samlet
af et Selskab
og udgivet
som et Forsøg

ved
Dr. Nicolai Eddinger Balle
Biskop i Sjællands Stift.

Første Hefte.

Kjøbenhavn, 1793.
Forlagte af Johan Frederik Schultz,
Bogs- og Universitetsbøgerhæfter.

Det kongelige Bibliotek.

gang og således lagt vægten på Guds gerning, har EKS blandt andet disse underafsnit: Aarvaagenhed, Ydmyghed, Flid, Nøisomhed, Broderkierlighed, Fredelighed, Borgersind og Samvittighed. Der bliver her givet udtryk for en dennesidighed, der fremhæver menneskets dyd og gode gerninger. Følgende verselinier fra EKS tillægger ligeledes mennesket gode egenskaber:

»Min bedste Del skal evigt leve«
»Dig Jesu, priiser jeg af ganske Hjerte
Ved ord og Gjerning de mig Dyden lærte«.
». . . . dig Frelser kan behage«
»Forstanden kiender Kald og Pligt
Men Hjertet er saa skrøbeligt«.

EKS nr. 190

»Her er vor egen Kraft for svag«.

Kingo nr. 128

»Vor egen Magt er intet værd«⁵⁰⁾

Følgende vers hos Kingo kunne godt være en profetisk polemik mod rationalismen:

Nr. 207, v. 6

»Vor Dyd og gode Gjerninger
(Om noget Sligt vi aatte),
Det gjaldt aldeles Intet her,
Og Intet de formaatte;
Vor Villie, vor Kraft var død

Og i det Gode svækket,
At frelse os af evig Nød,
De kun som Intet klækked'«.

I stedet er det Kingo magtpåliggende at skildre Jesus som troens stærke forkæmper, der virker ved en uovervindelig magt:

Nr. 126, v. 3

»Dog ved sin Magt og Guddoms Haand
Han denne Skade bødte
Og søndervristed' Dødens Baand,
Der ham paa Korset blødte.

Gennem Kingos mange passionssalmer bliver skildringen af Jesu lidelser og død en personlig oplevelse:

Nr. 299, v. 9

»Gjerne vil jeg mig nedbøie,
Villig tage Korset paa,
Det dog lindrer ei den Møie,
Hjælp deraf du ei kan faae;
Om mit Øie var en Flod,
Og jeg kunde græde Blod,
Maa du dog paa Korset lide,
Og mod Døden for mig stride«.

Mennesket udretter intet. Jesus har gjort alt.

EKS nr. 149

»Jesu, dine dybe Vunder
Jeg veemodig tænker paa,
Og min rørte Siel begrunder,
Hvi du vilde lide saa!«

Kingo nr. 30

»Jesu! dine dybe Vunder
Og din smertefulde Død
Trøster mig i alle Stunder,
Udi Livs og Sjælens Nød«.

I den omarbejdede version, EKS, er Jesu lidelse og død ikke først og fremmest den uskyldiges offerhandling, men et forbilledligt eksempel. Passionsbilledet er blevet et fjernere, lærerigt og rørende erindringsbillede, og salmerne bruger ikke som hos Kingo vækkelsesprædikens midler. En typisk Kingo-salme er belærende og indtrængende og vil vække menigheden til selvansagelse. Den dvæler derfor ved Jesu fysiske lidelse og ved syndere ns nuværende tilstand:

Nr. 126, v. 3

»Paa Korset fandt hans Blod og Kjød
Med en utrolig Smerte
Den meer end galdebitre Død,
der persede hans Hjerte. . . .«

Nr. 126, v. 1

»Op, Hjerte, Hu, op Sjæl og Sind
Til Faste, Graad og Klage;

Nu fører Tiden atter ind
vor Jesu Pinselsdage,
Da den Retfærdige han led,
Og endeligen døde
For vores Uretfærdighed
Og store Syndebrøde«.

I EKS er gudsforholdet i nogen grad udvisket og problemløst. Det ubehagelige forties, og man konstaterer, hvor ubekymret den troende kan være. Nedennævnte salme, der findes i afsnittet »Bede-psalmer«, kan dårligt henregnes til disse, da opstandelsen betragtes som en selvfølgelighed:

EKS nr. 403 v. 2

»Men herligt Haab vi trøstes ved,
Et Haab, som ei kan svige:
For Sielen er en Evighed
I Guds, vor Faders, Rige.
Og Legemet, som lægges hen,
Fremgaaer engang til Liv igien
Ved Herren Jesum Christum«.

EKS nr. 175 v. 3

Nu mig Døden ei forskrækker,
Jeg frimodig hilser den.
Jesus! du mit Støv opvækker
Af min Grav til Liv igjen;
Kun min Kummer og min Qual
Der jeg efterlade skal.

Jesus opstod fra de Døde;
idel Fryd jeg seer imøde«.

Kingo nr. 167 v. 8
»Du til Livet skal mig vække
Ved din stor' Opreisnings Kraft;
Lad kun Jorden mig bedække,
Orme tære al min Saft,
Ild og Vand opsluge mig,
Jeg døer i den Tro til dig,
At jeg skal til Liv opstande
Udaf Dødens grumme Lande«.

De stærke Jyder var glade for og forstod også indholdet af Kingos konkrete og dynamiske billedsprog, der i EKS blev omsat i abstrakte og almindelige vendinger med det formål, at ideen kunne fremtræde tydeligere. Dette er imidlertid en falsk formodning at bygge på, og man har åbenbart ikke tillagt lægfolket ret stor fantasi.

For godt og vel ti år siden kunne man stadig høre ægte »stærk« salmesang i Øster-Snede kirke. Salmerne blev sunget med alvor og andagt i et langsomt tempo og med en mængde sløjfninger og tremulanter ⁵¹). Denne salmesang står meget klart i min erindring med al dens betagende kraft og ærbødighed.

Kingos egne salmer er lette at synge, da tekst og melodi passer sammen. Derimod indeholder salmebogen også en del salmer i en meget dårlig oversættelse, hvilket bevirker, at man nogle steder må »sluge« og

andre steder »trække« en stavelse ud. Dette har givet nye præster på egnen en del bryderier ved salmevalget, men de er så blevet beskæmmet i deres ængstelse under gudstjenesten, for De stærke Jyder har altid »kunnet« deres »Kingo«.

Af sammenligningerne fremgår det, at der har været al mulig grund til kritik af EKS, men en enkelt personlig indvending vil jeg ikke tilbageholde over for Kingos salmebog. I fastetiden, til påske og til pinse har Kingos salmebog rigeligt med gode salmer, men hvis man kom i kirke som fremmed og kendte Brorsons, Grundtvigs og Ingemanns dejlige julesalmer, ville man føle savnet stort ved juletid, for der er næsten ingen ordentlige salmer af Kingo til denne højtid.

Som versene her er sat op side om side, således lød Balles og Kingos salmer samtidig i egnens kirker under de såkaldte »sangerkrige«, der mange steder opstod, når præsterne forsøgte at indføre EKS. De gjorde det sikkert efter bedste overbevisning og med bistand af nabodegnene, for at de nye salmer rigtig kunne tone i kirken.

Den betydelige hjemstavnsdigter Sigurd Elkjær ⁵²⁾ er den eneste, der i digterisk form har skrevet om De stærke Jyder, og i bogen Hans Nielsen Smed giver han en levende skildring af sangerdysten i Korning kirke:

I Forventning om noget usædvanligt, noget, der vilde ryste Sindene, rykkede Folk ind i deres sædvanlige Stole og fyldte Kirken. Glatragede Mænd, tunge af

Korning.

Ansigt og tunge af Gang, til højre, Kvindfolk, med Korsklæder og Nakkesæt og foldede Hænder om Tørklædet og Kingos aflange Salmebog, til venstre for Midtergangen.

Og længe blev Forventningen ikke spændt. Da Degnen havde læst Indgangsbønnen, kom Præsten frem i Briksdøren. Alle Øjne søgte ham tungt og spørgende.

Han var en høj Mand, lidt duknakket at se til og bleg af Ansigt. Mundvigene var trukket ned af Furer, skønt han var en Mand i Trediverne. Øjenene var mere kloge end varme. Han foldede de store Hænder, som syntes dobbelt hvide mod den sorte Samarie. Hans Blik var rettet lige ud mod den tomme Midtergang. Hverken Kvinderne eller Mændene følte sig ramt af det.

Til Gudslivets Fremme og Menighedens Tarv, sagde han, har vor allernaadigste, allerkristeligste Regering anordnet og udsendt den evangelisk-christelige Salmebog.

Degnen begyndte at synge den nye Indgangssalme.

Præsten og de fremmede Gæster hjalp ham, saa en smuk og fuldtonende Sang slog op mod de gamle, hvidtede Hvælvinger.

Og de Korning Folk sad som fremmede i deres egen Kirke. Medens de før, saa langt tilbage nogen vidste af at sige, hver Søndag havde siddet i Kirken som i en fælles, hjemelig Stue og givet deres Højtid Udtryk i de kendte Toner, saa godt hver især havde evnet, brummende og pibende, hæst og skingert — var de nu som sat uden for det hele.

Mange af dem følte det, som al fast Bund svandt bort under Fødderne paa dem. De ligesom svimlede ud i noget ukendt og utænkeligt. Naar Kingo, der var banket og sunget og levet ind i dem fra Barnsben af, saa den var som noget af dem selv, men alligevel fælles for alle, naar Kingo ikke stod fast, hvad i Verden stod da fast.

Andre følte en dump smerte kæmpe med vaagnende Trods. Det var dem, der vidste bedre, anede, at de gamle Salmer havde Toner af det evige i sig, var som Sten ved Sten af den Bygning, den lutherske Tro havde rejst, medens de nye stod mere i Pagt med Fornuften end Livet.

Ingen rørte sig dog i Stolene, mens Sangen skyllede hen over dem, mens Præsten messede og læste Evangeliet op for Alteret. Kirken var jo et helligt Sted, dens Fred turde ingen bryde. De var bleven overrumplede. De kunde ikke tale med hinanden om Sagen, ikke engang rigtig summe sig, før en ny Sang fyldte Rummet, med Ord, de ikke kunde fatte, og Toner, de ikke kunde

fange, da Øret kun langsomt og tungt lod sig indstille paa andet end de kendte Melodier.

Først da Præsten efter en ny sang igen viste sig i Brikdøren, skete der noget i Menigheden. Det var den gamle, halvdøve Karen Kuskes, der med skinger Stemme istemte den Salme af Kingo, som skulde synges, naar Præsten gik paa Prædikestolen. Det gav et Sæt i de duvende Nakker Kirken igennem, det lød som et tungt Suk. Men ingen fulgte hende. Da hun havde sunget det første Vers, var Degnen hos hende og søgte tyssende at faa hende til at tie stille. Men Karen Kuskes havde ikke opfattet et Ord af det hele, og hun var ikke saadan at stoppe.

»Pas han sig selv, Madsen Degn, nu har a sungen her i halvhundrede Aar, a ved nok, hvad æ Tempel kan taale«.

Og hun satte i med det andet Vers. Folk sad saa stille i Stolene, som var de Støtter og ikke Mennesker. Da rejste Herredsfogeden sig. Han følte, at nu var det ham, der maatte gribe ind. Med faste Skridt gik han over mod Kvindesiden, slog i Stolen for næsen af Karen Kuskes og raabte, saa selv den døveste maate kunne høre det:

»I Kongens Navn og Djævelens Skind og Ben, hold Mund, Kælling!«.

Det battede bedre end Degnens Hyssen. Karen Kuskes brød af midt i en gammelkonerystende Tone; med gabende Mund og stift forskrækkede Øjne stirrede hun paa den uniformerede Øvrighed; saa betuttet blev hun, at hun ikke engang sansede at rejse sig op, mens

Præsten læste Evangeliet fra Prædikestolen, noget, der ikke var overgaaet hende før i de halvhundrede Aar, hun hver Søndag havde siddet i Kirken.

Næste Søndag stod saa i Korning Kirke det store Slag, som der gik Gny af over mange Sogne. Præsten kom ikke alene. Han havde vel ingen Øvrighed med, da den, selv om den med Virkning havde grebet ind den første Søndag, dog ikke rigtig havde talt, som det sømmede sig i en Kirke. Men han havde et Svinglæs af Degne fra Sogne indenfor en Omkreds af flere Mil med sig. Den eneste Præst, som havde nægtet ham sin Degn, var Bechmann i Hvirring.

Degnene var Mænd med Nakkepisk og Messingkam i Parykken, Kalvekrøs og Spændesko. De traadte bredt og selvsikkert i Kirkegulvet, der følte de sig hjemme.

»Kære Broder«, hviskede en af dem til sin aldrende Nabo, »hvordan gaar det i Snede. Kan I nok holde Stemmen fri for Rust og Rømmen nu i den haarde Vinter«?

»Det kniber, kære Broder, det kniber en Korn. Men mærker jeg, at kulden kradser i Halsen, saa Menigheden vil tage Troen fra mig, saa har jeg her i Lommen en liden Flaske, jeg gaar da om bag Alteret og slaar Nakken en, to, tre Gange tilbage. Saa kan jeg atter tage Tonen fra Menigheden«.

De Korning Folk havde fyldt Kirken til sidste Plads. Ingen som paa nogen Maade kunde komme uden en

Dør, havde undladt at møde. Mange Nakker, som plejede at duve fremover i Kirkestolen, stindedes i Vejret, tunge Øjne, som ofte lidt træt og sløvt holdt sig fæstede ved Træskosnuderne, havde faaet et Glimt af stridbart Liv under de strittende Bryn, Læber, som ellers af Utidighed under den uvante Stillesiddende kunde aabne sig en Smule maabende, knebes sammen, saa Munden blev skarp og trodsig.

Degnene lænede sig tilbage oppe i den øverste Stol, fyldte de stærke Lunger med luft og smældede Tonerne til en ny Salme ud i Rummet, saa det ordentlig klang i de blyndrammede Kirkeruder. Uden Forsanger, men alle som een, begyndte Menigheden paa »Aleneste Gud udi Himmerig Være Lov og Pris for al sin Naade...« Tungt og trygt og langsomt glidende som Korning Aa vuggede de kendte Toner ned over Rækkerne. Sangen druknede vel i Stemmebruset oppe fra Degnestolen som Aavandets dæmpede Klukken i Vandfaldets rivende Bulder; men da eet Vers af den nye Salme var sunget og Degnene aandede ind til et nyt Udbrud, lød som en bærende Undertone Menighedens enstonige Sang gennem Kirken: »Vi love, vi prise, vi neie dig, Vi takke dig for din Herlighed....«

Præsten var blegere, end nogen før havde set ham. Han sang ikke selv med, som han plejede; men der var en Ro og Sikkerhed over hans Messe og Oplæsning, en Beherskelse, der viste en stærk Vilje. Hver gang Salmernes længde ikke passede sammen, saa den nye Salme var forbi før den gamle, stod han taalmodig og ventede, til Menigheden havde sunget ud.

Det var fjerde Søndag efter Helligtrekonger. Efter en ganske kort Salme af den evangeliske Salmebog gik Præsten op paa Prædikestolen. Menigheden var først naaet til andet Vers af »O Jesu hør mig for din Død«, som efter Kingo skulde synges før Prædiken denne Søndag. Der var elleve lange Vers at synge. Præsten stod med halvt lukkede Øjne og foldede Hænder, urørlig ventende, mens Sangen langsomt dryssede sine knudrede Strofer ud. Da endelig det sidste Vers »Thi raader jeg alle baade Store og Smaa, Mit Ord lader eder ikke undgaa, Haver det i eders Gjemme.....« var døet hen, løftede han Hovedet for at begynde Bønnen. Men han havde ikke sagt eet Ord, før en ny Sang steg op fra Rækkerne, det var den salme, der skulde synges, naar Præsten gik paa Prædikestolen: »Er Skibet nu Og Folk i Fare sted'....«

Da slog Pastor Kjær Tillysningsbogen i med et Smæld, vendte sig og gik med faste Skridt ned fra Prædikestolen, ned gennem Kirken uden at se til nogen af Siderne, og ud.

Indvendingerne mod Balles Lærebog var forståeligt nok nogenlunde de samme som mod Evangelisk Kristelig Salmebog, da biskop Balle havde udset denne skolebog til at fungere som norm for salmebogens indretning. Lærebogen udkom 1791 og salmebogen otte år senere. Når jeg omtaler bøgerne i omvendt rækkefølge her, skyldes det, at salmebogsstriden først blev afsluttet.

L æ r e b o g

i den

Evangelisk-christelige Religion,

indrettet

til Brug i de danske Skoler.

Sælges uindbunden for 8 Skilling Dansk.

Kjøbenhavn 1791.

Trykt hos Johan Frederik Schultz,
Bogs og Universitetsbogstrykker.

Balles lærebog. Det kongelige Bibliotek.

Mathias Nielsen ⁵³⁾, som vi senere møder som en af de ledende blandt De stærke Jyder, menes at være den, der først har fremsat dogmatiske indvendinger mod Balles lærebog ⁵⁴⁾:

1. Han indvender, at Balle undlader at omtale djævelen, som om han ikke var til, mens Luthers lærdom advarer mod djævelens fristelser.
2. Dernæst påpeges, at Balle beklager menneskers manglende brug af forstanden til sund eftertanke (3. kap. §2). Men forstanden kan ikke bruges ret, før den er oplyst af Gud.
3. Balle lærer endvidere, at den Helligånd virker med os til forbedring (5. kap. §8), mens Luther siger, det er Helligånden alene, der gør det.
4. Som det fjerde punkt angribes 6. kap. §1, hvor Balle påstår, at vi ved fremgang i dyd og gudsfrygt gøres duelige til at modtage saligheden, hvorimod Luther fremhæver, at vor salighed skyldes nåden alene.
5. Sluttelig angribes 6. kap. B3 §2a, hvor der står, at man skal erhverve sig ære hos sine medmennesker, hvilket imødegås af Jesu ord om, at de, der gør det, allerede har fået deres løn.

Alle punkter munder ud i, at vi skal gøre os Gud lig, men »Paa den Maade Hverken kand eller vil Gud gjøre os Salig«. Det skal imidlertid bemærkes, at der ikke er taget hensyn til alle de steder, der kunne være udlagt i overensstemmelse med Luther. Mathias Niensens klage kom sidenhen til at danne mønster for andre, og

nogle af de samme dogmatiske indvendinger anføres således også i en skrivelse 1834 fra vakte i Øster-Snede til Amtsskoledirektionen i Vejle: ⁵⁵⁾

»Der staaer ogsaa i lærebogen: vi maa trachte efter at vorde Gud lige paa Ny og derfor daglig stræbe at tiltage i Kundskab som i Retskaffenhed, at vi saaledes kunde blive til nye og bedre Mennesker. Dette var rent at forkaste baade Gud og hans Ord og Aand«.

I denne skrivelse finder vi ogsaa en ny indvending:

»Ligeledes staaer der ogsaa i Lærebogen: vi haver ingen ret til at fordømme noget Menneske for sine urigtige Meningers Skyld, eller fordi de bekjender sig til en anden Religion. Skal vi da kalde enhver Religion lige god. . .«

Det særlig omfangsrige afsnit om pligterne vakte især anstød hos De stærke Jyder, som heller ikke yndede Balles påstand om, at alle jo ikke er lige fordærvede.

Når Peder Laursen, stifteren af De stærke Jyder i Rårup, rejser indvendinger mod Balles Lærebog, viser disse sig mere at være af etisk karakter, idet de alle drejer sig om kristendommens indvirkning på livet. De tilkendegiver en gradsforskel mellem udtrykkene hos Pontoppidan og hos Balle, for eksempel når det anføres, at Pontoppidan holder sig nærmere til Bibelsens udtryk end Balle. I stedet for »verden« skriver Balle »ugudelighed«, et udtryk, »skinhellige let kan

skubbe fra sig«. Endvidere peger Peder Laursen på, at Pontoppidan er mere detaljeret og utvetydig i angivelse af de ting, hvorved menneskets anger over synden skal opstå, og at han klarere påpeger de forlystelser, kristne ikke kan deltage i ⁵⁶).

Det er det pietistiske fromhedsideal, der stilles op som norm. I afsnittet om troslæren har vi allerede stiftet bekendtskab med Pontoppidans forklaring og vil derfor ikke komme nærmere ind på den her.

Overalt i landet delte vækkelsesbevægelserne De stærke Jyders syn på Balles lærebog og Evangelisk Kristelig Salmebog. Det var De stærke Jyders katagoriske vægring ved at lade deres børn undervise og konfirmere efter disse bøger, der på dette område kendetegner dem i forhold til den øvrige gudelige forsamlingsbevægelse.

Den første ydre strid

I begyndelsen af 1790'erne er Peder Frandsen Rytter karl hos sognefoged Bundgård i Ølholm, Langskov anekssogn. Pastor Steenstrup ⁵⁷) har gentagne gange været udsat for fornærmelser fra Frandsen, som allerede her før århundredskiftet har mange tilhængere i landsbyerne på egnen. »Præsterne«, siger han, »er ikke sjælehyrder, men sjælemyrdere« ⁵⁸), og prædiken kalder han præstesludder. Især laster han Steenstrup

for en bestemt søndag ikke at have sagt ét sandt ord på stolen.

Det er derfor let forståeligt, at præsten i 1798 indleverer en klage til stiftamtmanden. Til de personlige fornærmelser føjes andre klagemål: udøbte børn kalder Frandsen djævlunger, og han anser sig selv for retfærdiggjort og kaldet til at opvække syndere.

Disse påstande er nok noget overdrevne, for præsten var en ivrig modstander af de vakte, og disse har kun mødt ringe forståelse hos deres sjælesørger, der kun havde øje for de let påviselige svagheder og ikke forstod »sværmernes« alvorlige tro.

Stenstrup beretter om flere klager mod Balles lærebog. Frandsen anså denne for at vise den lige vej til Helvede og påstod, at Balle var besjælet af Satan.

Disse klager fører til, at Frandsen hensættes i forvaring på Vejle rådstue, og den 11. januar kan den første retsag i »De stærke Jyders« historie begynde. Under forhøret vedgår den anklagede samtlige punkter og hævder med Bibelen i hånd, at Balle er et naturligt menneske under Satans rige, hvilket han kan bevise ud fra Luthers bøger.

Imidlertid var der også indløbet klager blandt andet fra Tamdruppræsten Jens Borgen ⁵⁹). Efter en gudstjeneste var Peder Frandsen gået ham på klingen med hensyn til, hvad han havde sagt i sin prædiken. Sagen indberettes til kancelliet, der befaler, at der gives arrestanten en kraftig irettesættelse. Dette sker i Steenstrups nærvær, og Frandsen løslades mod en bøde.

Peder Frandsen forlader nu Langskov 1799 og synes

i hovedsagen at have udspillet sin rolle på hjemegnen. Han har i alt fald ikke været med ved den retsag, der fandt sted 1802, og som viser, hvor stejlt de vakte stod over for øvrigheden.

Sindene var ikke faldet til ro endnu efter det sidste opgør, snarere tværtimod. Den 17. marts 1799 indtræffer et uhyggeligt og forargeligt optrin på Langskov kirkegård. Der er barsedåbsgilde hos en af de vakte, Niels Bundgård i Ølholm, og det er derfor naturligt, at hans ligesindede ved den lejlighed møder talstærkt op i kirken. Ved højrosted tale påkalder de vakte sig Steenstrups opmærksomhed på vej mod kirken. Han beder dem forlade kirkegården for kirkefredens skyld, men de tager til genmæle og kalder præsten sjælemyrder, da han vil hindre dem i at tale Guds ord. »Satan taler ud af præstens hals, han begår synd og tillader synd, og taler ikke om Kristi blod«. Det udarter til regulært slagsmål, »De hellige« prygles, og en falder over en gravsten. I retten erklærer en af de vakte: »Verdens børn havde slået Guds børn ihjel, hvis Herren ikke havde forhindret det«. Senere forsamles de vakte foran kirkedøren. Steenstrup afbryder sin prædiken, går ud og truer med at afbryde gudstjenesten, hvis de ikke standser den stadigt mere højrostedede tale. De vakte lister ind i kirken, men har svært ved at sidde stille, mens præsten tordner mod dem. En af de vakte høres sige: »Gud forlade ham. Han skulle bede for os og de andre ⁶⁰)«.

Den 19. marts blev det skete indberettet, og en lang retsag fulgte. Hovedanklagen lød på utilbørlig

propaganda, og de fire hovedmænd blev idømt en bod på 58 rigsdaler i sagsomkostninger. De tolv øvrige anklagede i sagen frikendtes, og boden blev ifølge traditionen betalt af kammerherreinde Lüttichau på St. Grundet ved Vejle. Hun havde sluttet sig til Brødermenigheden og sympatiserede med de vakte, som hun betragtede som kristne brødre.

Store Grundet.

En klage fra Steenstrup i efteråret samme år viser, hvor lidt forståelse præsten havde for de vaktens anskuelser. Han bebrejder dem den hyppige altergang og tilskriver den enten en forfængelig lyst til at udmærke sig eller farisæisk hykleri og overtroisk begreb om

nadverens virkning. Om den menneskelige fornuft vil de intet høre, og talen om årvågenhed og flid i pligternes udførelse er dem en forargelse.

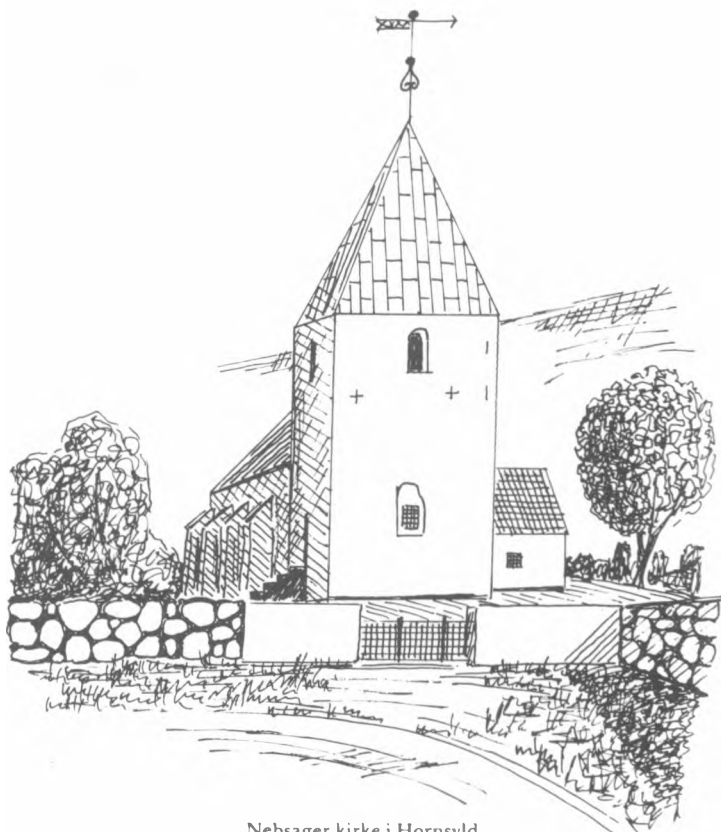
De vakte fik medhold hos provst Schiøts, der viste langt større forståelse, selv om han var rationalist. Modstanden mod Balles lærebog var imidlertid taget til, og sognefoged Poul Nielsen i Uldum nægter at lade sin søn benytte den nye bog i skolen. Over for denne modstand står gejstligheden samlet: »Balle indeholder de samme saliggørende lærdomme som Pontoppidan«.

I 1803 forflyttes Steenstrup imidlertid, og da den gamle ungkarl Peder Frandsen Rytter seks år senere vender tilbage til Uldum, farer han hårdt frem mod den nye præst Hr. Plesner, som han kalder en helvedesprædikant og hans tilhængere Helvedes bæster og Satans børn. Præsten griber da til det lidet kristelige middel at udelukke Frandsen fra nadveren, og da begge parter klager til biskoppen, tager denne klart præstens parti.

Peder Frandsen fortsatte kampen til det sidste, og han døde i april 1810, vistnok uden at blive berettet. Med ham var en vækkelse spiret frem, og han vil blive husket som den første af De stærke Jyder, den første lægmand, der turde tale »Roma midt imod«. Det fortælles ⁶¹⁾, at det kammer, hvor Peder Frandsen boede sine sidste år, stod med sengen, han døde i, endnu ti år efter, med hans blå fyrretræskiste og en mængde tykke, gamle bøger på en hjørnehylde. Gårdmandsfolkene, der tog den gamle Peder Frandsen til sig, havde ladet dette kammer stå af ærbødighed over for

denne åndens stridsmand, selv om de ikke selv hørte til hans tilhængere, men derimod var i forbindelse med Brødremenigheden.

Nepsager kirke i Hornsyld.

I Bjerre herred kom den første modstand mod bøgerne fra Nepsager, da kapellan Rottbøl Friis ⁶²⁾ ville indføre EKS 1801. Han havde først forhørt sig hos en del gårdmænd uden at finde synderlig modstand. For-

søget faldt imidlertid ynkeligt ud, da der otte søndage i træk opstod sangerkrige. Det fortælles, ⁶³⁾ at præsten til en søndag havde tilkaldt »3 læs degne« for at holde skansen, men de vakte tog troen fra alle degnene, og forsøget måtte opgives foreløbig. Hvor forkastelige sådanne »strubekrige« end var, så viste de dog, at almuen ikke var til sinds at opgive deres »Kingo«.

Her i Nebsager var føreren for de vakte tjenestekarlen, den senere rokkedrejer Jens Andersen, der især virkede ved sygebesøg og samtaler med den enkelte. Han kunne ikke som Peder Laursen fremføre velovervejede argumenter for sine meninger om præsterne og deres lære, men synes at have været en udpræget fanatiker, der fortrinsvis lagde vægt på udvortes ting. Karakteristisk var, at han hadede præster. Han skal endog have kaldt den fromme, fynske præst H. Agerbæk for en skinnende djævel, fordi han ikke ivrede nok imod kortspil. Andersen angreb også heftigt sin egen præst, der med sit letfærdige levned selv var delvis skyld deri. Jens Andersen blev idømt en mulkt, som han imidlertid ikke ville betale, men »hellere lide for Kristi skyld«, og han blev i stedet idømt 70 dages tugthus, der afsonedes i Nyborg fæstning 1802.

I nabosognet Rårup havde de vakte en langt betydeligere leder i Peder Laursen Fredensbjerg. Her måtte provst Bröckner ⁶⁴⁾ i 1799 opgive sit forsøg på at indføre den nye salmebog, men det skete uden de pinlige optrin, vi hører om andre steder. Grunden hertil er først og fremmest, at de fleste i Laursens kreds var

besindige gårdmænd, og præsterne var heller ikke så stridbare som i Langskov for slet ikke at tale om Korning.

Der blev dog rejst sag mod Laursen i 1803, idet han tre år tidligere havde givet provsten en »skrolle«, en lang skrivelse med beskyldninger mod ham. Det er tydeligt, at Peder Laursen bruger meget mere velovervejede udtryk end Peder Frandsen og Jens Andersen, når han nævner, at provsten ved levned og lærdom ledte sin menighed ind på syndens vej og opretholdt menigheden i dens vildfarelse. Endvidere hævdede Laursen, at prædikerne var blottede for opbyggelse.

Den fortørnede provst vidersendte skrivelserne til biskoppen, som uden tøven beordrede sagsanlæg mod Rårup-bonden, men denne svarede ved at føje nye klager til de allerede fremsendte: »Provsten tillader helligdagsmisbrug, lege- og julestuer, sværger og banden. Han og hans husstand giver anledning til forargelse, og han besøger ikke de syge, før det er for sent«.

Efter denne tid høres om, hvordan Evangelisk Kristelig Salmebog mange steder i Bjerre Herred blev sat på porten. Først en halv snes år senere kom katekismusstriden i centrum. Rårup og Korning dannede da fælles front, og folk fra begge lokaliteter var med i de samme retsager. Peder Laursen i Rårup og Hans Nielsen Smed ⁶⁵) i Korning var enige om målet, men de greb sagen vidt forskelligt an.

For overskuelighedens skyld, og da forløbet i kate-

kismusstridighederne blev så forskelligt, vil vi følge Peder Laursens deltagelse i striden her.

I Korning kom smeden til at svinge sin hammer, så gnisterne fløj, men i Rårup mildnedes sindene både hos præst og læg efter den første kamp om salmebøgerne. Peder Laursen havde tidligere ansøgt forgæves, men en skrivelse til kancelliet i 1804 førte til det ønskede resultat. Andragendet var nemlig ledsaget af en anbefaling af biskop Birch, der gennem Bröckner havde ladet børnene fra Fredensbjerg undersøge med hensyn til kundskaber i religion og fundet disse tilfredsstillende. Præsten gik ind på at konfirmere Laursens tre sønner efter Pontoppidan, men hans efterfølger i embedet imødekom i endnu højere grad de vaktens ønsker. Han havde også fra sin tid som præst i Hvirring kendskab til den tidlige vækkelse. Korningfolkene var dengang søgt til Hvirring, da Bechmann forstod dem bedre end deres egen præst.

Denne mand, konsistorialråd H. G. Bechmann⁶⁶), har fået følgende skudsmål: »Han var en mand af den gamle tro og gamle skole og stod som præst ikke alene i en underlig tid, men også på et underligt sted«⁶⁷).

Bechmann konfirmerede børn både fra sit eget og fra andre sogne efter de gamle bøger, indtil Øster-Snede-præsten Ib Mossin fik sat en stopper for det⁶⁸). I årene 1820-50 blev 85 børn fra de vakte kredse konfirmeret i Rårup kirke, heraf 35 fra Øster-Snede, Lundum, Korning, Hedensted, Grejs, Langskov og Kollerup⁶⁹).

De stærke Jyder var dog ikke helt tilfredse med Bech-

mann, »Han straffede ikke, men formanede kun«, sagde de, men han viste, som kun ganske få præster dengang, forståelse for deres indstilling og han havde klogeligt indset, at det var en nødvendighed for en præst på denne egn at vise føjelighed over for brugen af Kingos og Pontoppidans bøger.

Som det gik kristendommen i oldtidens Rom, således gik det vækkelsen nordøst for Vejle. Bortset fra nogle enkelte tog de vakte imod mulkering og fængselsdomme med et »Guds vilje ske«, og disse straffe kom til at virke stik mod deres hensigt, idet stadig flere så op til de forfulgte og sluttede sig til bevægelsen. Allerede omkring 1800 hører vi om en kreds af vakte i Rårup, men vækkelsen havde også bredt sig til andre egne.

Under sit ca. ti år lange fravær fra sin hjemegn arbejdede Peder Frandsen blandt andet som karl hos en bonde i Tamdrup sogn ⁷⁰⁾ ikke langt fra Korning. Smeden Hans Nielsen, der boede i denne landsby, blev omvendt af ham og blev sidenhen vækkelsens samlende skikkelse. Men hverken pastor Monrad i Øster-Snede, De stærke Jydere senere højborg, eller Engum-præsten Leth kendte noget til »vrage og fanatiske læresætninger blandt almuen« på dette tidspunkt. Det, der var begyndt, var blot kimen til noget langt større, og pionerernes indsats blev en trøst for de kommende slægtled, så de med mod og iver kunne føre kampen videre.

Da den første epoke i striden med myndighederne var afsluttet, opstod der indre splid blandt de vakte,

et opgør, der skulle få afgørende betydning for vækkelsens videre åndelige udvikling.

Indre strid

En påvirkning fra den norske vækkelsesretning haugianismen og visse tilbøjeligheder til sværmeri kom i begyndelsen af det nittende århundrede til at betyde splittelse blandt De stærke Jyder.

Hans Nielsen Hauge ⁷¹⁾ er født på gården Hauge ved Frederiksstad i 1771. Han virkede som lægprædikant i hele landet og fik stor betydning for den norske kirke, men som mange af de danske vækkelsesprædikanter kom han i konflikt med myndighederne ved overtrædelse af konventikelplakaten. I 1810 blev han købmand i Bergen, og det gav ham ret til at handle over hele Norge. Huges mange skibe og blomstrende handel vakte myndighedernes mistanke om, at han brugte uhæderlige midler, og dette i forbindelse med præsteskabets voldsomme uvilje mod ham resulterede i et syv år langt fængselsophold.

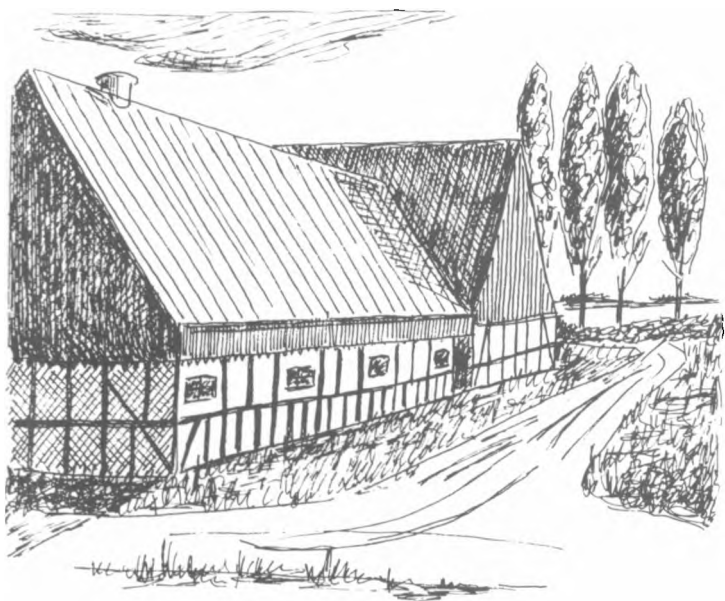
De norske vakte var af en helt anden indstilling end danskerne, som var bønder og ikke rejste omkring. Hos Hauge spores derimod oplysningstidens virkelyst, for han mente, at fornægtelse ikke var ensbetydende med udelukkelse fra verden, men at man tværtimod skulle virke i den som Guds husholdere.

Hauge hævdede det meget strenge moralske syn på livet, at selv om vi skal virke i verden, kan vi kun komme til tro ved at afstå fra al synd. Hos Hauge er det den pietistiske gerningsfromhed, vi møder.

Forbindelsen med Danmark kom antagelig i stand ved, at nordmændene i pressen har læst om processen 1799, hvor de anklagede var vakte fra Uldum-Langskov, og de har her ment at finde ligesindede ⁷²). Haugianerne sender nogle af Hauges bøger, og breve udveksles. Der bliver også optaget forbindelse med Korningkredsen, men vigtigere er haugianismens forhold til De stærke Jyder i Rårup.

I 1802 rejser Ole Olsen Backe ⁷³) til Danmark og befinder sig bedre i Rårup end blandt Uldum-Langskovfolkene, for »han finder mest liv i de nylig vakte sjæle« ⁷⁴). Året efter kommer Hauge selv til Danmark. Han besøger kammerherreinde Lüttichau sammen med Peder Frandsen og har sandsynligvis også talt med Mathias Nielsen på Ikjærgaard.

Imidlertid synes Hans Nielsen Hauge ikke at have vundet større forståelse for sine synspunkter på De stærke Jyders egn, medens han bedre kunne enes med medlemmerne af Brødremenigheden, vel sagtens fordi virkelyst og en i det hele taget åben indstilling over for verden er karakteristisk for både haugianere og herrnhutter. Om besøget hos De stærke Jyder skriver han: »Foruden de førømtalte Brødre i Christiansfeldt, traf jeg ogsaa enkelte særskilte religiøse Partier i Danmark, hvorom nogle havde ret særegne Begreber om Christendom, og vare altfor ivrige og over-

Ikjærgaard i Rårup sogn.

troiske, saa jeg ikke kunde blive enig med dem«⁷⁵).

Fra Peder Laursens side var begejstringen heller ikke stor. Hans forhold til Backe var godt, og denne stod fadder ved fremstillingen af Laursens datter i Rårup kirke. Ved læsning af de skrifter, Backe havde med fra Hauge, ændrede Laursen efterhånden sin indstilling til haugianerne, som han fandt lagde for stor vægt på gerningerne og for lidt på retfærdighed af tro. Skønt pastor Bröckner var dybt uenig med de vakte i hans sogn, betegnede han dog Peder Laursen som stående langt over Hans Nielsen Hauge i åndelig henseende.

Forbindelsen med haugianismen fik imidlertid varig betydning for andre af de vakte. Begejstret over den norske virkelyst brød en del ud af bondemiljøet og slog sig ned i Horsens eller Skanderborg som handlende, og det er her, de danske haugianere hører hjemme.

Det lykkedes dog Peder Laursen at holde de fleste af sine tro tilhængere udenfor. Dog synes Mathias Nielsen, Ikjærgaard ⁷⁶⁾, der senere blev en ledende skikkelse blandt De stærke jyder, en tid at have været under haugiansk indflydelse. Denne er dog tydeligere hos andre, som for eksempel hos Birte Marie Rasmusdatter ⁷⁷⁾, der viste en pludselig iver efter at rejse rundt og forkynde. Hun skriver i et digt: »Vel den som Tiden ret har brugt, og vist i Gierning Troens Frugt«, og hun taler også om at nå målet ved egen kraft og Guds hjælp. Birte Marie Rasmusdatter og Jens Andersen kan siges at være de ledende for den fløj, der udskilte sig fra De stærke Jyder efter den norske påvirkning.

Disse sidste gjorde ofte gerningerne til betingelse for salighed, men delte derimod ikke Hauges positive syn på verden som de danske haugianere i Horsens og Skanderborg. Hertil var arven fra Peder Frandsen og Peder Laursen for stor.

Peder Laursen går i rette med haugianerne på grund af deres megen tale om gerningerne, der let fremelsker selvretfærdighed, og bebrejder dem, at de strider mod Kristi kærlighed, da de kun vil se næstens fejl og mangler. I et brev til præsten i Nørre-Vilstrup beretter Laursen om sine mange modstandere og skriver blandt

andet: »Andre som ikke ere saa blinde som den store Hob, men dog kan være blinde nok, ere saadanne, som kiendelig efter deres Opvækkelse, skjønt af en god Mening omgaaes alt for meget eller allene med Gierninger, i deres Tale og Skrifter iidelig viiser deres Hierters Overflødighed, handle alleneste om, hvad de have giort, hvad de skal gjøre, hvorledes de derefter skal iage---- men betænke og besinde ikke, hvad der er giort for dem«.

At Peder Laursen til det sidste fastholdt sit lutherske syn, forstår vi, når han kan sige på sit dødsleje, at han har lagt for megen vægt på gerningerne og for lidt på nåden.

Det er interessant at se, hvordan problemerne omkring lov og evangelium er et hovedtema i hele De stærke Jyders historie. Det er naturligt, at dette ofte blev draget frem i en tid, hvor slagordet på højeste sted lød: »Gud, Dyd, Udødelighed«.

Når vi kort skal gøre stillingen op efter den norske indflydelse, kan vi fastslå, at vækkelsen opstod to steder, uafhængigt af hinanden. De læresætninger, der blev stillet op, var i det store og hele de samme. Forbindelsen og sammenholdet mellem det østlige og det vestlige område blev etableret via Korning. Men da Hauge besøgte de vakte, kom noget nyt til, en gerningsfromhed, som man ikke tidligere ville vedkende sig. I realiteten forfaldt man let til at lægge vægt på egen formåen og dømme andre. Det bevirkede, at en fløj med Marie Rasmusdatter skilte sig ud og stod skarpt over for Peder Laursen.

Hvor meget Haugianismen har betydet for vækkelsen som helhed er svært at sige. Den har måske medvirket til, at en del vakte senere indkapslede sig bag den rene lære og i højere grad, end det før var tilfældet, adlød en pietistisk lovtrældom, der gjorde udvortes handlinger til noget vigtigt.

Selv om den haugianske påvirkning betød en spaltning af De stærke Jyder, er sværmeriet omkring 1808 dog den væsentligste årsag til det skisma, der indtil 1824 delte de vakte i tre fraktioner med hver sit særpræg.

Når oplevelser og følelser i forbindelse med det indre livs kampe efterhånden tager en for dominerende plads i menneskers trosliv, fører en sådan overdreven selvoptagethed let til sværmeri, sådan som vi også kender det fra andre subjektivistiske bevægelser så som Den radikale Pietisme ⁷⁸⁾ i Tyskland, hvor man også synes at have sat det indre lys over Bibelens ord.

Heller ikke denne gang var det Peder Laursens tro tilhængere, der ændrede kurs, igen lige bortset fra Mathias Nielsen ⁷⁹⁾. Den kreds, der efterhånden ligesom betragtede sidstnævnte og Korning-smeden Hans Nielsen som åndelige ledere, lod i høj grad sværmeriet få indpas.

Ret hurtigt er det nogle kvinder, der gør sig gældende. Først træffer vi Johanne Marie Jensdatter fra Glattrup ⁸⁰⁾. Også hun hørte i begyndelsen til Peder Laursens kreds, men en samtale med Mathias Nielsen på Ikjærsgaard i 1802 fører til hendes åndelige gennembrud, der i 1808 bringer hende så langt ud i svær-

meriet, at et brud er uundgåeligt. Som enkelte andre kvinder er hun lumsk og af en yderst fanatisk natur. Rystende og grædende taler hun om nåde, genfødelse og synd. Peder Laursen bebrejder hende, at hun lader sig vejlede af indskud og åbenbaringer, men hovedanken er, at hun vil tvinge alle til at antage hendes meninger. Hvis ikke, fordømmes de. Dette er imod Laursens egen tolerante opfattelse, for selv fordømmer han ikke sværmerne, da han mener, de kun er vildfarne på visse punkter.

Herredsfogden skriver om Johanne Jensdatter: »At skildre en Scene i dette Forhør vilde være vanskeligt, og det vilde lyde utroeligt for dem, der ej havde hørt disse ulykkelige Folks forvirrede Begreber. En af de indstævnte, Johanne Jensdatter fra Raarup, rystede, hævede sit Bryst og græd, og mangfoldige Ordspil om Naade, Aarvaagenhed, Genfødelse, Kristi røde Blod med utallige Opremsninger og Talemaader i Pontoppidan og Bibelsprog flød fra hendes Læber som en rivende Strøm i fulde tre Kvarter, uden at nogen kunde finde mindste Samling deri. Kvinden tyktes mig, som var hun fra Forstanden, og dog skal hun ellers være en flittig Kone. Der kan næppe tænkes nogen værre Sag for en Retsbetjent end at have med Folk at gøre som disse Mennesker, thi deres Tale beundres og smitter ved Retten, hvor der er flere til Stede«⁸¹).

Johanne Marie affattede nytår 1807 en omvendelsesberetning, der viser, at denne helt alitterære kvinde byggede på førpietistisk læsning. Beretningen giver

os et godt billede af forfatterinden som en meget eksalteret og voldsom natur. Med sin stærke karakter vandt hun den vege Mathias Nielsen for sig og sendte 1809 det såkaldte »Trusselbrev« til Peder Laursen. Vi kender ikke dets indhold, men vi kan skønne lidt om det, når Jens Andersen, der fik brevet at se, giver det følgende påtegning: »Jeg har set og læst dette Brev, men i stedet for Lys er der Mørkhed«. I et brev kalder Peder Laursen Johanne Marie »Den største Fiende næst Djævelen af Guds Kirke«⁸²). Det synes imidlertid, som om hun senere har sluttet sig til Peder Laursens kreds på ny.

I 1811 var Karen Hansdatter, Jens Iversens kone i Korning, begyndt at få åbenbaringer, og hun påstod at have fået befaling til at udbrede kendskabet om dem til andre. Således fik hun hurtigt en uhyggelig magt. Hun var blevet vakt af smeden, men blev dog en dag hans læremester.

Traditionen beretter⁸³), at hun en vinter som følge af en åbenbaring var gået ind i smedien og havde sagt til Hans Nielsen, at hun havde lovet at være hans søster i Kristus, og at han ikke måtte smede for uomvendte. Men han smedede, så de røde ånder (gnisterne) fløj omkring ham. Med ét smed han hammer og tang fra sig og sagde, at det skulle koste blod, før han smedede for uomvendte igen.

Hans Nielsen lå således en tid under for Karens magt, så hvad der hos hende gav sig udslag i syner, omsatte han i handling, ofte så voldsomt, at han ikke var god at løbe panden imod. Vi møder dog også

positive træk hos Karen Hansdatter, idet hun samlede børnene om sig til undervisning og gik rundt til de syge og gamle, som hun trøstede og styrkede åndeligt gennem milde ord og Brorsons salmer.

Senere trådte Marie Kathrine Kristensdatter ⁸⁴⁾ frem som leder. På grund af hendes virkelyst havde Jens Andersen givet hende tilnavnet Pavinden. Hun benyttede i endnu uhyggeligere grad sine lidet guddommelige åbenbaringer til at få magt over sindene. Blandt andet arrangerede hun ægteskaber for de vakte efter »åndens« vejledning og således, at forskellen mellem de fattige Korning-husmænd og de rige Rårup-bønder kunne udlignes. Hun var selv husmandskone fra Korning, men meddelte en dag i 1824 Mathias Nielsen, at dennes gård, Ikjærgaard, skulle overdrages til hende og hendes mand, hvilket ejeren rettede sig efter, endog uden at få en egentlig aftægtskontrakt, alt sammen ifølge en »åndens vejledning« ⁸⁵⁾. I folkemunde hed det sig, at Marie Kathrin' kom ridende på en hvid hest for at omvende Bjerre Herred.

Fra Fredensbjerg modtog Mathias Nielsen i denne periode et brev, hvori det hedder: »Du haver holdt en Vey indrettet effter en bedragelig og hemmelighedsfuld og skiult Aands Førelse for vissere og høyer end Veyen effter Sandheds Ord, det Ævige Viidsoms Lys« ⁸⁶⁾.

Sværmeriet betød et brud blandt de vakte, og Hans Nielsen blev dermed leder for en tredie kreds, der ikke blot stod skarpt over for Peder Laursen, men også havde vendt sig mod den haugianske fløj.

Sværmerne regnede nemlig med salighed af nåde alene og var opmærksomme på faren ved den haugianske gerningsfromhed.

Det blev dem, der repræsenterede denne tredie retning, der kom til at føre vækkelsen videre, men sværmeriet forsvandt og fik ingen varig betydning. I et brev fra Mathias Nielsen til Grundtvig 1814 ⁸⁷), hvori han gengiver de vaktens klager over Balles lærebog, findes der således ikke noget, der med rette kan kaldes sværmeri.

En vækkelse var født og havde været gennem både ydre og indre kampe. Det skulle imidlertid ikke vare længe, før gløderne, der hele tiden ulmede, blussede op med fornyet kraft. Førnævnte Hans Nielsen Smed fra Korning svingede åndelig talt sin hammer og blev De stærke Jyders navnkundigste forkæmper. Man diskuterer undertiden, hvem der var banebrydende for De stærke Jyders vækkelse. Peder Frandsen Rytter var den første, der tog til genmæle mod rationalismen, medens Peder Laursen var den, der klarest formåede at formulere de vaktens kristendom og også var den mest »lutherske«. Hans Nielsen Smed blev den kendteste af de tre førerskikkelser, da han førte vækkelsen videre og tog den kraftigste tørn med myndighederne.

Mindestenen er rejst på det sted, hvor smedien har ligget.

Hans Nielsen Smed

Når der bliver talt om De stærke Jyder i dag, vil Hans Nielsens navn træde i forgrunden, for denne mand, vækkelsens store forkæmper, er forfader til mange mennesker, for eksempel i Øster-Snede sogn, og med ikke ringe stolthed nævnes han tillige som den, fra hvem man har arvet den fædrende tro, der har brændt så levende på egnen. Det vil derfor være naturligt at gå tilbage til omkring 1800 og se på de åndelige forhold i Korning.

Indtil 1810 var Hans Nielsen bysmed i Korning efter sin fader. Denne stilling var på mange måder lige så betydningsfuld som præstens eller degnens. Bysmeden ansås nemlig for at være en klog mand i mange spørgsmål. Derfor var smedien på sin vis et

centrum for omegnens bønder, der her mødtes om ambolten for at spørge nyt. Smeden var »fast ansat« og lønnedes med naturalier af bønderne, der på bestemte ugedage mødte op med det arbejde, de ønskede udført, og gerne havde deres karle med til at hjælpe smeden.

En dag i 1797 kommer en Tamdrup-bonde til Hans Nielsen med arbejde og lover samtidig at sende sin karl, der sandsynligvis er identisk med Peder Frandsen. Bonden formaner samtidig smeden om ikke at bande, da han ellers let vil komme i klammeri med karlen, der er »hellig«.

Den første dag bliver smeden snart tavs, da samtalen berører åndelige emner, og Hans Nielsen søger derfor for assistance af både degn og sognefoged til næste smededag. Disse to skal overraskende komme ind og hjælpe smeden med at få den hellige karl sat til vægs. Dette lykkes dog ikke, og Hans Nielsen må give efter for karlens forkyndelse.

Denne tildragelse gav stødet til smedens omvendelse. Peder Frandsen havde sagt: »Du skal tænke på evigheden«, og de ord kunne Hans Nielsen aldrig glemme, for han kunne ikke leve i uvished om, hvordan det skulle gå ham efter døden. »Livet er for kort og møjsommeligt mod evigheden til, at man kan være ligegyldig over for det«, er smedens stadigt tilbagevendende ord.

Så tidligt som 1797 holdt Peder Frandsen sammenkomst hos smeden, men i denne første tid i Korning var der længe kun få vakte, han kunne mødes med

om Guds ord. Sandsynligvis som følge heraf kom forbindelsen med Rårup i stand, og her især med Mathias Nielsen, hvis tre døtre blev gift med smedens sønner. Det er dog nu Korning, der må regnes for De stærke Jyders samlingspunkt, centralt som det er beliggende mellem Langskov og Rårup.

Der er ingen tvivl om, at de vakte var ærlige, retsindige mennesker, for hvem det at samles i hjemmene til fælles opbyggelse i den kristne tro var noget livsvigtigt. Breve fra denne tid giver da også udtryk for en sand hunger efter Guds ord og efter at samles i et kristent fællesskab. Således udtaler en af dem: »Min sjæl skriger dag og nat efter disse gamle fædres lærdomme«.

Det er allerede omtalt, hvorledes de vakte nu kom ind i sværmeriet. Efter denne mørke epoke sætter anden fase i katekismusstriden ind, og kampen blusser kraftigere op end nogen sinde før.

I Rårup fik den besindige Peder Laursen langt om længe udvirket, at præsten gik med til at konfirmere børnene efter »de rette« bøger. Dette skete først 1815, men vi vil nu se på forholdene i Korning 1810. Her udviklede modsætningerne sig til en langt skarpere konflikt end østpå grundet på manglende evne til forhandling hos både præst og lægmand samt en del personlige skærmysler. Mathias Nielsen var den første, der fattede mistanke til læren i Balles lærebog, og han skrev som nævnt en klage, der i fem punkter påpeger dogmatiske modsætninger mellem Balle og

Korning kirke.

Pontoppidan. Man kan sammenfattende sige, at disse protester opponerer mod den megen tale i Balles lærebog om at gøre sig Gud lig ⁸⁸).

Løsning-præsten, der havde Korning som anneksogn, hed hr. Kier ⁸⁹). Denne var en ualmindelig stridslysten mand, der også havde haft besværligheder i sit forrige embede. At netop han blev Hans Niensens hovedmodstander, gjorde kun det hele vanskeligere.

I efteråret 1811 holdt smeden sin søn Peder hjemme fra konfirmationsforberedelse hos Kier og gav på præstens opfordring en skriftlig begrundelse herfor:

»Guds Behag er, at jeg nu afsiger Biskop Balles Lærebog som unyttig og ufrugtbar for mine Børn i Saligheds Grund.

Hans Nielsen Smed
Korning 19. Nov. 1811«

Hertil kom, at førnævnte Karen Hansdatter under skriftemålet lørdagen i forvejen havde bebrejdet nogle kvinder i de nærmeste kirkestole, at de ikke havde arbejdet nok på deres salighedssag, inden de kom til skrifte.

Kier indberettede begge dele til øvrigheden, og da stadig flere beholdt deres børn hjemme fra præst og degn, nedsatte kancelliet en kommission, som også pastor Kier blev medlem af.

Forsøgene på at gendrive »sværmernes« vildfarelser viste sig da også frugtesløse, og man begyndte at mulkttere for skoleforsømmelser og for overtrædelse af konventikelplakaten. Fra øvrighedens side viste man sig efterhånden ret imødekommende, ja indvilligede endog i, at smedens søn blev konfirmeret efter Luthers katekismus uden brug af lærebøger. Her måtte Kier give efter, men striden fortsatte, blandt andet fordi øvrighedens nærmeste repræsentant, Kier, havde et så stridbart sind, hvilket førte mange skærmydsler med sig.

Præsten foreslog blandt andet Karen Hansdatter at læse Balles lærebog igennem. Det kunne hun have godt af, mente han, men hun svarede: »Det forbyde Gud, at hverken jeg selv eller nogen af mine

Børn skal læse den Bog, thi den indeholder intet andet en Djævelens Lærdom«. Præsten svarede meget skarpt igen og nægtede at tage Karen til alters.

Et oprin i 1813 er dog i endnu højere grad med til at pøse vand på den trættekære præsts mølle. Søndag den 8. august siger Kier i sin skriftetale om Hans Nielsen og hans tilhængere, for hvem han kun har hån og spot tilovers, at de som Jannes og Jambres (2. Tim. 3,8) strider mod Helligånden og modsætter sig Guds evangelium. Dette er smeden for meget, og da gudstjenesten er endt, og Kier går over kirkegården for at stige til hest og ride hjem til Løsning, kommer Hans Nielsen hen til ham og forlanger at få at vide, hvorledes han strider mod Guds evangelium. Da præsten er i forlegenhed for svar, griber smeden ham i armen med ordene: »Bi og sig det«. Kier kalder nu andre kirkegængere til vidne på, at smeden vil slå ham, men Hans Nielsen spytter af foragt og råber: »Fy for en præst. Han er djævelens præst. Han er en tyv og en morder«⁹⁰).

Episoder af denne art var medvirkende til, at sagen blussede så heftigt op igen, at den endte ved Højesteret⁹¹).

I 1814 blev skoleloven gennemført⁹²), og den forværrede sagen betydeligt, da den skærpede bøderne for skoleforsømmelser. Kviteringer for indkomne skolemulkter udviser i 1816 den nette sum af 154 rdlr. 5 mk. og 7 sk.

Bøderne fortsatte måned efter måned, men da de efterhånden ikke blev betalt, gik man over til udpant-

ning. Da opstod imidlertid et nyt problem for myndighederne, eftersom bymændene i Korning ikke ville følge med til udpantningerne, da de havde medlidenhed med de efterhånden forarmede bysbørn. Ved auktionerne over de udpantede ejendele var der derfor ingen til at byde, hvorefter genstandene kom under hammeren udensojns.

I sommeren 1817 faldt Højesterets dom. Hans Nielsen blev idømt et års tugthus i Viborg, og fem af hans meningsfæller femten dage på vand og brød. Blandt disse var Mathias Nielsen, Marie Kathrine Kristensdatter og dennes mand.

Udpantningerne fortsatte, og det var præst og biskop, der fór hårdest frem, medens det gik amtmand Selmer, Vejle, nær til hjerte, at han skulle plage disse stakkels mennesker til ingen nytte.

Fra år 1818 kender vi pantelisten fra Korning, der for Hans Nielsens vedkommende lyder som følger:

- 5 får-1 bede-5 lam = 22 rdlr.
- 1 rødmalet fyretræsbord = 15 rdlr.
- 1 blåmalet hængeskab = 5 rdlr.
- 1 fyrstandskab = 10 rdlr.
- 1 fyr-halvkiste = 6 rdlr.
- 1 egekiste = 3 rdlr.
- 1 rødmalet fyrretræsbord = 4 rdlr.
- 2 træstole = 2 rdlr.
- 1 spinderok = 2 rdlr.
- 1 foldbænk = 5 rdlr.
- 1 temse = 2 rdlr.
- 1 rødmalet stol = 1 rdlr. ⁹³).

Men også denne gang viste sammenholdet sig at være så stærkt i landsbyen, at ingen ville byde. Herredsfogden skrev til amtet, at almuen beundrede de vakte standhaftighed, og at sværmeriet smittede. »Der bliver ikke andet at gøre end at tage børnene fra dem, hvis der ikke skal opstå en hel »republik« af sværmere«, sluttede han.

Efter at have afsonet sin straf rejste Hans Nielsen til København i efteråret 1818 sammen med Therkel Nielsen ⁹⁴⁾ for at forelægge deres sag på allerhøjeste sted.

Det blev en besværlig rejse, hvor en del af vejen måtte tilbagelægges til fods med tværsæk på ryg og stav i hånd. Efter en kort samtale bestemte Frederik 6., at bønderne skulle have foretræde hos kongens skriftefader Liebenberg ⁹⁵⁾. Denne fandt, at bønderne var enfoldige, ærlige og gudfrygtige mennesker, der ikke var ulydige af ond vilje, men blot savnede evnen til at se det urigtige i deres grundsætninger.

De to audienssøgende havde medbragt en skrivelse, dateret 16. okt. og underskrevet af de vakte fra Rårup og Korning. Heri bønfuldt de majestæten om at befri dem for de stadige udpantninger og give tilladelse til at anvende Pontoppidans forklaring i skolerne.

Men de to mænds ærinde i hovedstaden blev uden resultat, og herredsfogdens skrivelse blev nu fulgt op af et krav om at fjerne børnene fra forældrene. På dette svarede de vakte: »Det er os en Sorg, at vi maa af med vore Børn, men naar det er Kongens Vilje, saa maa

vi jo adlyde. Det er et tungt Offer at bringe, men hellere det end at handle mod vores Samvittighed«. Nu fik biskoppen endelig øjnene op for, at det var helte, han havde med at gøre, og foreslog i stedet at forflytte præsten.

Kier var dog ikke til sinds at opgive kampen foreløbig, selv om uvejret trak op. Han havde nægtet de vakte nadveren i syv år, men denne »bandlysning« blev nu hævet igen ved øvrighedens indgriben, for man var ved at køre træet.

Pastor Kier kommer en dag ind til smeden, der spørger: »Nu er jeg i mit kald og stand. Hvor er nu hans?«. hvortil præsten bemærker: »Vinden stormer og bruser, men det bliver vel bedre« ⁹⁶). Forflyttelsen blev dog en kendsgerning, ikke alene for Kier, men også for Bröckner i Rårup.

Bechmann blev derpå præst i Rårup, han kendte De stærke Jyder fra sit tidligere embede i Hvirring og var som nævnt villig til at konfirmere endog uden-sogns børn efter Pontoppidan. På denne måde endte striden med de stærke Jyder som sejrherre, og i de følgende år er der forholdsvis stille omkring de vakte i Bjerre-Hatting Herred, men stridighederne blussede senere op andetsteds.

Det, der hidtil er behandlet, udgør den første epoke i De stærke Jyders historie. Omkring 1820 var vækkelsens kristelige udvikling stort set afsluttet, og fremover søgte man blot at bevare det, der var vundet. Den pietistisk-luthersk grundvold lå fast med stænk af haugiansk gerningsfromhed. I kampen mod bøgerne

kunne man fremover henvide til den af Mathias Nielsen formulerede anklage mod Balles lærebog⁹⁷). Nu, da ydre kamp ikke længere bandt de vakte sammen, besluttede de at indgå et forbund, dels for at støtte hinanden, og dels for at også efterslægten kunne få gavn af det vundne.

Senere udvikling

Forbundsdocumentet

Den 13. juni 1824 mødtes en hel del familier fra de vaktets kreds på Ikjærsgaard i Rårup for at underskrive nedenstående højst interessante dokument, forfattet af Mathias Nielsen:

»I den hellige Trefoldigheds Navn har vi Undertegnede med Gud og med hverandre indgaaet følgende Pagt, da der desværre falsk Lærdom opkommer mere og mere i denne sidste Verdens onde Tid, og Guds rene Lærdom forfalskes, ligesom en Vandstrøm overskyller hele Landet, da forene vi os herved i en Hjertens Guds Kærlighed. . . så lover og forbinder vi os herved for Guds allerhelligste Ansigt at forblive ved Guds rene Ord og Luthers Lærdom og derved skille os fra denne nyopkomne Læresætning, hvor der læres, at vi ved vor Dyd og gode Gierninger skal stræbe at forhverve os Guds Naade og Venskab. . . hvilket er en ganske fordømmelig Lærdom, da vi baade af Guds Ord og Erfaring har befunden, at vi slet intet kan gøre til at blive salige, men Gud har gjort os salige af blot Naade for hans Søns Skyld. Og efterdi Gud har bevist os en Naade frem for saa mange Mennesker, der vandrer i Mørke, da finde vi os forpligtet til at

blive ved den Lærdoms Grund og ikke lade os røkke derfra, men vidne og bekiende for alle og enhver at det er falsk Lærdom, som lærer, at vi selv kan danne os til Guds rige.

Ligeledes forbindes de af os, som leve, at holde dette Skrift bestandig vedlige og til en stadig Erin- dring . . . at helligholde Trefoldighedssøndag med Bøn og Faste for hans rene Lærdoms Opholdelse iblandt os, at det kunne give vore Børn og Ef- terkommere en Erindring og Eftertanke, at vi har fældet mange vemodige Taarer for at beholde det rene Guds Ord, at de ikke skulle lade dem for- føre til falsk Lærdom. Skulle nogen af os, som Gud forbyde, falde fra den erkendte Sandhed, da udslet- tes deres Navne af dette Skrift; og den, som med sand Overbevisning fra Gud kender denne vor Samfunds Forbindelse for ret og godt at være og har Lyst at tage Del med os, deres Navn indskrives«⁹⁸).

Indledningsordene »I den hellige Trefoldigheds Navn« var folk velkendte. Det var almindeligt at ind- lede de vedtægter, der dannede grundlaget for bønder- nes samleven i landsbyfællesskabet, med disse ord.

Første afsnit er en fordømmelse af Rationalismen og en bekendelse til den rene lære. Udover ordet »for- dømmelig« anvendes udtrykket »falsk Lærdom« flere gange, men der siges også kort og klart, hvori den falske lære består: »Der læres, at vi skal stræbe at forhverve os Guds Naade og Venskab«, og »at vi selv kan danne os til Guds Rige«, ja, selv de rationalistiske

slagord: Dyd og gode gerninger nævnes. Rationalismen betegnes som et uhyre, der nylig er dukket op, men som nu er i færd med at opsluge alt.

I modsætning hertil bekender man sig til Guds rene Ord og Luthers Lærdom, »at Gud har gjort os salig af blot Naade for hans Søns Skyld«. Vi har her Luthers forsoningslære i en nøddeskal.

Også børnenes oplæring i den rene lære ligger de vakte stærkt på sinde. Det, de havde stridt og lidt for, skulle bevares for kommende slægter. I forbindelse med ordene: »vemodige Taarer« kan vi tænke på de mange mulkter, ja undertiden fængselsdomme, som De stærke Jyder i mange sogne blev idømt, også sådan, at de virkelig led afsavn og sad i armod.

I slutafsnittet forpligter medunderskriverne sig til at helligholde trefoldigheds søndag som særlig helligdag. Den 13. juni 1824, da Forbundsdokumentet blev underskrevet, var netop trinitatis søndag.

Af underskrifterne på dette convenat, der er det første af sin art i Danmark indgået mellem lægmænd, fremgår det tydeligt, på hvilke egne vi finder de vakte omkring 1824.

Ingen fra Uldum-egnen er nævnt. Denne første kreds omkring Peder Frandsen Rytter var blevet væsentlig formindsket, fordi nogle havde tilsluttet sig Brødremenigheden, medens andre var flyttet til andre »vakte« egne.

Heller ikke Peder Laursen Fredensbjerg var den dag til stede på Ikjærgaard. Hans kreds var ikke i så heftig konflikt med myndighederne, men levede mere

stille med sin tro.

Det er først og fremmest de mennesker, der for alvor deltog i salmebogs- og katekismusstridighederne, der her rækker hinanden hånden: de mennesker, der skulle føre vækkelsen videre. Navnene er især knyttet til tre familier: Hans Nielsen Smed og Therkel Pedersen⁹⁹⁾ fra Korning, de to, der havde foretaget turen til København, og Mathias Nielsen, hos hvem mødet fandt sted.

Mathias Nielsen og Søren Olesen¹⁰⁰⁾, en anden medunderskriver, var gårdmænd i Rårup, hvor kredsen forblev ret lukket og aldrig kom uden for et ret snævert område. Anderledes var det i Korning, hvor flertallet af de vakte, som f.eks. Therkel Pedersen, var husmænd eller stod på et lignende socialt trin. Her stod de vakte ved slægtsbånd i nær forbindelse med Øster-Snede sogn, og for første gang i vækkelsens historie træffer vi navne derfra, idet tre ægtepar fra Gammel Sole er medunderskrivere.

En meget stærk indgiftning var karakteristisk for De stærke Jyder. Det var for øvrigt dengang et meget almindeligt fænomen, at man var bange for at gifte sin datter bort til folk, man ikke kendte, eller som havde en anden tro.

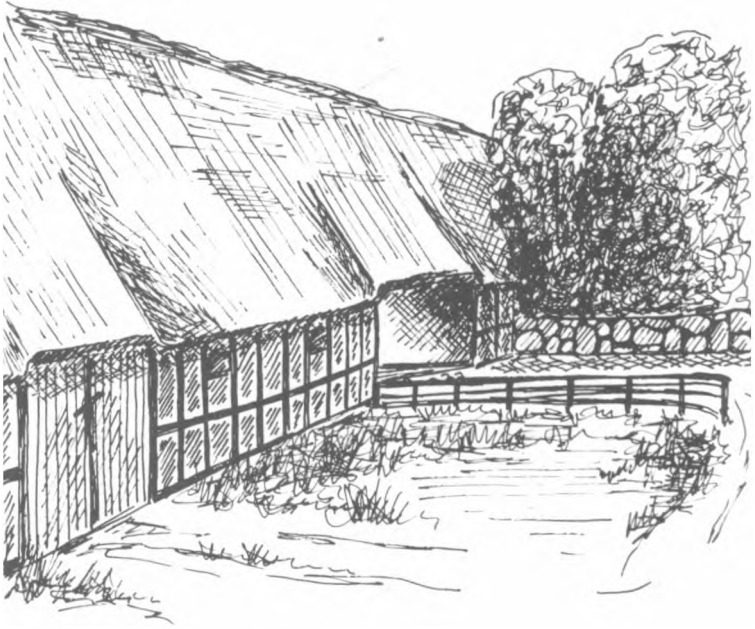
Det lykkedes at få pagten fornyet, og til de oprindeligt 32 underskrifter føjedes nye navne, der atter peger i retning af Øster-Snede sogn.

De stærke Jyders vækkelse bredte sig i de følgende år som en løbeild ud over egnen, og omkring 1840

ved man i mangt et sogn at berette om vakte, De Gamme stærke eller De gamle Hellige, som De stærke Jyder undertiden også blev kaldt.

Forskellige adresser og ansøgninger fra denne tid indeholder op mod 500 forskellige navne, men antallet af vakte har været betydeligt større. Dertil kommer de mange, der sympatiserede med dem uden selv at regne sig dertil. Naturligvis er antallet på et givet tidspunkt umuligt at fastslå, da vækkelsen ikke er noget parti med medlemmer, men en gruppe inden for stats-, senere folkekirken.

Et vist frafald er der også sket i tidens løb. I Uldum-Langskov vandt herrnhuttiske emissærer indpas, og en halv snes vakte gik allerede tidligt over til Brødre-menigheden. Den oprindelige kreds af vakte herovre mod vest synes i det hele taget at være så godt som forsvundet omkring 1850. Under den grundtvigske vækkelse fik denne nemlig tilslutning af en hel del af De stærke Jyder på Uldum-Langskov-egnen. Da kronen i Uldum blev vakt ved Peder Frandsens forkyndelse, kom hendes søn Jens også med i vækkelsen, men gik senere over til grundtvigianismen. Denne, Jens Jørgensen Bjerregaard, der var medlem af den grundlovgivende rigsforsamling, stod bag oprettelsen af Uldum højskole 1849, netop det år, grundloven blev indført. Han har således været med til at give Danmark den religionsfrihed, som Peder Frandsen, fæstebondens søn, var den første lægmand i landet, der rejste krav om.

Portlængen med konfirmandstue i Øster-Snede præstegård. Nedrevet 1969.

De stærke Jyder i Øster-Snede sogn

Sangkrig og katekismusstridigheder skabte problemer for præsterne overalt mellem Horsens og Vejle, og i mange sogne fandt der mulktoring sted, når børnene blev holdt hjemme fra den almindelige undervisning. Når jeg i det følgende vil koncentrere mig om udviklingen i Øster-Snede sogn, er grunden den, at medens de vakte de fleste steder forblev en minoritet, så erobrede vækkelsen på kort tid dette store sogn, og det blev i tiden fremover De stærke Jyders højborg.

De vigtigste begivenheder efter 1824 fandt da også sted her.

På præstetavlen i Øster-Snede kirke finder vi Johann Hermann Mathisen Selmer som præst her i perioden 1739-1780. Denne mand, der altså virkede en snes år ind i rationalismens tid, var alvorlig pietist og kan således have været med til at skabe grobund for vækkelse. Det er vigtigst i denne sammenhæng, at vækkelsen på nogenlunde fredelig vis erobrede sognet gennem talrige slægtsbånd til Rårup og Korning, og der er mange familier i Øster-Snede sogn, der kan føre deres slægt tilbage til Hans Nielsen Smed, hvilket skyldes, at »de stærke« oftest giftede sig med »stærke«.

I året 1817, trehundredeåret for Reformationen, forsøgte pastor Schönau ¹⁰¹⁾ forgæves at indføre Evangelisk Kristelig Salmebog. Da der fra denne tid ikke kendes ret mange vakte i sognet, må det være sognemenigheden som sådan, der gjorde modstand. Schönau måtte give den lov til at beholde Kingo efter følgende begivenhed:

Præst og degn synger i én salmebog, en stor del af menigheden i en anden. Efter at en kortere salme af EKS er sunget til ende, går præsten på prædikestolen og venter her tålmodigt, til menigheden har sunget den langt længere hovedsalme i Kingos salmebog. Men da den derpå tager fat på at synge den salme, hvorefter præsten efter Kingos salmebog går på prædikestolen, taber han tålmodigheden og forlader kirken.

Det samme gentager sig den følgende søndag, men da præsten også går denne dag, endog uden at forrette altergangen, skikker menigheden bud, om han vil gøre sin embedsgerning, eller de skal se sig om efter en anden præst ¹⁰²).

Landsbyerne Gl. Sole og Solskov mod syd blev på denne tid vækkelsens centrum i sognet, og her var gårdmand Mads Andersen, Gl. Sole, åndelig leder ¹⁰³). Han havde som en af de første holdt sine børn hjemme fra skolen og dermed fra »vranglæren«, og i 1831 blev det pålagt skoleforstanderen at beordre Mads Andersen atter at lade sine børn søge skolen. To mænd i Solskov bad i oktober måned samme år skolekommissionen om lov til enten selv at undervise deres børn eller få en privatlærer til dem, og ansøgningen blev begrundet med, at eleverne havde en lang og dårlig vej til skolen i Gl. Sole. Ønsket blev imødekommet, men der var mange andre vakte, der ikke kunne bruge »den lange vej« som påskud til at holde børnene hjemme, og mulktering for skoleforsømmelser blev resultatet. Nu sendte sognets vakte, der efterhånden talte 13 familier, den første af en række ansøgninger til myndighederne, nogle endog til kongen, med anmodning om at måtte bruge Pontoppidans forklaring og den gamle udgave af Luthers katekismus i stedet for Balles lærebog. Blandt underskriverne står Mads Andersens navn hver gang øverst ¹⁰⁴).

Nu blev der forsøgt en ny taktik på lokalt plan. Udpantningerne var en stor udfordring for De stærke Jyder, og de lod nu børnene gå i skole, men medbrin-

gende Pontoppidans forklaring, Luthers katekismus og Hübners bibelhistorie. Kancelliet blev spurgt til råds, og svaret var nye udpantninger, som sædvanlig på klæder, husgeråd og kreaturer, da de vakte ikke længer havde rede penge at betale med. Følgende uddrag af en ansøgning viser, at armod efterhånden truede:

De vakte beder om at blive skånet for »disse utaalelige Mulkter og Udpantning, tilligemed de Tugthus Straffedomme, som vi trues og behandles med, da«, kommer det begrundende, »vore Børn gaaer i Skolen«¹⁰⁵).

Henvendelserne til øvrigheden i katekismusstridens første fire år havde hidtil intet hjulpet.

Det lykkedes Mads Andersen at komme i audiens hos Frederik 6. under dennes besøg i Vejle 1835. Majestæten henviste de vakte til deres biskop Tage Müller i Ribe ¹⁰⁶). Han kom samme år til Øster-Sned for at tale bønderne til fornuft og lovede dem ved denne lejlighed, at mulkteringen ville ophøre, såfremt de lod børnene konfirmere på grundlag af læren i Balles lærebog. Pastor Mossin ¹⁰⁷) gjorde imidlertid bispen opmærksom på, at børnene blot ville blive sendt til Rårup og konfirmeret af pastor Bechmann. Denne bemærkning affødte følgende krav til Rårup-præsten:

»Consistorialraad Bechmann paamindes om ikke at confirmere Børn, som ei maa læse Balles Lærebog«.

Hermed var det slut med konfirmation af udensogns børn i Rårup ¹⁰⁸).

I 1835 var pastor Grauer ¹⁰⁹⁾ kommet til Øster-Snede som kapellan for sognepræsten. Han henstillede til myndighederne, at udpantningerne blev standset, og som formand for skolekommisionen kunne han her have en vis indflydelse. Pastor Mossin stod langt stejlere over for De stærke Jyder end hans kapellan, hvilket følgende optrin viser: I december måned 1835 katekiserer han de unge i Øster-Snede kirke. Han spørger da, om noget menneske er helligt. De unge svarer nej, men den 27-årige Ane Cathrine Hansdatter hævder, at ingen kan se Gud uden hellighed, og i dette udsagn bliver hun støttet af en af de unge mænd. Pastor Mossin bliver ilde berørt og anmelder sagen. Under forhøret fremlægger begge de tiltalte hver tre folioark indeholdende deres trosbekendelse. Sagen munder ud i en irettesættelse til de to provokatører ¹¹⁰⁾.

Skoleansøgningerne fra 30'erne har underskrivere fra en række sogne: Rårup, Korning, Hedensted, Øster-Snede, Hornstrup, Engum, Grejs og Sindbjerg ¹¹¹⁾, og med den store Pontoppidan-adresse 1835 kom stormløbet med kancelliet. Blandt de over 400 underskrifter figurerer mange navne fra De stærke Jyders kreds, medens de øvrige stammer fra alle dele af landet. Denne henvendelse har i høj grad været medvirkende til, at en kancelliskrivelse af 15. januar 1839 ¹¹²⁾ gav de vakte ret til selv af drage omsorg for deres børns religionsundervisning og at få dem konfirmeret efter de »rette« bøger.

Denne frihed til valg af bøger er blevet benyttet helt op til vor tid. I pastor Jakobsens konfirmandstue

(1945-69) fik nogle af de unge stadigvæk salmevers for i Kingos salmebog¹¹³).

Det er værd at bemærke, at De stærke Jyder således var de første i landet, der fik fuld religionsfrihed, medens andre måtte vente, til grundloven hjemlede denne ret i 1849.

Næste skridt på vejen mod frihed var kravet om egen skole. Man holdt jo stadig børnene hjemme, og stadige trusler om udpantning affødte nye henvendelser til kancelliet, der endelig 1841 gav efter og anerkendte oprettelsen af privatskoler.

I Kragelund blev privatskoleundervisningen påbegyndt året efter med gårdmand Mads Christensen som lærer, mens Mads Andersen¹¹⁴) i Gl. Sole startede undervisningen i privatskolen, der i 1844 havde 64 elever. I begyndelsen tog han sig kun af kristendomsundervisning, og børnene fortsatte nogen tid med at modtage undervisning i dansk og regning i den almindelige kommuneskole.

Man skulle nu tro, at stridighederne var bilagt, men snart kom bålene til at flamme i bogstavelig forstand.

I 1845-46 har noget over halvdelen af sognets befolkning sluttet sig til De stærke Jyder. De har også opnået flertal i det nye sogneforstanderskab, hvor der nu sidder fem mænd fra de vaktens kreds. Disse mener, at de ikke blot må arbejde for, at deres egne, men alle sognets børn modtager den rette lærdom.

I februar måned 1845 går de derfor til kommuneskolen i Gammel Sole for at undersøge lærebøgerne.

Det kan de gøre i ro og mag, for denne dag er læreren optaget af folketælling andetsteds. De foretager et grundigt eftersyn, går til præsten og opfordrer ham til at fjerne de bøger, de mener er skadelige. Præsten nægter at efterkomme anmodningen, og de vakte sender opfordringen videre til provsten med krav om, at bøgerne bliver fjernet. Disse er »Fortællingsbøger, som kun ere menneskelig Sammensættelse og Fabel«. Dersom kravet ikke bliver imødekommet, vil de fem mænd selv hente bøgerne og brænde dem.

Den ildhu, hvormed de vakte går ind for sagen, lader dem ikke vente længe på provstens afgørelse. Da denne ikke svarer omgående, indfinder mændene sig en dag i Gammel Sole skole, tager uden videre de bøger, der er »skadelig læsning«, lægger dem i en sæk og sætter i stedet nogle salmebøger af Kingo, Luthers katekismus og 24 bibelhistoriske skrifter på hylden. De drager derpå videre til Kragelund og foretager det samme der.

Med sækken imellem sig står de fem mænd kort efter i præstegårdens studereværelse. Her forlanger de, at præsten skal undersøge, om bøgerne indeholder ret kristelig lærdom.

Mændene bliver stillet for retten og afslår der at få beskikket en forsvarer. De vil selv tale for sig. Medens retsagen står på, gør de alvor af deres trussel og brænder bøgerne. Dette får naturligvis ikke retten til at se mildere på de anklagede, og dommen ved Højesteret lyder på bøde og udelukkelse af sogneforstanderskabet.

Året efter fjernelsen af skolebøgerne indrykker de dømte en bekendtgørelse i Århus avis ¹¹⁵), hvori de klager over, at aviserne kun har omtalt dommen uden nogen nærmere redegørelse for de impliceredes synspunkter, og de slutter:

»Vi vare 112 Beboere i Sognet, som ønskede Guds Ords Renhed i Skolerne, og vi fem vare i Sogneforstandeskabet, da vi brændte Bøgerne, thi vi ansaa det for vor Embedspligt at holde Sjæleforgift af Skolerne. Men vi bleve udsatte af Sogneforstanderskabet, fordi vi fordrede det rene Guds Ords sande Lærdom, og ikke det aleneste, men Niels Jensen blev af samme Grund afsat som Sognefoged. Skulde det være Sogneforstanderskabet for nær anrørende at have Guds Ords Elskere til Medhjælpere, mon det derfor og skulde være Sognefogdens Embede for nær?«.

En stor del af sognets befolkning havde sympatiseret med de fem mænd og billiget deres handling. Skønt sagen i øjeblikket var endt med nederlag for De stærke Jyder, så havde de dog indirekte vundet en stor sejr, for de opnåede, at myndighederne for fremtiden lod dem have fred. Det er den eneste gang, vi ser, at De stærke Jyder forgriber sig, idet de vil tvinge alle til at anvende de samme bøger som de selv, hvorved de netop viser den intolerance, som de ellers anklager øvrigheden for at udøve.

Det er let at påvise fejl og mangler i de vaktens syn og fremgangsmåde, men deres nidkærhed for at holde sig rationalismen fra livet og værne om den rene lutherske lære kan kun fremkalde beundring og respekt.

Selv om stridighederne omkring midten af 1800 tallet var ophørt, var det dog længe vanskeligt for en ny præst at blive accepteret fuldt ud af »de stærke«. Det fortælles således om provst Vahl ¹¹⁶), at hans tilflytning i 1869 vakte megen ængstelse. Hvad skulle han med hele det vognlæs af bøger, man havde set komme til præstegården i Øster-Snede? Her var sikkert megen nymodens kristendom, man måtte tage sig i agt for. »De stærke« kom dog til at synes ganske godt om Vahls alvorlige forkyndelse, men som en af dem sagde i begyndelsen: »Hvad han siger, det er sandt, men han kan let besnære os. Ham må vi tage os i agt for«. Provst Vahl var meget optaget af missionsarbejde, hvilket på den tid ikke havde De stærke Jydere bevågenhed ¹¹⁷).

I 1830'erne gik en strøm mod Øster-Snede sogn af vakte fra hele det behandlede område, og omkring 1845 var ca. 100 husstande her tilsluttet vækkelsen, hvilket betyder, at dette sogn mere end andre blev præget af vækkelsen og også blev dens centrum. Da det for næste generation blev omtrent umuligt at opdrive ejendomme i sognet, vendte strømmen i århundredets sidste halvdel, og de unge vakte flyttede og bosatte sig i en ring om Øster-Snede sogn i landsbyer som Grejs, Sindbjerg og især V. Ørum mod vest. Nordpå gik udvandringen til Hornborg og Haurum

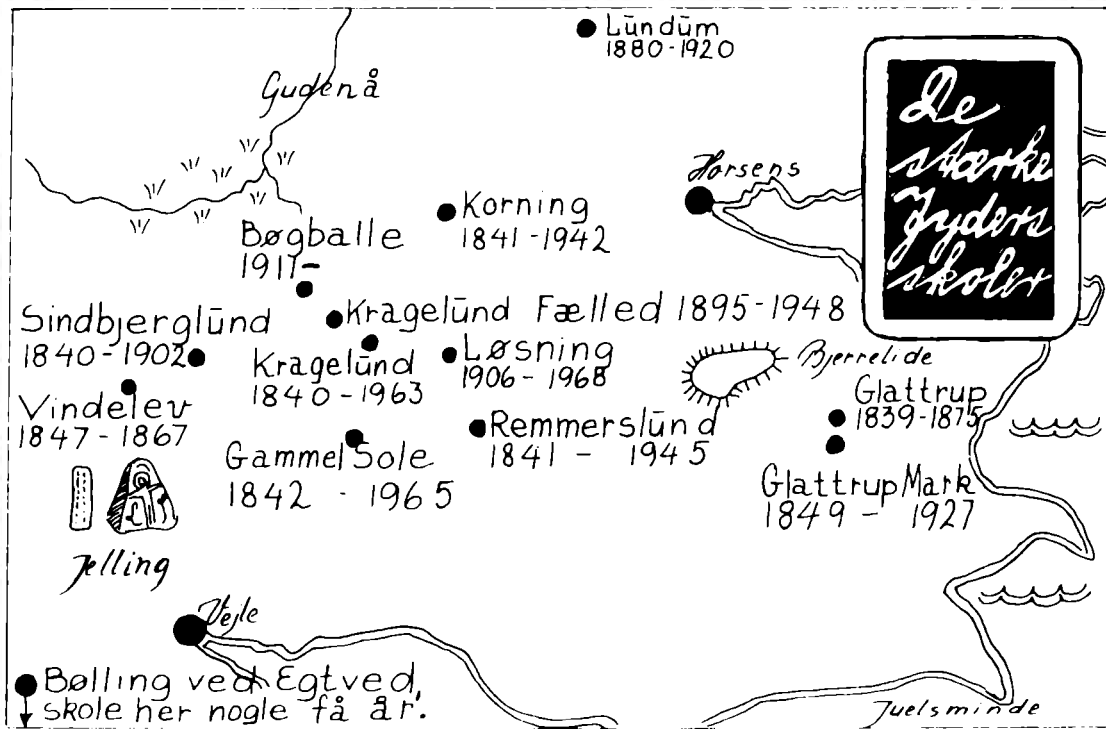

Sindbjerg kirke.

Mark, og mod øst til Løsning og Hedensted, eller man søgte tilbage til de gamle kredse i Korning og Rårup. I alle disse sogne opstod kolonier, der har været med til at præge det kirkelige liv der langt op i vort århundrede og flere steder stadigvæk gør det.

Hvor mange mennesker, der på et givet tidspunkt har været tilsluttet vækkelsen, kan der naturligvis kun gisnes om, men de knap 500 underskrifter, vi kender fra omkring 1840, lader formode, at De stærke Jyder på dette tidspunkt talte et lille tusinde mennesker. Går vi frem til 1923, anslår pastor L. C. Petersen i Hedensted, at tallet da ligger på 4-5000 fordelt på

en række sogne, hvor de i reglen bor i kolonier ¹¹⁸).

En ting, der også viser, at vækkelsen har været særdeles levende og aktiv gennem mange år, er eksistensen af de mange privatskoler, hvoraf enkelte endda er grundlagt i det 20. århundrede.

De stærke Jyders skoler

For kun 65 år siden blev privatskolen i Bøgballe bygget som den sidste i rækken af i alt 13 skoler, og medens de øvrige efterhånden er nedlagt, har Bøgballe privatskole måttet udbygges for at skaffe plads til et stigende antal elever.

Fra denne helt moderne skole vil vi gå tilbage og se, hvordan det hele startede. Den første skole fik De stærke Jyder, da gårdejer Jørgen Madsen, St. Lundgård, ved et gavebrev bortskødede et hus på Lund Mark samt dets inventar i 1839 ¹¹⁹), og Anders Nielsen, der kom ovre fra Hauge i Langskov sogn, og som regnedes blandt de vakte, blev skolens første lærer.

I løbet af 1840'erne kom byggeriet rigtig i gang med syv skoler i dette årti. Dog anvendtes ofte allerede eksisterende bygninger. I Korning fik man først 1872 egen skolebygning, medens man i de første 31 år klarede sig ved, at de vakte familier efter tur var værter for skoleundervisningen.

Selv så nordligt som i Lundum nord for Horsens havde de vakte skole fra 1880. Her samlede læreren dog børnene i sit hjem. Der er ca. 50 km herfra til den sydligst beliggende skole i Bølling ved Egtved, som dog vist kun fungerede i nogle få år. Ser vi på øst-vest retningen, har vi fra Ikjær i øst 30 km over til Vindelev i vest, hvortil børnene endda kom fra Hvejsel fem km længere mod vest. Det vestligste sted, hvor vi træffer vakte, er i Nørup og Gadbjerg, 16 km vest for Vejle, men det sidstnævnte sted blev børnene privat undervist.

Fra begyndelsen hører vi om, at blandt andre nogle gårdmænd påtog sig undervisningen, og helt ind i dette århundrede har det i de fleste tilfælde været folk fra vækkelsens egen kreds, der var lærere i privatskolerne, og de var sjældent seminarieuddannede. I 1847 blev seminarist Schmidt imidlertid ansat ved De stærke Jyders skole i Vindelev som den første uddannede lærer for de vantes børn. Herude i den vestlige del af området fik denne mand stor betydning for den åndelige vækkelse.

Som i Gadbjerg blev der drevet hjemmeundervisning mange steder, hvor børnene ellers ville få for langt til en privatskole, og denne undervisningsform var i det hele taget de fleste steder en forløber for oprettelsen af skolerne. Der foreligger samtidige udtalelser fra myndighederne om, at denne private undervisning var god. Justitsråd Withs, Daugård, skriver således i en anbefaling af samvittighedsfrihed til kancelliet fra omkring 1840:

»De have holdt deres Børn hjemme fra Skolen, men derfor ikke forsømt deres Undervisning, ja jeg tør endog paastaae, at de ere bedre underviste i de almindelige Skolevidenskaber, end Bønderes Børn i Almindelighed«¹²⁰).

Ofte har undervisningen i De stærke Jyders privatskoler dog knap kunnet stå mål med kommuneskolens, hvilket først og fremmest skyldes manglen på seminarieuddannede lærere. Når man til gengæld har haft sådanne, berettes der ikke sjældent om en særdeles grundig og god undervisning. Dette viste sig for eksempel, når en skole blev nedlagt, og børnene kom i kommuneskolen og her kunne sammenlignes med deres nye kammerater med hensyn til færdigheder i hovedfagene.

Skolen i Glattrup.

Frygten for den megen lærdom har undertiden betydet, at De stærke Jyder ikke ønskede seminarieuddannede lærere til deres børn. Når Glattrup privatskole i 1849 blev delt i to, var grunden den, at en seminarist Jensen dette år kom til Glattrup. Nogle forældre tog deres børn ud af skolen og oprettede en ny, vistnok blot fordi han var seminarist ¹²¹).

Det vigtigste var dog den undervisning, der nu var skabt ramme om. I et forsvarsindlæg til en retsag den 27. april 1846 ¹²²) skriver de vakte blandt andet:

»Thi paastaaes: at Guds Ord skal læres reent og puurt i Skolerne efter Guds og Kongens Befaling uden menneskelig Tilsætning eller Fabel og Fortællinger«.

Meningen hermed var, at der så at sige kun skulle undervises i Guds ord. Årsagen til oprettelsen af de mange skoler i pietismens tid var også dengang, at børnene skulle lære at læse for at kunne læse Bibelen og andagtslitteratur. Følgelig var der ikke plads for geografi og historie i De stærke Jyders skoler, og kort over Danmark, endsige over Europa og andre verdensdele, tålt ikke. Ikke alene var disse overflødig, men også verdslige. Ville de unge senere vide noget om sådanne ting som geografi og fædrelandshistorie, kunne de selv skaffe sig oplysninger derom.

Det fortælles ¹²³), at da bønderne kom til pastor Mossin i Øster-Snede med de bøger, de havde fjernet fra skolerne, havde de begrundet deres handling med disse ord: »Børnene skal ikke lære andet i Skolen end

den Lærdom, de er døbt paa, men at lønne en Lærer, for at vore Børn kan læse om at spille Polskpas og Trekort, eller hvad Kulør Rotter og Mus har, eller hvorledes en Bondes Pløjejern skal være, — det kan vi ikke holde Skole for, det kan vore Børn lære af Naturen og den daglige Erfaring«.

Et fag som gymnastik var ligeledes bandlyst i privatskolerne. Det kunne drengene tidligt nok få lært, når de skulle springe soldat, og for pigerne sømmede det sig slet ikke. De vakte fra Øster-Snede sogn klagede i 1841 over gymnastikken i en ansøgning til kongen og skrev blandt andet:

». . . og den Grund som ved Guds Ords Underviisning skal plantes i Børnenes Hjerter fra Ungdommen af, bliver ved saadanne Øvelser svækket og nedbrudt, da vi vide af Guds Ord og egen Erfarenhed, at Naturen er af Adams Fald plat fordærvet og syndig. . . «¹²⁴).

Enhver form for litteratur, ja selv småfortællinger i en læsebog, var som geografi og historie »idel menneskelig Sammensættelse og Fabel«, når det skulle siges fint. Med mere jævne ord omtalte »de stærke« litteraturen som »Løgn og Opdigtelse«. Danskundervisningen foregik derfor på en egen indskrænket, gammeldags måde. Bogstaverne blev sædvanligvis indlært efter Luthers katekismus, og børnene stavede sig møjsommeligt gennem Fadervor. Læsningen foregik i dansk-timerne ud fra Det nye Testamente, men vel at mærke en så gammel oversættelse som muligt, helst Frederik

den 2.'s. Det var altså gammeldansk, børnene lærte. Da man senere på grund af statsstøtten blev nødt til at anvende mere tidssvarende tekster, brugtes oftest geografiske læsestykker, hvor emnerne jo i sagens natur ikke i samme grad som i historiebøger og litteratur kunne anklages for at være påvirket af mennesker.

Skrivning og regning kunne derimod bedre stå mål med den tilsvarende undervisning i kommuneskolerne, og i disse fag imponerede børn og lærer ofte den tilsynsførende skolekommision, der oftest med præsten i spidsen kom for at overvære eksamen forår og efterår.

Religionsundervisningen »Oplærelsen i den kristelige børnelærdom« var ikke blot langt det vigtigste fag, men betød næsten alt. Bibelhistorien blev der dog ikke gjort meget ud af, men hovedvægten lå på lærebogsundervisning, og her i privatskolerne kunne Pontoppidans forklaring til Luthers katekismus rigtig få lov at gøre sig gældende, den Pontoppidan, som tidligere slægter havde lidt og stridt for. Ikke så underligt, at de stærke var stolte af deres privatskoler, som af »sær kongelig Naade« var blevet givet dem som privilegium. Og hvor *fik* Forklaringens 759 læreparagraffer med udviklede spørgsmål og svar lov til at svirre i luften i de små skoler på Vejleegnen gennem de næste mange år.

Grundet på manglende pædagogisk uddannelse blev det ikke en undervisning drevet på samtale om og forståelse af de mange læresætninger, men børnene skulle lære dem udenad på remse, og læreren skulle

tilspørge dem ordret med bogens ikke just barnlige spørgsmål og forventede så, at børnene svarede ordret med forklaringens lange og omstændelige svar. Det skal imidlertid bemærkes, at undervisningen i ældre tid sikkert har lignet den, der blev drevet i de fleste kommuneskoler, hvad pædagogikken angår. Når undervisningen alligevel var så frugtbar, var det, fordi den både af lærer og børn blev betragtet med en ærbødighed og alvor, der står i direkte modsætning til den ligegyldighed, hvormed mange i dag betragter faget kristendomskundskab.

Skolekredsene satte en ære i selv at opretholde skolerne og afholde de dermed forbundne udgifter. Man frygtede formynderi fra statens side og vægrede sig derfor længe ved at modtage statsstøtte. Man kunne frit selv vælge lærer og fastsætte hans løn, ligesom forældrene også selv rådede over, hvilke bøger der skulle anvendes. Senere hen måtte de stærke dog give køb. De kunne vel også efterhånden indse, at der måtte en mere tidsvarende undervisning til.

Fra en af skolekommissionerne på egnen blev der i begyndelsen af dette århundrede indsendt klage over »uforsvarlig« undervisning i et par privatskoler. Modtageren af klagen var J. C. Christensen ¹²⁵), der dengang var kultusminister. Besindig, som han var, og med sit kendskab til De stærke Jyder fra en tid som lærer i Vrønding ved Horsens besluttede han, at der ikke skulle gribes ind. Han ville ikke gøre De stærke Jyder til martyrer og mente, at de selv efter-

hånden ville forstå nødvendigheden af reformer i deres skoler. Sagen fik henstand til 1910, hvor den så skulle tages op til fornyet overvejelse.

Da dette moratorium udløb, forlød der endnu to år efter, i 1912, intet herom fra ministeriets side, men »de stærke« i Hedensted var nu blevet enige om at kaste alle betænkeligheder over bord og søgte statsstøtte. Remmerslund privatskole ved Hedensted fik som den første denne støtte ¹²⁶). Hurtigt fulgte Krage-lund efter, og snart søgte alle de øvrige. Dette tilskud var naturligvis betinget af, at der blev undervist i et vist antal fag, og at der blev ansat kvalificerede lærere.

Den kontrollerende og tilsynsførende skolekommission var stadigvæk højeste autoritet over privatskolen næst efter ministeriet, men skolekredsen fik i vid udstrækning lov til at gøre sin indflydelse gældende, når der skulle købes skolebøger.

Ved valget af læsebøger var man især på vagt over for eder og forbandelser, og man foretrak som nævnt længe at lade børnene læse mere fagligt betonedede stykker.

Fagene geografi og fædrelandshistorie holdt deres indtog, men de har stadig haft deres modstandere helt op til vor tid. Da lærerinden i historietimen havde fortalt om Thor og Odin, fandt nogle forældre i en skolekreds, at dette var for meget af det gode, og antog, at lærerinden havde lært deres børn at dyrke afguder, et eksempel på, hvorledes mange savnede forudsæt-

ninger for at bedømme de ting, deres børn berettede om.

De fleste steder betød reformen en forbedring af undervisningen, så det ikke længer var så nødvendigt at supplere manglende kundskaber ved et højskoleophold.

I 1940 var syv af privatskolerne endnu i brug, men snart blev skolerne i Korning og Remmerslund nedlagt, så der kun var skolen i Løsning og fire skoler i Øster-Snede sogn tilbage. Senest er privatskoleundervisningen ophørt i Gammel Sole 1965, men i Bøgballe, i sognets nordvestlig hjørne, finder vi De stærke Jydernes sidste privatskole.

Bøgballe privatskole.

Førstelærer Kai Christensen og hans fem kolleger driver her en helt moderne skole for 85 børn. Disse kommer blandt andet fra den gamle skolekreds i Løsning og fra Lindved og Bøgballe. Den store vækst i børnetallet ved Bøgballe skole inden for den sidste halve snes år skyldes ikke blot nedlæggelsen af andre skoler, men også de senere års stadig voksende krav om kristne friskoler.

Den store forskel på Bøgballe privatskole og Folkeskolen er naturligvis at finde i de meget forskellige vilkår, der gives faget kristendomskundskab. For det første kan læreren i Bøgballe forkynde for børnene, og for det andet råder han over mange flere timer til faget, end tilfældet er for læreren i kommuneskolen. Medens denne kun har en til to timer i en klasse om ugen, ligger tallene i Bøgballe på tre til fire timer.

Udover gennemgangen af Bibelen, især af Det nye Testamente, undervises der blandt andet efter Luthers lille katekismus i religionstimerne, lejlighedsvis suppleret med Pontoppidans forklaring. I Bøgballe undervises der i alle de almindelige skolefag samt engelsk og tysk, ligesom der også er svømning, sløjd, orientering og fysik på timeplanen.

Når man sammenligner det gamle, stråtækte bindingsværkshus i Glattrup med den nye skolebygning i Bøgballe, der råder over moderne undervisningsmidler og mange legeredskaber i skolegården, vil det være meget forkert at sige, at der ikke er sket en udvikling for De stærke Jyders vækkelse gennem de sidste hundrede år.

Ikke blot i skolerne er der kommet meget nyt til. Også på salmebogsområdet er der sket reformer. Kingos salmebog holdt skansen i mange sogne hele 1800-tallet igennem, men med »Salmebog for Kirke og Hjem« 1897 kom afløsningen i gang ¹²⁷). Den varede visse steder flere årtier, således i Løsning, hvor man i 48 år havde den ordning, at søndagene deltes mellem de to salmebøger i et bestemt aftalt forhold. En anden overgangsordning var den, som man fra 1904 anvendte i Hedensted, at bruge begge salmebøger ved gudstjenesten og synge et par salmer fra hver. I Øster-Snede kirke var Kingo enerådende helt frem til 1939, hvor man gik over til kun at synge efter den hveranden søndag. Som en kuriositet findes stadig en hylde med Kingos salmebog i nogle kirker, men da man i 1966 som det sidste sted i bogstavelig forstand satte Kingo på hylden i Øster-Snede kirke, var det alligevel med et vist vemod, at menigheden sagde farvel til denne salmebog. Den var symbolet på en vækkelse, og Kingos salmer har lydt under kirkens hvælvinger gennem næsten 300 år ¹²⁸).

Vækkelsens frugt

I det foregående har vi set en vækkelse som en kim, der spirer frem og vokser sig stor og stærk. Som en 200-årig eg, der nu står med nogle udgåede grene, men dog stadig bærer blade og friske frugter, således står De stærke Jyders vækkelse endnu.

Lige som egen helst vokser alene, således formåede De stærke Jyder forbavsende længe at bevare deres særkende, skønt vækkelsen ikke har været egentlig missionerende. Dette har sjældent været tilfældet med vækkelser, idet de fleste er gledet ind i andre religiøse strømninger. Det er uden tvivl privatskoleundervisningen, der skal have æren derfor.

De forskellige reformer i tidens løb viser, hvorledes der alligevel brød en nytænkning igennem. Indre Mission kom til at betyde en fornyelse for mange, men de kredse, der i dag tilhører Indre Mission, kan takke de slægtled, der skabte »De stærke Jyder«, for deres vækkelse. De stærke Jyders bevægelse er nu som sådan forsvundet de fleste steder, og det er i dag kun en sagte genlyd fra en svunden storhedstids blæst og storme, der høres, således i Korning og Løsning, men især i Øster-Snede. Her regner en hel del sig stadig for hørende til De stærke Jyder, hvilket blandt andet viser sig ved valg til menighedsrådet ¹²⁹).

Det var et vemodigt farvel, da Kingos salmebog i 1966 blev stillet på hylden, fordi mange, også uden for De stærke Jyders kreds, følte stor taknemmelighed for den kamp for trosfrihed i vort land, som denne vækkelse gik i spidsen for, og som endelig blev virkeliggjort med grundloven i 1849. Kampen blev båret af en alvorlig kristendom og en berettiget kritik af daltidens herskende teologi.

Da man hørte op med at synge i Kingos salmebog, var det også for at vise åbenhed mod de yngre slægtled, der kræver fornyelse i gudstjenesten og hele det kirkelige arbejde, for kirken er også unddommens kirke, og dette præger ikke mindst De stærke Jyders egn.

Hvis man som fremmed kommer til gudstjeneste i Øster-Snede en ganske almindelig søndag formiddag anno 1976, vil man forbavses over de mange biler, men endnu mere over, at den store kirke tilsyneladende er fyldt. Takket være De stærke Jyders kirketroskab er det her blevet en selvfølge at gå i kirke. Som man siger på egnen, er det juleaften hver søndag i Øster-Snede kirke. Dette er den vigtigste og stadig tydelige virkning af vækkelsen.

Og hvilket liv, når folk går fra kirke. Biler, der forsøger at komme fri af mylderet, folk, der i småsnakkende grupper får lejlighed til at træffe bekendte, og de mange unge, der på vej hen til deres knallerter måske aftaler at mødes til fodboldkamp om eftermiddagen, inden de spredes ud over det store sogn.

Samson, kalkmaleri i Øster-Snede kirke.

Tilbage i kirkens stilhed falder blikket på det middelalderlige kalkmaleri af Samson ¹³⁰). Som denne beretning begyndte, slutter den med at omtale en soldat. Per Rytter kunne også kæmpe på andre måder end med sin dragonsabel. For mig er Bibelens stærke mand, Samson med sit sværd, på væggen i en af De stærke Jyders kirker symbolet på en vækkelse, på lægfolkets styrke og mod i kampen for at bevare den fædrede tro.

Noter

- 1 Jakob Philipp Spener, (1635-1705) tysk teolog, pietismens ophavsmand. Afholdt i Frankfurt a. M. opbyggelsesmøder og fremsatte i skriftet »Pia desideria« (Fromme Ønsker) 1675 pietismens program. Han understreger omvendelsen, lægfolkets ansvar over for medmenneskets timelige og åndelige tarv. Ved møderne, konventiklerne, blev der lagt vægt på regelmæssig bibellæsning.
- 2 August Hermann Francke, (1663-1727) præst og professor i Halle, som han gjorde til pietismens centrum. Videreførte Speners arbejde, men betonedes særlig stærkt bodskampens betydning.
- 3 Nicolai Edinger Balle, (1744-1816) Sjællands biskop 1783-1808. Rationalist, men bekæmpede den yderligtgående rationalisme og gudsfor nægtelse gennem bibellæsninger og sit blad »Bibelen forsvarer sig selv«. Ud gav 1791 den såkaldte Balles lærebog og 1798 Evangelisk Kristelig Salmebog.
- 4 Ole Peter Holm Larsen Skræppenborg, (1802-73) en af den nyere vækkelses betydeligste lægprædikanter. Virkede især på Fyn. Holdt forsamlinger og foretog prædike-rejser på Fyn og i Jylland. Vakte også opmærksomhed ved sin medvirken i kampen for danskheden i Sønderjylland, hvor han fra 1841 boede på en gård i Dons ved Kolding.
- 5 Bone Falk Rønne, (1764-1833) præst i Lyngby-Tårnbæk. Betød meget for vækkelsen på Sjælland. På Fyn var der gået en betydelig herrnhutisk vækkelse i tilknytning til adskillige præster forud for De vakte Fynboers vækkelse.
- 6 Konventikelplakaten indføres 1741 som et værn for lægfolket mod falske lærdomme, idet den påbød, at en præst skulle være til stede i forsamlinger og påse, at intet foregik, som var imod Guds ord eller kirkens og statens indretning. På vækkelsernes tid kom ordningen til at betyde forbud mod større sammenkomster i hjemmene, idet præsterne oftest holdt sig borte, hvorved møderne blev ulovlige.
- 7 Emanuel Thygesen, (1703-1764) købte Mattrup 1755 og oprettede et stamhus. Hans nevø, Thyge Jesper de Thygeson, (1738-1822) arvede godset 1764 og blev 1776 adlet med det nye efternavn. Han var en human herremand over for sine bønder. Herom vidner hans instruktion for ridefogden fra 1779. Godsejer S. T. Westenholz har lånt mig instruktionen fra godsarkivet på Mattrup.

- 8 Niels Sørensen Wedel, (1691-1779) præst og fra 1742 provst i Værum ved Randers. Såvidt vides, er denne mand den eneste personlige forbindelse til pietismen, De stærke Jyder har haft. Havde stor indflydelse på befolkningen i sine sogne. På et epitafium i Værum kirke står der blandt andet: »Til et ærefuldt Minde af den retsindige Herrens Tierner Provst i Galten Herred 29 aar og Siælesørger for Værum og Ørsted Meenigheder 58½ Aar«.
- 9 F. Elle Jensen: Kirkehistoriske samlinger, 6. række, 5. bind, 1. hefte, Gads forlag 1945, side 4-5.
- 10 Peder Frandsen var således dragon i 12 år. Imidlertid fortæller retsprotokollen fra forhøret i Vejle 1798, at han var ryttersoldat i 6 år og 3 mdr. Det er ikke let at forene disse oplysninger med hinanden.
- 11 P. G. Lindhardt: Vækkelse og kirkelige retninger 1959, side 30-31.
- 12 Niels Thomsen: De stærke Jyder og Haugianerne, Breve fra en vækkelse, Kirkehistoriske studier, 2. række, nr. 9, Gads forlag 1960, side 52 og 65.
- 13 Man misforstår Luther. Ikke evnen til at tro, men læren kan gå i arv.
- 14 De citerede vers fra Kingos salmebog er fra 1859-udgaven, mens citaterne fra Pontoppidans forklaring er hentet fra en udgivelse i 1860.
- 15 Hans Resen Steenstrup, (1770-1841) sognepræst i Uldum-Langskov 1796-1803.
- 16 Stephan Middelboe, (1730-1811) biskop over Ribe stift 1786-1811.
- 17 F. Elle Jensen: Fra De stærke Jyders første tid. Kirkehist. Saml., 6. række, 5. bind, 1. hefte, side 12.
- 18 Samme bog som i note 17, side 7.
- 19 Erik Pontoppidan, (1698-1764) biskop og forfatter. Var ivrig pietist og udgav 1737 »Pontoppidans Forklaring« til Luthers katekismus. Udgav også værker om sprog og kirke. Pontoppidan lægger vægt på det personlige vidnesbyrd, der kalder mennesker til omvendelse og helliggørelse, og på troens frugter. Som grundlag for forklaringen har Pontoppidan en katekismus skrevet af Spener.
- 20 P. G. Lindhardt: Vækkelse og kirkelige retninger, 1959, side 30-31.
- 21 Niels Thomsen: De stærke Jyder og Haugianerne, side 65.
- 22 Samme note som 21.

- 23 Det er naturligt, at mission ikke var et af Luthers vigtige anliggender. Dels var han optaget af reformationen, dels var mange af de lande, hvor der senere er blevet drevet mission, slet ikke kendt på Luthers tid.
- 24 Luthers toregimentelære, jævnfør »Om den verdslige øvrighed« 1523: Gud fører to sværd, det gejstlige og det verdslige. Denne sidstnævnte ordning har Gud oprettet for vore synders skyld. Derfor bør vi også adlyde den verdslige øvrighed.
- 25 Se f.eks.: »Allerunderdanigst Ansøgning til Kongen angaaende Gymnastikens«, sendt fra Øster-Snede sogn 1840, aftrykt i: Ugeskrift for lutherske kristne, 1870, nr. 9, side 65-66.
- 26 Søster Sara, alias Christine Johansen, (1859-1932) født i Solkær i Øster-Snede sogn. Blev Danmarks første kvindelige missionær. Hendes beretning stammer fra 1860'erne, et tidspunkt, hvor De stærke Jyder havde taget føringen i sognet. Se: »Guds fodspor på min vej«, DMS forlag, 1927, side 12 og 17.
- 27 Der var dog en ganske lille part af De stærke Jyder, der sluttede sig til N. P. Gunnets frikirke, den evangelisk-lutherske kirke. Gunnets stammede selv fra De stærke Jyder og havde en overgang været lærer ved to af deres privatskoler, men tog så konsekvensen af sit krav om den rene, lutherske lære og oprettede sin frimenighed i Løsning, 1855.
- 28 Søster Sara: Guds fodspor på min vej, side 10.
- 29 Jævnfør Grundtvigs »mageløse opdagelse«: At menigheden er før skriften og at kun i menigheden lyder Guds ord til mennesker gennem nådemidlerne, »Kun i badet og ved bordet«. Grundtvig mente, at menigheden har bestået fra Jesu tid og kendes på sakramenterne dåb og nadver. For De stærke Jyder var sakramenternes betydning en selvfølge, og de var ikke som Grundtvig nødt til at finde frem til noget, der kunne bestå, når den historiske kritik rokkede ved Bibelens autoritet. Bibelen var og blev for de vakte Guds eget ord.
- 30 Jævnfør de Augsburgske bekendelsesskrifter, forfattet af Melancton, billiget af Luther og overrakt Kejser Karl 5. på rigsdagen i Augsburg.
- 31 Paulus' ord om at æde sig en dom til (1. Kor. 11,29) refererer til visse kristnes misbrug af agapemåltiderne i den første kristenhed. Ved nogle kærligheds- og nadvermåltider berigede de sig på andres bekostning.
- 32 De forskellige bibelsyn, f.eks. ortodoksiens modstillet rationalismens, er et godt eksempel på, hvorledes en »retning« ofte, og vel i høj grad som reaktion mod den foregående, indtager direkte modsatte synspunkter. Her hænger det desuden sammen med humanismens og subjektivismens gennembrud.

- 33 Man glemmer, at Luthers bibel også var en oversættelse med de fejl og mangler i forhold til grundteksten, en oversættelse altid vil være behæftet med.
- 34 Luther foretrak også Johannesevangeliet frem for de tre synoptiske evangelier, da det efter hans mening bedst udmaler, hvorledes troen på Kristus overvinder synden.
- 35 Søster Sara: Guds fodspor på min vej, side 14.
- 36 Jesper Brochmand, (1585-1652) Sjællands biskop og professor. Vendte sig i sine forelæsninger mod den katolske propaganda, og hævdede derved en stedse mere ortodoks luthersk opfattelse. Hans huspostil præges af jævnhed og fromhed og blev gennem århundreder den mest yndede danske andagtsbog. Over for sine præster skærpede han kravene til prædiken, føring af kirkebog etc. I bispegården blev blandt andre Peder Griffenfeldt og Hans Svane opdraget.
- 37 Heinrich Müller, (1631-1675) præst og professor i Lübeck. Særdeles virksom prædikant og sjælesørger samt ophavsmand til en mængde opbyggelige skrifter. Hans prædikensamlinger og andagtsbøger vandt stor udbredelse, især to prædikener fra 1663 og 1672, der også er genoptrykt i nyere tid. Var en af de lutheranere, der banede vej for pietismen.
- 38 Hans Adolf Brorson, (1694-1764) fra 1741 til sin død biskop i Ribe. Han var pietist, og for ham var vækkelse, bodskamp og helliggørelse nøgleord. Jesus er frelseren og forsoneren. Brorson er blevet kaldt det indre livs digter. Pontoppidan udgav 1740 en salmebog med 90 af Brorsons salmer. Denne fik størst udbredelse i hertugdømmerne.
- 39 Thomas Kingo, (1634-1703) fra 1677 til sin død biskop i Odense. Kingo er populært kaldt påskedigter. Jesu lidelse og død for menneskenes skyld er et stadigt tilbagevendende tema. Digtningen er præget af stor lidenskab, og Kingo er som Luther noget karsk i sin udtryksform. Kingos salmebog 1699 indeholder dog kun 85 salmer af Kingo. Med sorg har Kingo selv kaldt salmebogen for en hudeflettet bog, da han ved redaktionen havde måttet udskyde mange af sine egne salmer fra »Aandeligt Sjungekors« 1674 og i stedet optage dårlige oversættelser af egentlig gode salmer. DDS indeholder til gengæld 100 af Kingos salmer. Når de stærke Jyder længe blev ved at være modstandere af den, skyldes det naturligvis, at ordlyden blev ændret ved omarbejdelsen, medens man kunne »de gamle salmer« udenad.
- 40 Sangoffer 1804, opbevares på Det kongelige Bibliotek.
- 41 Johann Arnd, (1555-1621) tysk præst. Sammen med Heinrich Müller en af forløberne for pietismen. En af de mest læste forfattere af opbyggelses-

bøger i den lutherske kirkeafdeling. Spener sidestiller ham med Luther med hensyn til den betydning, hans skrifter har haft. I »Den sande kristendom« 1605 lægges vægten på »Kristus i os«.

- 42 John Bunyan, (1628-88) eng. forfatter og prædikant. Sad med afbrydelser i fængsel over 12 år for at prædike uden tilladelse. Hans berømte »Pilgrimsvandring« 1678 skildrer den kristnes vandring gennem livets farer og fristelser. Bogens indflydelse blev overordentlig stor. Oversat til flest sprog næst efter Bibelen.
- 43 Bogen opbevares på Det kongelige Bibliotek.
- 44 Niels Thomsen: De stærke Jyder og Haugianerne, side 22.
- 45 Se noterne 36 og 39.
- 46 Sophie Hedvig v. Lüttichau, født Brockdorff, Kammerherreinde, enke efte kammerherre Lüttichau til Tjele. Familien flyttede fra Tjele til St. Grundet ved Vejle i 1802. Kammerherreinden, der tilsluttede sig Brødre-menigheden, flyttede 1806 med sin datter til Christiansfeld.
- 47 Hal Koch: Kirkehistorie, Gads forlag 1960, side 114.
- 48 Det er sket, at nogle af De stærke Jyder har søgt udensogns for at få et barn døbt, hvis deres egen præst ikke ville benytte ordet Helvede i ritualet.
- 49 De citerede vers er fra EKS 1841 og Kingos salmebog 1859.
- 50 Ingen af de anførte linjer dækker den oprindelig lutherske. -- Vor nuværende salmebog kommer nærmere med: Vor egen magt ej hjælpe kan.
- 51 Tremulanter er en hurtig gentagelse af note eller akkord med »bævende« effekt.
- 52 Sigurd Elkjær, (1885-1968) vandt popularitet på sine levende folkelige romaner, f. eks. Et muldskud i havet (1936-38). Desuden fin novellist, bl. a. med Tårnduer (1955). De citerede stykker er fra »Hans Nielsen Smed« 1918, 2. oplag, Nyt nordisk Forlag, side 62-71. Det må huskes, at beretningen, der jo er litteratur, ikke kan gøre krav på historisk korrekthed.
- 53 Mathias Nielsen, (1773-1827) var gårdmandssøn fra Bundgård i Ølholm. Her havde Peder Frandsen tjent, og Bundgårdslægten var med i vækkelsens første rækker. Mathias Nielsens gård, Ikkjærgård ved Rårup, kom til at spille en central rolle i vækkelsens historie. Se side 98, 100 og 115.

- 54 Disse klager over Balles læbog gengiver Mathias Nielsen i et brev til Grundtvig i 1814. Se Niels Thomsen: De stærke Jyder og Haugianerne, side 52 og 120.
- 55 Denne klage gengives i Ugeskrift for lutherske kristne. Kousgaards Forlag 1870, nr. 3, side 12-19, og nr. 4, side 25-27.
- 56 Niels Thomsen: De stærke Jyder og Haugianerne, side 26.
- 57 Hans Resen Steenstrup var sognepræst i Uldum-Langskov 1796-1803.
- 58 Louis Blauenfeldt: Sennepstræets Rod, Kirkelig Forening for Den Indre Mission i Danmark 1913, side 14-15.
- 59 Jens Borgen, (1757-1832) var 1785-1832 sognepræst i Tamdrup. Denne landsby ligger ca. 12 km fra Ølholm og var et af de steder, hvor allerede den tidlige vækkelse fik tilhængere.
- 60 Louis Blauenfeldt: Sennepstræets Rod, side 17.
- 61 J. Bønnelycke Jørgensen: Træk af bondens liv i Tamdrup sogn i forrige århundrede, 1. del, Horsens 1975, side 13.
- 62 Rottbøl Friis var personlig kapellan i Nebsager 1802-09.
- 63 Louis Blauenfeldt: Sennepstræets Rod, side 26.
- 64 Peder Hansen Brøchner, født i Spentrup 1748, død 1818. Sognepræst i Rårup.
- 65 Hans Nielsen Smed var de vaktens fører i Korning. Han vil blive omtalt udførligt fra side 105.
- 66 Hans Gram Bechmann, (1759-1836) havde opholdt sig på Mattrup som huslærer, samtidig med, at Peder Frandsen var fæstebonde på godset. Fra 1795 var han præst i Hvirring-Hornborg, men tog sin afsked med titel af konsistorialråd, da han med sin anden hustru fik herregården Rask. På grund af dårlige tider for landbruget søgte han dog atter præstekald og var fra 1819 til sin død præst i Rårup. Han var ikke enig med De stærke Jyder, men konfirmerede dog adskillige af deres børn uden brug af Balles lærebog, hvorved han pådrog sig en irettesættelse fra kancelliet.
- 67 Louis Blauenfeldt: Sennepstræets Rod, side 30.
- 68 Se side 123.
- 69 H. Hegnsvad: Vækkelsernes frembrud i første halvdel af det 19. århundrede, bind 4, side 214.

- 70 J. Bønnelycke Jørgensen: Træk af bondens liv, side 16. Omtalte bonde boede i Vrønding mellem Tamdrup og Korning.
- 71 Hans Nielsen Hauge, (1771-1824) norsk vækkelsesprædikant, hvis forkyndelse i høj grad kom til at præge norsk kirkeliv.
- 72 Den første retssag i De stærke Jyders historie. Den er omtalt side 86.
- 73 Ole Olsen Backe, død 1830. Norsk vækkelsesprædikant tilsluttet haugianismen, rejste rundt i hele Norge lige til Finmarken for at prædike, blev 1803 sendt til Danmark af Hauge og tilbragte vinteren i Rårup sogn.
- 74 Niels Thomsen: De stærke Jyder og Haugianerne, side 16.
- 75 Niels Thomsen: De stærke Jyder og Haugianerne, side 18.
- 76 Mathias Nielsen, (1773-1827) gårdmandssøn fra Bundgård i Ølholm, hvor Peder Frandsen havde tjent. Bundgård-familien var fra starten med i vækkelsen, se side 87.
- 77 Birte Marie Rasmusdatter havde i 1803 et ophold i Kristianssand i Norge. Besøget satte sig spor i 2 religiøse sange.
- 78 Den radikale Pietisme lagde stor vægt på hellige, inspirerede menigheder, og det indre lys kom ofte til at stå over det skrevne ord.
- 79 Se f.eks. brev nr. 2 i Brevbogen, side 17-18. Originalen findes på Det kongelige Bibliotek. Endvidere kan henvises til H. Hegnsvad: »Peder Laurssens brevbog« i Kirkehistoriske samlinger, 7. række, Gads forlag 1951 og 53, side 50.
- 80 Johanne Marie Jensdatter, (1760-1815) gift med gårdmand Søren Olesen, Glattrup. Hendes omvendelsesberetning kan læses i Kirkehistoriske samlinger 7. række, 1. bind.
- 81 Kirkehistoriske samlinger 3. række, 2. bind.
- 82 Kirkehistoriske samlinger 7. række, side 75 flg., 87 flg. og 92 flg.
- 83 H. Hegnsvad: Hans Nielsen Smed og hans slægt, Rouenborg, Skive 1956, side 33.
- 84 Marie Kathrine Kristensdatter (1784-1850) hustru til Therkel Petersen, husmand i Korning, senere ejer af Ikkjærgaard ved Rårup.
- 85 H. Hegnsvad: Hans Nielsen Smed og hans slægt, side 97.

- 86 H. Hegnsvad: Peder Laursens brevbog, Kirkehistoriske samlinger, 7. række, 1. bind.
- 87 Niels Thomsen: De stærke Jyder og Haugianerne, 1960, side 112-115.
- 88 Se side 83.
- 89 Jacob Kier, (1767-1849) sognepræst i Løsning-Korning 1801-19. I »Hans Nielsen Smed og hans slægt« nævner H. Hegnsvad, at præsten i sit tidligere embede i Skorup havde flere »sager« med myndighederne.
- 90 Louis Blauenfeldt: Sennepræets Rod, side 18.
- 91 Højesterets dom nr. 168, 1817. Jævnfør H. Hegnsvad: De stærke Jyder i Vækkelsernes frembrud«, bind 4, side 199.
- 92 Først med skoleloven 1814 regnes en almindelig folkeskole for grundlagt. Den gjaldt indtil 1939 som grundlov for skolen. Efter 1814-loven var børn undervisningspligtige fra 7 til 14-årsalderen.
- 93 H. Hegnsvad: Hans Nielsen Smed og hans slægt, side 44.
- 94 Therkel Pedersen var gift med Marie Kathrine Kristensdatter, der er omtalt side 100.
- 95 Michael Frederik Liebenberg, (1767-1828) præst, kgl. konfessionarius fra 1816. Oversatte skuespil, andagtsbøger og prædikener og udgav selv digte, prædikener og salmer, f. eks. »Herre Jesus, på dit ord«, DDS, nr. 326.
- 96 H. Hegnsvad: Hans Nielsen Smed og hans slægt, side 44.
- 97 Se side 83.
- 98 Originalen opbevares på Ikjærgaard ved Rårup.
- 99 Therkel Pedersen, (1784-1851) gift med Marie Kathrine Kristensdatter. Om denne, se side 100.
- 100 Søren Olesen, (1766-1845) gårdmand i Glattrup og gift med Johanne Marie Jensdatter. Om denne, se side 101.
- 101 Gottfred Schmidt Schönau, (1774-1832) var fra 1802 til sin død sognepræst i Øster-Snede.
- 102 Ugeskrift for lutherske kristne, 1870, nr. 2, side 11.
- 103 Mads Andersen boede først på Låge Mark i Langskov sogn, men flyttede

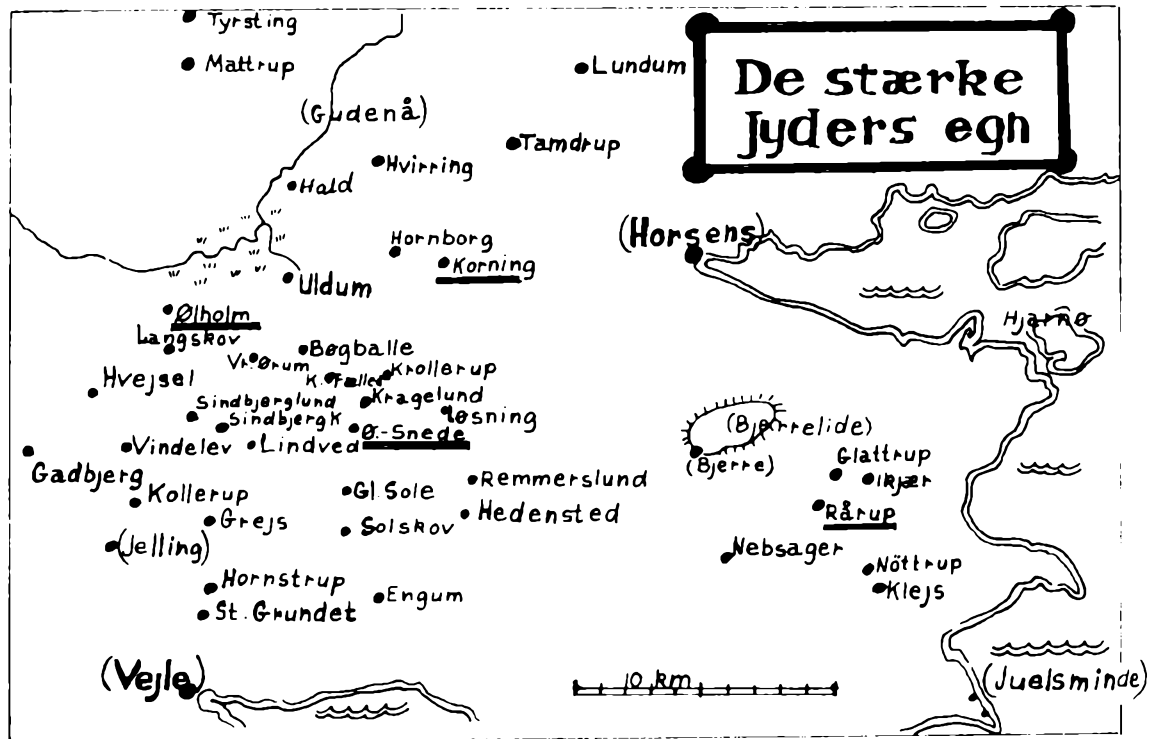
til Gl. Sole. Han blev den første privatskolelærer i Øster-Snede sogn.

- 104 Se f. eks. Ugeskrift for lutherske kristne, 1870, nr. 3 og 4.
- 105 Se Ugeskrift for lutherske kristne, 1870, nr. 5 side 34.
- 106 Tage Müller, (1780-1849) blev 1806 sognepræst for Nr. Snede og Ejstrup. 1833 biskop i Ribe. Han var også medlem af stænderforsamlingen i Viborg og senere af den grundlovgivende rigsforsamling.
- 107 Severin Ahlmann Mossin, (1783-1862) var sognepræst i Øster-Snede 1832-53.
- 108 Se H. Hegnsvad: Vækkelsernes frembrud i Danmark i første halvdel af det nittende årh., side 229.
- 109 Hieronymus Grauer, (1799-1857) personlig kapellan for pastor Mossin 1835-37.
- 110 H. Hegnsvad: Vækkelsernes frembrud i Danmark i første halvdel af det nittende årh., side 230-231.
- 111 Bjerre herredsbogen, Glud Museums forlag, 1963.
- 112 Ugeskrift for lutherske kristne, 1870, nr. 7, side 58-59.
- 113 Marinus Jakobsen, (1902-76) var sognepræst i Øster-Snede 1945-69, hvor han efterfulgtes af E. Langdahl.
- 114 Mads Andersen var betydelig som leder for de vakte i den sydlige del af sognet, der først blev vundet for vækkelsen. Ifølge »Vækkelsernes frembrud... side 225«, var anledningen til Mads Andersens omvendelse, at Johanne Marie Jensdatters omvendelsesberetning blev læst op ved et bryllup. Angående denne beretning se side 101.
- 115 Begivenheden er fortalt af Johanne Bräuner i »De stærke Jyder«, Juletoner 1957, side 80. Her gengives også nedenstående bekendtgørelse, der er dateret: den 6. aug. 1846.
- 116 Jens Vahl, (1828-98) var provst i Øster-Snede 1869-77. Han arbejdede meget med ydre mission og var bl. a. formand for DMS fra 1889-98. Ud gav bl.a. »Missionsatlas med Forklaring« og rådede efterhånden over et stort missionsbibliotek. Det er uden tvivl hans prædikener, der var medvirkende årsag til, at Christine Johansen, Søster Sara, blev interesseret i missionsarbejdet og i maj 1886 indviedes som den første kvindelige missionær i Danmark. Se »Guds fodspor på min vej«, side 79.

- 117 Søster Sara: Guds fodspor på min vej, side 22.
Om Jens Vahls forhold til De stærke Jyder, se Louis Blauenfeldt: Provst J. Vahl, et liv i arbejde, Lohse 1918, side 106-108.
- 118 I. C. Petersen: Erindringer fra en præstegerning blandt De stærke Jyder, Lohse 1923, side 7.
- 119 Om de to skoler i Rårup sogn fortæller Rårup-Klejs kirkeblad, februar 1928, lånt hos Jens Pedersen, Elkjærgård, Rårup. Om De stærke Jyders skoler se i øvrigt Signe Jacobsen: »De stærke Jyders privatskoler» fra »Vor Ungdom» (Nordisk forlag 1937-38), side 210.
- 120 Ugeskrift for lutherske kristne, 1870, nr. 7, side 50-51.
- 121 Raarup-Klejs kirkeblad, februar 1928.
- 122 Det drejer sig om den retssag, der fulgte efter sogneforstandernes fjernelse af skolebøgerne fra de to kommuneskoler i Øster-Snede sogn, se side 126. Angående citatet, se Ugeskrift for lutherske kristne, 1870, nr. 20, side 156.
- 123 Louis Blauenfeldt: Sennepstræets Rod, 1913, side 20-21.
- 124 Ugeskrift for lutherske kristne, 1870, nr. 9, side 65-66.
- 125 Jens Christian Christensen (I. C. Christensen), (1856-1930) politiker (venstre), statsminister 1905. Som kirkeminister indtil 1922 gennemførte han en række kirkelove.
- 126 Om privatskolen i Hedensted kan læses i L. C. Petersen: Erindringer fra en præstegerning blandt De stærke Jyder.
- 127 L. C. Petersen: Erindringer fra en præstegerning blandt De stærke Jyder.
- 128 I 1966 blev det understreget, at man stadig kunne bruge Kingos salmebog ved kirkelige handlinger som bryllupper og begravelser, hvis det ønskedes. Nu benyttes Kingos salmebog vist ikke mere, men Brorsons salmebog tages lejlighedsvis frem ved sammenkomster i hjemmene.
- 129 De sidste to valg til menighedsrådet var såkaldte »fredsvalg». Ved det sidste ordinære valg i 1965 blev tre af syv medlemmer valgt ind på privatskolelisten. Af de øvrige var tre fra Indre Mission, og en var grundtvigianer.
- 130 Samson, kalkmaleri i Øster-Snede kirke. Formodentlig det eneste kalkmaleri med dette motiv nord for alperne.

Vigtige årstal.

De stærke Jyder.		Kirkehistorie.	
	1699	ORTODOXI	Kingo salmebog
	1700	PIETISME	
† Peder Frandsen	1737	Pontoppidans forklaring	
	1760	RATIONALIS-	
† Peder Laurzen	1763	ME	
† Hans Nielsen	1771		
	1788	Balles biskop til 1803	
De første vakte omkr	1790	Stavnsbåndsløsning	
	1791	Balles lærebog	
Hans Nielsens omvendelse	1797		
	1798	Evangelisk kristelig salmebog	
Første retssag af lang række	1799		
Sangerkrig i Nelsager	1801		
Haugiansk indflydelse	1802		
Retssag mod Laurzen	1803		
Sværmeri Skisma	1808		
Katekismestrid i Kønning-Rørup	1812-20		
	1814	Skolelov. Bøder	
Sangerkrig Ø.-Suede	1817		
Forbundsdocument	1824		
Katekismestrid i Ø.-Suede	1830-47		
	1839	Egen religionsundervisn.	
	1841	Friskolelov.	
	1849	Gründloven med religionsfrihed	
Bøgalle privatskole	1911		
Bug af Kingo salmebog opføres	1966		

Litteraturliste

- Louis Blauenfeldt*: Sennepstræets Rod, (Kirkelig forening for den indre mission i Danmark 1913).
Provst Vahl (Lohse 1918).
- Johanne Bräuner*: »De stærke Jyder« i »Juletoner« (Lohse 1957).
- Sigurd Elkjær*: Hans Nielsen Smed (Nyt nordisk Forlag 1918).
- R. Th. Fenger*: »De stærke Jyder« i Øster-Snede, Kirkehistorisk folkelæsning. Ugeskrift for lutherske kristne (Kousgaards forlag 1870). Afsnittene begynder: 107, 121, 129, 137, 153.
- K. F. Hafstrøm*: »To breve fra Hans Nielsen Smed«, Kirkehistoriske Samlinger, 6, (Gads forlag 1947) side 506.
- Herluf Hegnsvad*: »De stærke Jyder« i »Vækkelsernes frembrud i Danmark i første halvdel af det nittende århundrede«. (Gads forlag 1967). Bind 4.
»De stærke Jyder« i »Bjerre herredsbogen« (Glud Museums forlag 1963).
Peder Frandsens »Brevbog«, Kirkehistoriske Samlinger, 7, (Gads forlag 1951 og 1953) side 50 og 555.
Hans Nielsen Smed og hans slægt (Rouenborgs bogtrykkeri, Skive, 1956).
- Ludwig Helweg*: Den danske kirkes historie efter reformationen, 2. del, (T. E. Scharling 1855), side 631.
- Signe Jacobsen*: »De stærke Jydernes privatskoler« fra »Vor Ungdom« (Nordisk forlag 1937-38), side 210.
- F. Elle Jensen*: Fra »De stærke Jydernes« første tid, Kirkehistoriske Samlinger, 6, (Gads forlag 1945), side 1.
- Christine Johansen*: Søster Sara: Guds fodspor på min vej (Lohse 1927).
- J. Bønnelycke Jørgensen*: Træk af bondens liv i Tamdrup sogn i forrige århundrede, 1. del (Horsens bogtrykkeri 1975).
Rårup-Klejs kirkeblad, februar 1928, opbevares hos Jens Pedersen, Elkjærgaard, Rårup.
- Hal Koch*: Danmarks kirke gennem tiderne (Gyldendal 1960).
Kirkehistorie (Gads forlag 1960).
- Jac. Chr. Lindberg*: »Gammellutheranerne i Jylland, Rejsminder«, Kirkehistorisk folkelæsning. Ugeskrift for lutherske kristne (Kousgaards forlag 1870). Afsnittene begynder side 2, 9, 17, 33, 41, 49, 57, 65.
- Jørgen Lyngby*: Brødremenighedens mission i Jylland (1802-1807), Kirkehistoriske Samlinger, 5, (Gads forlag 1901-1903), side 287.

- Arne Madsen*: »De stærke Jyder« i »Kirken«, bind 4, tidsskrift for kirkelig orientering, (Nyt nordisk Forlag 1932), side 16.
- P. Nedergaard*: Luthers arv og Danmarks kirke (Nyt nordisk Forlag 1936).
- L. C. Petersen*: Erindringer fra en præstegerning blandt De stærke Jyder (Lohse 1923).
- Marius Sørensen*: Bidrag til den jyske vækkelses historie, Kirkehistoriske Samlinger, 3, (Gads forlag 1881-82), side 610.
- Lars Schelde*: De stærke Jyder. Ikke offentliggjort afhandling.
- Niels Thomsen*: De stærke Jyder og Haugianerne, breve fra en vækkelse, Kirkehistoriske studier, 2. række, nr. 9, (Gads forlag 1960).

Hans Borup Jakobsen, f. 1940.
Lærer ved Nørre-Snedede
Centralskole.
Søn af pastor Marinus Jakobsen,
der i 24 år
var sognepræst i Øster-Snedede.

Beretningen om De stærke Jyder er værd at kende — et på mange måder enestående stykke dansk kulturhistorie. Lægfolkets første kamp for åndelig frihed i vort land er en af forudsætningerne for grundloven 1849.

De stærke Jyder er den ældste lægmandsvækkelse i Danmark og samtidig den, der har levet længst. Den er ikke kun historie, men dens positive betydning mærkes stadigvæk tydeligt på egnen mellem Horsens og Vejle.

